TILL

VISBY STADS ÄLDSTA HISTORIA.

ETT KRITISKT BIDRAG

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS

I UPSALA

HUMANISTISKA SEKTION

FÖR VINNANDE AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN N:o IV

LÖRDAGEN DEN 5 FEBRUARI 1898

KL. 10 F. M.

AF

ADOLF BJÖRKANDER

FILOSOFIE LICENTIAT AF ÖSTGÖTA LANDSKAP

UPSALA 1898

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548913_0065

Följande bidrag till Visby stads äldsta historia har till ändamål att förnämligast klargöra synpunkterna för uppfattningen af det ifrågavarande ämnet och att skärskåda en del detaljer i källmaterialet från dessa synpunkter. För vinnande af detta mål har jag ansett nödigt att begränsa ämnet till några få hufvudfrågor, hvilka jag sökt besvara. Dessa äro 1:o *hvilka förutsättningar för Visby stadssamhälles uppkomst funnos i det gotländska landssamhällets handelsutveckling?* 2:o *hvilka grundade stadssamhället i Visby, tyskar eller gotländingar?* 3:o *huru uppstod detta stadssamhälle?* 4:o *hvilken ställning hade de tyska gästerna i Visby?* 5:o *huru var förhållandet mellan tyskar och gotländingar i Visby före och efter 1288?* —

Jag har behandlat den första af dessa frågor som inledning till undersökningen af de öfriga. Sedan jag därefter vid besvarandet af den andra kommit till det resultat, att tyskarna grundat det äldsta rättsliga stadssamhället, har jag efter skildringen af dettas uppkomst ansett nödvändigt att gifva en resumé af de tyska gästernas ställning i Visby, emedan dessa voro på det närmaste förbundna med den bofasta tyska befolkningen och hade den största betydelsen i stadens äldsta utveckling. Sist har därför behandlingen af den femte frågan måst komma. — Som bilaga har jag lämnat en sammanfattande framställning af fem af Gotlands äldsta sigill.

* *
*

Någon undersökning, företagen i ändamål att besvara just de frågor, som här uppställts, känner jag ej. Strödda uppgifter om desamma finnas däremot i mängd i framställningar, som beröra gotländska förhållanden.

Bland sådana uppgifter nämner jag först de sagoartade om Visby uppkomst. Den viktigaste och mest utbredda sagan härom är den om Vinetas undergång och befolkningens öfverflyttning till Visby. Denna saga förekommer dels i den versionen, att Vineta gick under genom inre tvedräkt och yttre fienders öfverfall, dels i den versionen, att staden sjönk i hafvet. Den förste af mig kände skriftställare, som nämner härom, är *Albertus Krantzius* (*Wandalia*, Köln, 1519, Lib. II, c. XX). Han synes vara upphof till den första versionen. Den andra versionen återgifves mig veterligt först hos *David Chytræus* (*Vandalia*, Rostock 1589, s. 148 ff.). Hos senare författare förekommer sagan ofta och synes ha varit mycket utbredd. *Giesebrecht* (*Wendische Geschichten*, Berlin 1843, B. 2, s. 127 ff.) behandlar den som en pommersk folksaga och framställer äfven en gissning om dess innebörd. — För frågan om Visby stads uppkomst synes mig denna saga ej ha någon annan betydelse än att den möjligen bidragit att utbilda traditionen om stadens höga ålder. De flesta, som stödt sig på denna saga, ha nämligen förlagt händelsen i densamma till 800-talet. —

I den historiska diskussionen om Visby stads uppkomst har *Odhner* (*Bidrag till svenska städernas och borgareståndets historia före 1633*, Upsala 1860, s. 13 f.) gjort det förnämsta inlägget. Enligt honom uppväxte under 11:te och 12:te århundradena Visby till en betydande handelsort. Det gotländska stadssamfundet blef genom beröringen med tyskarna tidigare än i andra svenska städer

ett eget rättssamfund, det tyska uppstod i slutet af 12:te århundradet genom en större tysk inflyttning, det fick en egen kommunalförfattning efter tyska mönster, hvari gutarna till en början ej deltogo, det följde egna lagar och ordnade sin styrelse i öfverensstämmelse med moderstädernas. Först vid medlet af 1200-talet sammansmälte de tyska och svenska samhällselementen till ett enda rättssamfund. Påpekas bör, att Odhner framställer detta under hypotesens form.

En tysk forskare, *Höhlbaum* (*Die Gründung der deutschen Kolonie an der Düna*, i *Hansische Geschichtsblätter* [**H. Gbl.**] 1872 s. 47), framlägger den gissningen, att det tyska stadssamhällets grundande i Visby utan tvifvel hör till den tjuguåriga period, som ligger mellan Lübecks grundläggande 1143 genom Adolf II och utfärdandet af Henrik Lejonets privilegier för gotländingarna 1163. Det gotländska fanns förut, sedan huru länge nämner han ej.

Några bestämdt formulerade hypoteser härom har jag hos senare författare ej funnit. I den rika litteratur, som behandlat hanseförbundets uppkomst, har däremot ett närmare preciserande af den tyska stadsmenighetens och de tyska gästernas ställning till hvarandra i Visby försökts, liksom äfven den tyska kolonibildningens betydelse för hanseförbundet klargjorts. Redan 1828 framlade *J. M. Lappenberg* i *Berliner Jahrbb. f. wissensch. Kritik*, Febr. s. 291 ff., sina antydningar om hanseförbundets uppkomst genom dels enskilda köpmäns sammanslutningar i utlandet dels nordtyska städers förbund i hemlandet. I sin *Urkundliche Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse* [**Urk. Gesch.**] preciserade och motiverade *Sartorius* närmare dessa åsikter. Sartorii arbete utgafs 1830 i Hamburg af Lappenberg, som försåg det med en viktig inledning och beriktigande noter. I detta arbete framhäfves de tyska

köpmännens sammanslutning i Visby såsom en af de äldsta och viktigaste upprinnelserna till hanseförbundet. Denna åsikt har sedan bestyrkts och belysts i en mängd hansepublikationer. Om de tyska gästernas ställning till den tyska stadsmenigheten har först *D. Schäfer* (*Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark. Hansische Geschichte bis 1376,* Jena 1879) utförligare uttalat sig. Han har framställt gästernas sammanslutning som en centralorganisation, i hvilken det tyska stadssamhället i Visby vid sidan af en mängd tyska stadssamhällen i andra länder ingick som ett led. Så länge de öfriga stadssamhällena stodo hvar för sig, innehade Visby ledareställningen. Men under 1200-talet började Lübeck kraftigt verka för en hopslutning af de nordtyska städerna i hemlandet. Nu drogos ofta de »menige köpmännens» angelägenheter till afgörande inför dessa städers församlingar. Främlingssällskapet i Visby gick då tillbaka och hade vid 1200-talets slut förlorat sin betydelse.

Om gotländingarnas stora handelsförbindelser under hednatiden ha myntforskarna de viktigaste uppgifterna. Jag har begagnat arbeten af *C. J. Tornberg* (*Om de i svensk jord funna österländska mynt* (1843), *Vitt. Hist. och Ant:s Akad:s Handlingar,* D. XXI, s. 61 ff., *Numi cufici regii numophylacii holmiensis, quos omnes in terra Sueciæ repertos* etc., Upsala 1848), *B. E. Hildebrand* (*Anglosachsiska mynt i svenska Kongl. Myntkabinettet,* Stockholm 1846), *H. Hildebrand* (*Svenska folket under hednatiden,* 2 uppl., Stockholm 1872, s. 192 ff., *Sveriges Medeltid,* Stockholm 1879 ff., i *Vitt. Hist. och Ant:s Akad:s Månadsblad,* årgg. 1886, 1887 m. fl.), *Worsaae* (*Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland,* Köpenhamn 1851, *Russlands og det Skandinaviske Nordens Bebyggelse*

og ældste Kulturforhold, i *Aarbøger f. nord. Oldkynd.* 1872), O. *Montelius* (*Från jernåldern,* Stockholm 1869, *Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit,* Berlin 1885, *Sveriges Historia,* D. I, Stockholm 1888), *W. Heyd* (*Geschichte des Levantenhandels im Mittelalter,* Stuttgart 1878, af mig begagnad i öfversättning af F. Raynaud under titel *Histoire du Commerce du Levant,* Leipzig 1885).

Angående detaljer i mitt ämne finnas strödda notiser och uttalanden i följande af mig citerade arbeten:

Amira, Nordgermanisches Obligationenrecht, B. I, Leipzig 1882.

v. Below, Die Bedeutung der Gilden für die Entstehung der deutschen Stadtverfassung, i *Jahrbb. f. Nationalœkonomie und Statistik,* B. LVIII, Jena 1892.

—— *Der Ursprung der deutschen Stadtverfassung,* Düsseldorf 1892.

Bergman, C. J., Wisby. Korta anteckningar om stadens topografi, historia, statistik, fornlemningar och nejder, Visby 1892.

Brunius, C. G., Gotlands konsthistoria, Lund 1864 ff.

Buck, W., Der deutsche Kaufmann in Nowgorod bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts, Berlin 1891.

Bulmerincq, A., Der Ursprung der Stadtverfassung Rigas, Leipzig 1894.

Dænell, E. R., Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, Leipzig 1897.

Frensdorff, Die Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks im XII. und XIII. Jahrhundert, Lübeck 1861.

—— *Das statuarische Recht der deutschen Kaufleute in Nowgorod,* i *Abhandlungen der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen,* B. 33, 1886 [**Das stat. Recht, I**] och B. 34, 1887 [**Das stat. Recht, II**].

Grandinson, K. G., Studier i hanseatisk-svensk historia, I. Tiden till 1332, Stockholm 1884.

Hauberg, P., Gutlands Myntvæsen, i *Aarbøger f. nord. Oldkynd.* 1891.

Hegel, K., Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter, Leipzig 1891.

Hildebrand, B. E., Svenska sigiller från medeltiden, Stockholm 1862 och 1867.

Hildebrand, E., Svenska statsförfattningens historia, Stockholm 1896.

Hildebrand, H., Visby och dess minnesmärken, Stockholm 1893.

Jörgensen, A. D., Slesvigs gamle Stadsret, i *Aarbøger f. nord. Oldkynd.* 1880.

Karamsin, Geschichte des Russischen Reiches, tysk öfversättning från 2:dra originaluppl., Riga 1820 ff.

Kœhne, C., Das Hansgrafenamt. Ein Beitrag zur Geschichte der Kaufmannsgenossenschaften und Behördenorganisation. Berlin 1893.

Koppmann, K., Das Seebuch, Bremen 1876.

—— *Hansische Wisbyfahrt,* Hamburg und Leipzig 1883.

Kreuger, Bidrag till upplysning om Wisby sjörättsliga förhållanden under medeltiden, Lund 1885.

Lagerbring, S., Swea Rikes Historia ifrån de äldsta tider til de närvarande, Stockholm 1769 ff.

Lamprecht, K., Deutsche Geschichte, Berlin 1891 ff.

Lehrberg, A. C., Untersuchungen zur Erleuterung der älteren Geschichte Russlands, Petersburg 1816.

Lindström, G., Anteckningar om Gotlands medeltid, D. I, Stockholm 1892, D. II, Stockholm 1895.

Mantels, W., Der im Jahre 1367 zu Köln beschlossene zweite hanseatische Pfundzoll (1862), i hans *Beiträge zur lübisch-hansischen Geschichte,* Jena 1881.

Müller, D., Geschichte der deutschen Völker, Berlin 1890.

Nitzsch, Die niederdeutsche Kaufgilde, i *Ztschr. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch.,* Germ. Abth. XIII.

Napiersky, J. G. A., Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673, Riga 1876.

Paludan-Müller, Gullands forhold til Danmark og Sverrig i det 14. 15. og 16. Aarhundrede, Köpenhamn 1865.

Reuterdahl, H., Svenska Kyrkans Historia, Lund 1838 ff.

Riesenkampff, N. G., Der deutsche Hof zu Nowgorod bis zu seiner Schliessung im Jahre 1494, Dorpat 1854.

Schiemann, Russland, Polen und Livland i *Oncken 2: 10,* Berlin 1884 ff.

Sohm, R., Die Entstehung des deutschen Städtewesens, Leipzig 1890.

Strelow, Cronica Guthilandorum, Köpenhamn 1633.

Thomsen, W,, Det ryska rikets grundläggning genom skandinaverna, i *Ur vår tids forskning n:o 20,* Stockholm 1882.

Wallin, Gothländska Samlingar, D. I, Stockholm 1747, D. II, Göteborg 1776.

Winckler, A., Die deutsche Hansa in Russland, Berlin 1886.

Flera värdefulla fingervisningar erhållas slutligen i inledningar och anmärkningar till de gängse urkundspublikationerna, hvilka jag skall omnämna i samband med redogörelsen för mina egentliga källor.

* * *

Som sådana källor anför jag först de urkunder, som finnas i behåll från den utveckling, som i denna afhandling skildras. Dessa urkunder finnas allesamman utgifna i tryck och har jag begagnat dem i mina citat med de läsarter, som de respektive utgifvarna nyttjat. Då jag ansett mig böra betvifla ett urkundställes äkthet eller afvika från urkundsutgifvarens uppfattning däraf, har jag på ifrågakommande ställen angifvit detta. De urkunder jag begagnat finnas i följande publikationer och samlingar: *Sveriges Trak-*

tater med främmande makter, utgifna af *O. S. Rydberg,* Stockholm 1877 ff. [**S. T.**], *Diplomatorium Suecanum,* B. I, II, edit. *J. G. Liljegren,* Stockholm 1829 ff. B. III—V, edit. *B. E. Hildebrand,* Stockholm 1842 ff. [**DS.**], *Svenskt Diplomatarium från och med år 1401,* utgifvet af Riks-Arkivet genom *Carl Silfverstolpe,* Stockholm 1875 [**SD. fr. 1401**], *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver* samlade och utgifna af *C. G. Styffe,* D. 2, Stockholm 1864 [**Styffe, Bidrag**], *Två gambla zwenske Rijm-Krönikor* etc., 2:dra delen, uplagd aff *J. Hadorphio,* Stockholm 1676, [**Bihang till Rimkr.**], *Gothlandz-Laghen* etc., Första gång uplagd af *J. Hadorphio,* Stockholm 1687. Slutligen har jag begagnat en urkund ur Wallins samlingar, hvilka jag redan i annat sammanhang anfört.

Af utländska publikationer har jag begagnat *Codex Diplomaticus Lubecensis, Lübeckisches Urkundenbuch,* herausgegeben von dem Vereine für Lübeckische Geschichte, Lübeck 1843 ff., [**Lüb. UB.**], *Hansisches Urkundenbuch,* bearbeitet von *K. Höhlbaum,* Halle 1876 ff. [**H. UB.**], *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten,* herausgegeben von *F. G. von Bunge,* Reval 1853 ff. [**Livl. UB.**], *Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430,* herausgegeben durch die historische Kommission bei der K. Akad. der Wiss. zu München, bearbeitet von *K. Koppmann,* Leipzig 1870 ff. [**H. R.**]; *Hanserecesse von 1431—1476,* bearb. von *G. F. von der Ropp,* Leipzig 1876 ff. [**H. R. II**], *Hanserecesse von 1477—1530,* bearb. von *D. Schäfer,* Leipzig 1881 ff. [**H. R. III**] och *Pommersche und Rügische Geschichtsdenkmäler* etc., gesammelt und herausgegeben von *J. G. L. Kosegarten,* Greifswald 1834.

För rättsutvecklingens studium ha de gamla gotländska

lagarna naturligen varit de viktigaste källorna. Jag har begagnat *C. J. Schlyters* editioner i *Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui*, Vol. VII, *Gotlandslagen*, Lund 1852 [**GLL**], Vol. VIII, *Wisby Stadslag*, Lund 1853 [**WStL**]. För jämförelse med Lübecks och Hamburgs stadsrätter har jag användt *Das alte Lübische Recht*, herausgegeben von *J. F. Hach*, Lübeck 1839, [**Lüb. R.**], och *Hamburgische Rechtsalterthümer*, herausgegeben von *J. M. Lappenberg*, B. I, Hamburg 1845, [**Hamb. R.**]. När jag i ett fall rådfrågat de gamla sachsiska rättskällorna, har jag nyttjat *Des Sachsenspiegels erster Theil oder das sachsische Landrecht*, herausgegeben von *C. G. Homeyer*, Berlin 1835, [**Sachsenspiegel**].

En betydelsefull källa för vissa detaljer i min afställning har jag haft i skildringar och annalistiska framställningar af författare, som lefvat samtidigt eller nästan samtidigt med den utvecklingsperiod jag behandlar. — Så har *Vita Ansgarii* af *Rimbert* (från tredje fjärdedelen af 800-talet; jfr *Monum. Germ. Script.*, II, s. 683 ff.) några viktiga notiser om handelsstationerna och om handeln öfver dem. Samma är förhållandet med *Othars och Wulfstans resebeskrifningar* (från slutet af 800-talet, se *Antiquités Russes*, edit. *C. G. Rafn*, Köpenhamn 1850. Jfr äfven *S. Lönborg*, *Adam af Bremen*, Upsala 1897, s. 36 ff.). *Mag. Adami Gesta Hammenburgensis Ecclesiæ Pontificum* (från tredje fjärdedelen af 1000-talet, i *M. G. SS.*, VII, s. 267 ff. Jfr *S. Lönborg*, ibid., s. 42 ff.) har ingenting om Gotland, såvida vi ej få acceptera Günthers gissning (se *Lönborg*, s. 142 n. 2), att Adams skildring af *Churi* skall gälla *Guti*. Hans beskrifning af »ön» *Churland* (IV c. 16) har onekligen många detaljer, som tyda på, att hvad han hört härom gällt Gotland. Rikedomen där, folkströmningen dit från

världens alla länder, den nyligen uppbyggda första kyrkan m. m. är alltsamman drag, som passa med andra underrättelser om Gotland denna tid. Emellertid visar Adams framställning, att han ej närmare känt ön, och är detta ett icke oviktigt intyg om, att tyskarna från hans hemland ännu ej drefvo någon mera betydande aktiv handel på Gotland. — Om de äldsta förhållandena i Ryssland lämnar den s. k. *Nestors krönika* (från början af 1100-talet; se *Nestors Russiske Krønike,* oversat og förklaret af *C. W. Smith.* Köpenhamn 1869, och *Chronique dite de Nestor,* par *L. Leger,* Paris 1884) några upplysningar, liksom *Henrik af Lettlands krönika* (*Heinrici Chronicon Lyvoniæ,* från 1200-talets första decennier, i *M. G. SS.*, XXIII, s. 231 ff.) lämnar värdefulla underrättelser om förhållandena i Östersjöländerna. Jag har slutligen att nämna *Helmoldi Chronica Slavorum* (från 1100-talet *M. G. SS.*, XXI, s. 1 ff.), *Arnoldi Lubecensis Chronica Slavorum* (från början af 1200-talet, *M. G. SS.*, XXI, s. 100 ff.) och *Saxos historia* (*Saxonis Grammatici Gesta Danorum,* herausgegeben von *A. Holder.* Strassburg 1886). — För det betydelsefulla året 1288 har jag som källor bl. a. användt ett bref från Petrus de Dacia till Christina af Stumbelen (se *Petri de Dacia Uita Christinæ Stumbelensis,* edit. *J. Paulson,* Lund 1896. Jfr äfven *Lindström, Anteckningar,* II, s. 291). Brefvet är odateradt, men dess innehåll tyder på, att det är ett afskedsbref och att det är skrifvet 1288. För detta års händelser har jag slutligen att nämna en källa, som är af åtskilligt senare datum än de händelser den omtalar, men som likafullt måste tillmätas ett betydande värde. Jag menar den källa, som jag i min framställning citerat under namn af *franciskanernas annaler, diarium* och *necrologium.* Denna källa är en handskrift i Kongl. Biblioteket i

Stockholm, i hvilken de nämnda annalerna, diariet och nekrologiet äro inarbetade. Om dess tillkomst får man af utgifvarna (*Langebek* i *Scriptores rerum Danicarum* [S. R. D.] och *Fant* i *Scriptores rerum Suecicarum* [S. R. S.]) mycket onöjaktiga föreställningar. *K. Erslev* har i sina *Studier til Dronning Margrethes Historie* (i *Hist. Tidskr.*, Femte Række, B. 3, Köpenhamn 1881, 82, s. 342—346) redogjort för sin uppfattning af handskriftens tillkomst och jag meddelar efter honom det viktigaste. — Handskriften är upplagd dels till ett kalendarium dels till en lista öfver i franciskanernas klosterkyrka i Visby begrafna personer. Detta har skett omkr. 1350. — I kalendariet äro efter hand införda notiser af åtskilliga personer. Begrafningslistan är fortsatt, dock näppeligen längre än till midten af 15:de årh. — Tomma blad och lediga mellanrum har man dessutom begagnat för andra anteckningar, och i synnerhet har en gråbroder i klostret, hvilken skrifvit in i början af 1400-talet, samlat en mängd historiskt stoff, som han infört. Detta förekommer nu i handskriften *dels som kortfattade notiser, som oftast beröra Gotland (diariet), dels som två sammanhängande annalverk, nämligen ett danskt, som slutar med år 1287, och ett svenskt, som går till 1412 (annalerna).* Till det sista arbetet, som från 1350 har en för den tiden beaktansvärdt fyllig framställning, anser Erslev den omnämnda gråbrodren vara författaren. — Om dessa åsikter om handskriftens tillkomst äro riktiga, ha vi som sagesman för 1288 års händelser en författare, som ungefär ett sekel efter händelsernas förlopp lefvat i Visby och som där sannolikt ägde i äldre klosteranteckningar vittnesgilla källor för hvad han nedskref och af den ännu jämförelsevis unga traditionen kunde få nöjaktiga underrättelser.

* *
*

Innan jag slutar denna redogörelse för mitt arbetes plan och källor, vill jag återkalla i minnet en afliden landsman, Fil. Kand. B. Enequist, hvars nitiska och hängifna studium i vår fäderneös historia varit det första upphofvet till denna afhandling. Bland hans efterlämnade papper, som ordnats af Herr Docenten Carl Hallendorff och nu förvaras i Hist. seminariets bibliotek i Upsala, finnas äfven en mängd strödda anteckningar om Gotland. Det var genom studiet af dessa, som jag först bestämde mig för att göra de äldsta gotländska förhållandena till föremål för en kritisk framställning, och jag har under arbetet därmed fått mången beaktansvärd fingervisning uti dessa anteckningar. —

Jag hembär till sist mitt vördnadsfulla tack till min lärare Herr Professoren m. m. H. Hjärne för många värdefulla råd och upplysningar under mitt arbete med denna afhandling och för all vägledning under föregående studieår, till Staatsarchivar Herr Professor P. Hasse i Lübeck, Archivar Herr Doktor Bär i Osnabrück och Herr Lektor Gustav Cygnæus i Åbo för benäget lämnade meddelanden ur de respektive städernas arkiv och till alla Herrar Bibliotekstjänstemän i Upsala och Stockholm för visadt tillmötesgående och lämnad hjälp.

Upsala i Febr. 1898.

Adolf Björkander.

INNEHÅLL.

Sid.

INLEDNING: **Om Gotlands äldsta handel** 1

Denna handels förutsättningar och natur: samband med vikingatågen s. 2. De viktigaste handelsvägarne s. 4. Gotland mellanstation s. 7. Tiden därför s. 9. Gotländingarna som deltagare i den aktiva handeln s. 11. Bevis för att de voro från hela ön s. 11. — Denna handels betydelse för den senare tysk-gotländska handeln i Visby: öppnat förbindelser och utbildat handelstraditioner med Novgorod s. 13, på Düna s. 20, med slaverna och särskildt med Julin s. 21, med västra Europa s. 22. Sammanfattning s. 25.

KAP. I: **Är det äldsta stadssamhället i Visby tyskt eller gotländskt?** 26

Den traditionella uppfattningen af det äldsta stadssamhället s. 26. Negativa bevis däremot: en gotländsk stadsbefolkning och gotländska stadsämbetsmän omtalas ej förrän i sista fjärdedelen af det 13:de årh. s. 27. Positiva bevis däremot: urkunderna antyda, att det äldsta stadssamhället var tyskt: biskop Bengts bref af 1225 s. 27, Honorius III:s bulla af 1227 s. 27, andra urkunder s. 29. Första traditionella urkunden om två stadssamhällen s. 30. Tolkning däraf s. 31. — 1280 års urkund s. 33. —

KAP. II: **Visby stadssamhälles uppkomst** 35

Allmän karaktäristik af den tyska stadsutvecklingen s. 35. — Visby som ständig torgplats s. 36. — Visby som säte för en bofast handelsbefolkning s. 39. Betydelsen af Lothars och Henrik Lejonets privilegiebref s. 41. Befolkningens hemorter s. 46. Dess första organisation i Visby s. 47. Tiden för stadssamhällets framträdande s. 48. — Visby såsom ett särskildt jurisdiktionsområde s. 50.

Sid.

Främlingarnes behof af egen rättsskipning s. 50. Utvecklingsgången s. 51. Bevis från den kodificerade visbylagen för denna utvecklingsgång s. 52. Bevis från rigiska urkunder för samma sak s. 56. Tiden för denna utvecklings fullbordan s. 58.

Kap. III: **De tyska gästerna i Visby** 60

Öfversiktlig framställning af hanseförbundets uppkomst och denna utvecklings sammanhang med utvecklingen i Visby s. 60. Närmare detaljer i gästernas organisation s. 70. Tiden för dess uppkomst s. 70. Kritik af »tillägget» till Henrik Lejonets urkund s. 71. Tiden för förändringar i organisationen s. 75. Detaljer efter förändringen s. 76. Detaljer i främlingssällskapets verksamhetsformer s. 78. Gästernas andliga ställning s. 87. Gästernas organisation i Visby förlorar sin betydelse s. 91.

Kap. IV: **Förhållandet mellan tyskar och gotländingar i Visby före och efter 1288** 96

Första urkundsvittnesbördet om ett rättsligt gotländskt stadssamhälle s. 96. Detta samhälles uppkomst s. 97. Tyskarnas gynnsammare ställning i handeln nödgar visbygotländingarna att sluta sig till stadssamhället s. 97. Tyskarnas isoleringssträfvanden påskynda tillslutningen s. 100. Bevis för dessa isoleringssträfvanden i den svenska konungamaktens och gotlandsallmogens försök att motarbeta dem s. 100. Birger Jarls försök s. 101. Magnus Ladulås' försök s. 102. Krisen 1288 och resultatet däraf s. 103. Gången i visbygotländingarnas tillslutning till stadssamhället s. 115. Deras merkantila ställning till »hansan» före och efter tillslutningen s. 117. Slutord s. 121.

Bilaga: **Om några af de äldsta gotländska sigillen** . . . 123

Den gotländska landsbygdens äldsta sigill s. 124. De gotländska borgarnas sigill s. 129. De tyska borgarnas sigill s. 132. De tyska gästernas sigill s. 133. Staden Visbys äldsta sigill s. 135.

Om Gotlands äldsta handel.

Att Gotland mycket tidigt varit en viktig handelsstation inom östersjöområdet bestrides nu af ingen. Att det äfven haft en stor betydelse för den tyska världshandelns utveckling torde af högst få förnekas.

Men stor oklarhet råder ännu om, *hurudan* denna Gotlands äldsta handel var beskaffad och *i hvilken grad* den var grundläggande för den senare tyska handeln.

I förra fallet visar sig oklarheten oftast, när fråga är om hvem som bedref den första mera betydande utländska handeln, om det var en särskild handelsklass eller det var hela gotlandsallmogen. Och i senare fallet visar sig meningsskiljaktigheten förnämligast i fråga om huru mycket gotländingarne själfva hunnit i handelsteknikens utbildning, handelsvägarnes upptäckande, handelsfördragens afslutande o. s. v., innan tyskarne mera aktivt började deltaga i handeln öfver deras ö.

I allmänhet råder ännu den åsikten, att staden Visby är mycket gammal och att den äldsta utländska handeln bedrefs af dess befolkning. Landtallmogens delaktighet i denna handel omnämnes sällan eller förnekas alldeles[1].

[1] Kreuger, a. a., s. 11: "*att antaga, att allmogen på ön dref utländsk handel, vore orimligt*".

Och i fråga om denna handels utsträckning och betydelse visa i synnerhet tyska forskare benägenhet att underskatta, hvad som fanns före de tyska handelsmännens deltagande i gotlandshandeln.

Då enligt mitt förmenande dessa åsikter äro oriktiga och strida emot källornas vittnesbörd, skall jag inledningsvis gifva en skizzerad framställning af *den äldsta gotländska handeln, därvid berörande dels dess historiska förutsättningar och natur dels dess betydelse för den senare tyskgotländska handeln.*

Gotlands äldsta handel kan spåras så långt tillbaka som till tiden närmast efter Kristi födelse, i ty att romerska kejsarmynt, hittade i den gotländska jorden, vittna om förbindelser mellan ön och medelhafsvärlden redan på denna tid[1].

I den gotländska, liksom i den nordiska handelns historia öfverhufvud taget, bildar emellertid först vikingatiden det grundläggande skedet. Vikingarnes färder åstadkommo den första stora förbindelsen i öster, söder och väster med Europas stora handelscentra och samfärdsleder. Vikingatågen voro den nordiska handelns vidtomfattande rekognosceringsarbete[2]. Den gotländska handeln har sina rötter i dessa vikingarörelser och är till sin natur ensartad med vikingahandeln. En beskrifning af den senare blir därför äfven en beskrifning af den förra.

[1] *Montelius, Sv. Hist.*, I, s. 179. *Densamme, Die Kultur* s. 94 ff. *Worsaae, Aarbøger* 1872.

[2] "*Abenteuerlust, das urgermanische Wohlgefühl an der Unfassbarkeit des Erhabenen, Wagemut zum Bestehen übermenschlicher Gefahren haben dem nordischen Handel den Weg bereitet*" säger K. Lamprecht (*Deutsch. Gesch.*, III, s. 20) om den nordtyska handeln. Det samma kan sägas om den skandinaviskt-nordiska handeln i ännu högre grad.

Vikingatidens handel var hufvudsakligen en på måfå drifven handel och formerna därför voro merendels af krigisk natur. Vikingarne togo med styrkans rätt, där ingen annan rätt fanns, och miste ofta hvad de tagit, när de råkade på sina öfvermän i våldsamhet[1]. — Ingen viss klass deltog i denna handel: hvem som ville och hvem som kunde gaf sig i handelsfärd. — Ingen viss ort gällde som omsättningsort, om också naturligt eller konstgjordt skyddade platser snart nog blefvo marknadsplatser för varuutbytet. Penningar torde ej ha användts som betalningsmedel, ehuru sådana från andra länder voro i omlopp. Där ej förvärfvet skedde med våld, skedde det genom varuutbyte. Mynten voro blott ett af bytesmedlen.

Att en ordnad handel på detta sätt ej kunde uppkomma säger sig själft. Men vikingafärdernas betydelse för handelns utveckling var dock icke ringa. *Genom dem lärde sig nordboarne först och främst mera allmänt befara hafven, hvarigenom sjömansdugligheten utbildades, allt flera varu- och afsättningsorter upptäcktes och allt flera handelsvägar öppnades. Och därigenom återknöts också förbindelsen på ett nytt och mera betydelsefullt sätt med söderns kulturländer och nya samfärdsleder öppnades mellan östra och västra Europa.*

Det är här ej platsen att i detalj följa hela denna utveckling. Här är blott af nöden att i korthet angifva de

---

[1] Det är antagligt, att Gotland genom sitt läge hufvudsakligen hade betydelse som röfvarestation. Det är väl därför Adam af Bremen icke har något att förtälja om den gotländska handeln. Han bara nämner (Lib. IV. c. 19, schol. 119): "*Sunt et aliæ in hoc ponto* (Östersjön) *insulæ plures, ferocibus barbaris omnes plenæ, ideoque fugiuntur a navigantibus*". Bland dessa "*insulæ*" inbegriper han nog äfven Gotland.

viktigaste handelsvägarnes riktning, eftersom dessa voro af den största betydelse för Gotlands handelsutveckling.

Det är redan ofvanför antydt, att en samfärdsel mellan Östersjön och medelhafsvärldens gamla kulturländer ägde rum. Den tog sig väg öfver nuvarande Tysklands floder, hufvudsakligen Weichsel och Oder. Med de stora folkvandringarna och framför allt genom slavernas utbredning utefter södra östersjökusten stängdes dessa vägar. Men den samfärdsel, som på dessa begynts, afstannade likväl ej, ehuru den leddes in på nya vägar och förmedlades genom nya folkslag.

De nya vägarne gingo hufvudsakligen i tvänne riktningar: den ena från medelhafsvärlden till västra Europa, den andra från Orienten öfver östra medelhafsområdet upp i nuvarande Ryssland.

På den förra fördes varorna antingen utefter kusterna till västra Europas afsättningsorter eller uppför Rhône och Sône till Östfrankrikes marknader eller för vidare befordran till Donau och Rhen. En viktig afsättnings- och upplagsort för dessa varor var det gamla Dorestad vid nedre Rhen, hvarifrån handelsvägar gingo dels utefter kusten dels öfver land till Slesvig eller Hedaby[1].

På den östra samfärdsleden, som blef den viktigaste för östersjöhandeln, voro utgångspunkterna Orientens städer och de märkligaste stationerna voro inom det grekiska området Konstantinopel och inom det muselmanska städerna vid Kaspiska hafvet. Från dessa stationer drefs en liflig handel norrut, hvilken handel genom chazarerna hade en viktig knutpunkt i Itil vid Volga. Araberna från Kaspiska

---

[1] *Vita Ausg.* c. 24 och 33. Af sistnämnda ställe syns, att landvägen var osäker och troligen ej så besökt, förrän ordnade förhållanden inträdt i dessa trakter.

hafvets område trängde uppför sistnämnda flods många vattenleder och förmedlade här en handel, som var så mycket viktigare som den utgjorde en del af den världshandel, som hade betydande marknader i främre Asien, norra Afrika och sydvästra Europa eller hela det område, där islam utbredde sig [1].

Sådan var samfärdsledernas hufvudsakliga förgrening, när de nordiska vikingarne på sina rof- och plundringståg råkade på dessa samfärdsleder *och förenade dem dels hvar för sig med östersjöbäckenet dels inbördes med hvarandra.*

I väster anknöto de förbindelsen med Storbritanniens öar och fastlandets flodvägar och handelsstationer. I öster synas de hafva varit de första, som gjort dneprleden till en mera allmän färdeled mellan Östersjön och Svarta hafvet [2]. Denna beskrifves i Nestors krönika som »en väg från varjagerna till grekerna» och gick genom Finska viken, Neva, Ladoga, Volchov, Ilmen, Lovat, öfver släpstället (volok) mellan denna flod och Dnepr samt sedan utför denna [3].

---

[1] Se *Heyd* a. a. I, s. 47 ff.

[2] Om det får antagas, att de *"rhos"*, som enligt de Bertinianska annalerna (*M. G. SS*, I, s. 434) tillsammans med grekiska sändebud 839 infunno sig i Ingelheim, farit till Konstantinopel på dneprleden, så kunde denna icke ha varit någon allmänt befaren handelsväg. Den skildras nämligen i sådana ordalag, att den ej kan antagas ha varit en farled för fredlig samfärdsel. Å andra sidan framgår af den s. k. Nestors krönikas berättelse om Olegs intagande af Kiev år 880 eller 881, att Dnepr *nu* var en handelsväg. Oleg och hans män gåfvo sig nämligen ut för att vara *handlande* och skaffade sig som sådana inträde i staden (*Nestor* k. 18). Det skulle således vara mellan dessa år, som dneprleden begynt mera allmänt befaras. Sannolikt är då, att det skett genom de nordiska vikingarna. Jag kan naturligtvis framhålla detta bara som en gissning. Frågan är ännu ej vetenskapligt slutdiskuterad. Jfr *Heyd* a. a. I, s. 68 ff., *W. Thomsen, Det ryska rikets grundläggning genom skandinaverna* m. fl.

[3] *Nestor* k. 4.

Af samma vikingar gjordes äfven Dünafloden till en handelsväg. Äfven den skildes från Dnepr genom ett släpställe[1].

Ännu flera vägar från Östersjön in på dneprleden finnas antydda i urkunderna, men jag förbigår dem här.

Från dneprleden banade nordboarne sig sedan äfven nya sidovägar åt norr och åt öster, hvarigenom förbindelser knötos med den stora och viktiga arabisk-chazariska samfärdseln (se ofvan). Från Ladoga styrde de sålunda kosan uppför norra Rysslands floder och sjöar[2]; från Ilmen stod vägen öppen genom floden Msta till Volgas vattensystem, till hvilket man äfven syns ha framträngt från »Okovska skogen» (n. v. Valdai-höjden), som var vattendelare för Dnepr, Düna, Lovat och Volga[3].

Att nordbor i stora skaror slagit in på denna volgaled, först plundrande och härjande, sedan drifvande mera fredlig handel, framgår såväl af de arkeologiska fynden (de många s. k. kufiska mynten ha kommit till norden på denna väg) som ock af samtida arabiska skriftställares berättelser[4].

---

[1] *Nestor*, k. 4, *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 36, *Koppmann, Hans. Wisbyfahrt*, s. 15.

[2] Huruvida det för sin hvalfiskfångst och sina pälsverk så namnkunniga Bjarmaland besöktes af dessa vikingar, är af källorna ej bekant. Det omtalas första gången i Othars resebeskrifning (från sista hälften af 9:de årh., *Ant. Russ.*, II, s. 461), men Othar kände det blott från ishafssidan. I de senare sagorna nämnas, som bekant, ofta färder till Bjarmaland äfven på den inre vägen genom Ryssland.

[3] *Nestor* k. 4. I äldre tider voro dessa floder farbara vida närmare källorna än nu. I allmänhet var det gamla Ryssland mycket vattenrikare än det nuvarande. Jmfr *Schiemann*, a. a., s. 26 f. Om de talrika myntfynden vid Dneprs källor se *Heyd* a. a., I, s. 58.

[4] Utdrag ur dessa berättelser finnas bland andra hos *W. Thomsen*, a. a., s. 30 ff.

Sålänge emellertid nordboarna slumpvis styrde sina färder mot öster och väster tagande byte, hvarhälst det gafs, kunde de icke mer än högst oregelbundet förmedla samfärdseln mellan östern och västern. Men allteftersom de slogo sig till ro i de främmande länderna och bildade stater eller kolonier och samfärdseln till följd däraf inträdde i ett fredligare skede, fingo vissa handelsvägar en viss tradition för sig och vissa orter blefvo stationer för handeln. Till följd af seglingskonstens ringa utveckling och handelsteknikens primitiva beskaffenhet hade dessa stationer till en början långt mer än senare karakteren af mellanstationer. Seglaren begaf sig ej gärna ut på öppna hafvet och handelsidkaren föredrog att utbyta sina varor i närmaste hamn.

Den viktigaste mellanstationen för samfärdseln på Östersjön blef ön Gotland [1]. För denna betydelse hade den att tacka sitt gynnsamma läge, sin oberoende ställning i yttre hänseende och sin folkliga författning i det inre.

Lägets förträfflighet för en samfärdsel, som var hänvisad till korta sträckor och ogärna lämnade landkänningen för längre tid, visar en blick på kartan. Liggande ungefär midt i östersjöbäckenets största utvidgning var ön en förträfflig hvilopunkt för alla, som voro destinerade till Finska eller Rigavikarna, till Weichsels eller Oders mynningar [2]. De anvisningar om segellederna, som nedskrefvos för sjö-

[1] Mellanstation var Gotland icke blott ur *kommunikationssynpunkt*, utan äfven ur *kommersiell* synpunkt, i ty att dess egna handelsprodukter voro ett fåtal mot dem, som från andra länder fördes hit och omsattes. Öar ha i alla tider haft betydelse som mellanstationer. Talrika exempel härpå lämnar feniciernas, grekernas, portugisernas, holländarnas och engelsmännens handelshistoria.

[2] På Gotland reparerades sjöskador, hämtades vatten och proviant, aflämnades sjuka och döende o. s. v.

männen vid medeltidens slut, bära vittnesbörd om denna Gotlands betydelse i äldsta tid [1].

Men, som jag sade, äfven öns oberoende ställning i det yttre och folkliga författning i det inre måste ha bidragit att göra den till en centralpunkt för handeln. Till omkring 1000 syns ön ha varit fullkomligt oberoende, om den ock tidtals räknats som svenskt land [2]. Vid sagda tid kom den under upsalakonungen, men beroendet blef ringa. Konungen skulle gifva ön »hägn och hjälp» och gotländingarne skulle »frie besöka Sverige på alla ställen utan tull och alla afgifter». För dessa förmåner skulle de årligen erlägga en tribut af 60 m. s., 40 till konungen och 20 till jarlen [3]. Detta var allt. Det hela var således mera en skattefråga än en politisk underkastelse. Gotländingarna uppträdde fortfarande som hittills som en fullständigt oberoende nation.

I det inre var öns författning folklig. Ingen stormannaklass i samma mening som fastlandets utbildade sig, ty därtill saknades förutsättningarna: de stora jordagodsen och konungstjänsten. Därför fick Gotland sedan heller aldrig någon inhemsk adel i samma bemärkelse som fastlandet d. v. s. en ur böndernas egen krets utgången herreklass, som skaffade sig förmåner på det öfriga fria folkets bekostnad. På Gotland funnos således inga af dessa många skrankor, som i de flesta andra länder den tiden stodo hämmande för samfärdseln och handeln. Hvarje fri man kunde fritt begifva sig ut på handelsresor och utan en mängd

---

[1] *K. Koppmann, Das Seebuch.*

[2] Se Wulfstans reseberättelse (från sista hälften af 9:de årh., *Ant. Russ.*, II, s. 468). Jmfr *Rydberg, S. T.*, I, n:o 19, anm. 1.

[3] *S. T.*, I, n:o 19. Om orsaken till och tidpunkten för gotländingarnes underkastelse se *Rydberg*, ibid., anm. 1.

af de afbränningar, som beroendet af en furste eller en herreman medförde, fritt omsätta hvad han hemfört. Främlingar hade därigenom också lättare tillträde till ön.

Hur tidigt Gotland blef en mera allmänt besökt mellanstation för handeln, kan ej bestämdt angifvas. Att döma af de på Gotland gjorda arabiska myntfynden skulle tiden böra sättas till slutet af 9:de århundradet [1]. Samma myntfynd gifva äfven upplysning om, i hvilken riktning den samfärdsel först gick, som tog sig väg öfver Gotland. De äldsta mynten ha nämligen träffats ensamma utan blandning af västerländska mynt. Gotlands äldsta samfärdsel gick således uteslutande »i österväg», såsom var att vänta, då den var en del af och till sin natur beslägtad med varjagernas samfärdsel. Rikedomen af de silfverskatter, som på detta sätt kommo till Gotland, visar att förbindelsen var liflig [2].

Emellertid dröjde det ej länge, förrän nordbornas färder »i västerviking» gjorde dem bekanta med västerlandets marknadsplatser och där förskaffade dem afsättningsorter för de varor, som de i österväg förvärfvat. Naturligtvis bragte de äfven omvändt västerlandets produkter till marknaderna i öster. Tidigaste knutpunkten för dessa förbindelser syns Slesvig ha varit. Men snart möttes österns och västerns produkter äfven på Gotland.

Af myntfynden att döma var det först på Storbritanniens öar som nordborna funno de mest gifvande markna-

[1] Arabiska mynt ha hittats, som äro präglade så tidigt som 698, men de ha legat tillsamman med yngre mynt, hvarför de ej bevisa något om den tid, då de kommit till Gotland.

[2] Enligt *Montelius, Sv. Hist.*, I, s. 298, ha öfver 20,000 arabiska mynt hittats i Sverige. På Gotland har hittats mer än hälften af alla, som funnits i *hela Norden.*

derna i väster[1]. Anglosachsiska mynt ha påträffats på Gotland från Edvard den äldre (901—924). De ha hittats bland arabiska mynt[2].

Med tiden ha förbindelser knutits äfven med andra västerländska marknader och mynt ha hittats på Gotland från Nederländerna, Sachsen, Rhendalen, Bayern, Schwaben, Schweiz, Böhmen, Ungarn o. s. v.[3]

I det 10:e århundradets senare hälft har den arabiska förbindelsen aftagit i liflighet, ty i myntfynden från denna tid ha hittats blott ett och annat arabiskt mynt bland hundratal af den europeiska västerns[4].

Emellertid afstannade därmed icke samfärdseln österut. Till Rysslands många städer och utefter dess floder ha färderna öfver Gotland fortgått lika lifligt som förut[5].

[1] Det sammanhänger naturligen med nordbornas tidiga eröfringar på dessa öar. Isynnerhet blef Knut den stores välde gynnsamt för handelsförbindelsers ingående mellan Nordens och Storbritanniens folk.

[2] De flesta anglosachsiska mynt äro dock från ett senare skede. Af alla, som bevarats på svenska myntkabinettet i Stockholm (mer än 22,000), har öfver hälften hittats på Gotland, *B. E. Hildebrand, Angl. mynt,* s. II och 3.

[3] *H. Hildebrand, Sv. Med*, I, s. 592.

[4] Då de flesta arabiska mynten äro präglade af härskare ur den samanidiska dynastien, så syns den enklaste förklaringen till förbindelsens afbrytande vara den, att nämnda dynasti störtades 999 och att förhållandena i Asien och Ryssland blefvo för osäkra för en liflig samfärdsel, *Montelius, Sv. Hist.,* I, s. 301.

[5] Flera fynd af anglosachsiska mynt ha gjorts i Ryssland från denna tid. Myntforskarne anse, att de förts dit af nordbor *öfver* Gotland, emedan i fynden hittats fornsaker af specifikt gotländsk typ, som visa, att fynden ej förts dit direkt från England, *H. Hildebrand* i *W. Thomsens anf. arb.,* s. 132 ff. — Traditionen om denna väg öfver Gotland har äfven fått uttryck på flera ställen i de senare nordiska

Att gotländingarna själfva mycket tidigt deltagit i denna vidtutgrenade samfärdsel, kan redan i och för sig anses som sannolikt. Den omständigheten, att de arkeologiska fynden innehålla saker af en särskildt gotländsk prägel, bekräftar detta. I de skrifna källorna finnas de däremot först sent omnämnda, såsom naturligt är, då dessa källor äro af utländskt ursprung och gotländingarna väl ej i utlandet skildes från de öfriga nordborna.

Att dessa gotländingar, som deltogo i den utländska samfärdseln, voro från hela ön och ej från staden Visby, finner jag bevisadt af följande omständigheter:

1:o Myntfynden på Gotland (för så vidt man kan döma af hittills gjorda fynd) äro ej gjorda i Visby eller närmaste trakten däromkring, såsom man kunnat vänta, ifall Visby varit den förnämsta handelsorten. De äro hittade, dessa tusentals mynt, öfverallt på den gotländska landsbygden och nästan mera i de östra än i de västra delarna af ön.

2:o Den omständigheten, att gotländingarna redan omkr. 1000 (se ofvan) afslöto ett fördrag med upsalakonungen, hvilket fördrag förnämligast afsåg att skydda och befordra deras *handel* (se bestämmelserna om tullar o. s. v.), visar, att det var landsbygden, ej staden, som ännu hade afgörandet i samfärdselfrågor. Ingen enda antydning i urkunden ger nämligen vid handen, att då redan fanns någon *stad* Visby.

3:o Gotländingarna hade genom hela medeltiden i Novgorod ett eget faktori (se nedan). Det ägdes ständigt af landsbygden, såsom kan ses däraf, att det var landsbygdens representanter, ej stadens, som hade dess förvalt-

---

sagorna och lagupptecknigarna, exempelvis *Gotlandssagan* (*GLL*, s. 100) *Olof den heliges saga* (*Ant. Russ.*, I, s. 352), *Farmannalög* (ibid. II, s. 456 f.).

ning om händer[1]. Hade en stad Visby funnits, när detta faktori tillkom, skulle man väntat, att den, ej landsbygden, ägt detsamma.

4:o Ännu på 1200-talet omtala urkunderna, att allmogemän från landsbygden drefvo utländsk handel på England (se nedan).

5:o I gotlandslagen finnas ännu stadganden, som visa att landsbygdens folk dref utländsk handel (se GLL, I, 28: 5; 30).

6:o Slutligen måste hvar och en, som aktgifvit på den gamla gotlandsallmogens välstånd, som möjliggjorde tillkomsten af alla de härliga landtkyrkorna i öns 92 socknar, som vidare gjorde denna allmoge mäktig att uppträda i starkt och långvarigt rivalskap mot den senare uppväxande staden och t. o. m. gaf den lust att trotsa svenska konungar[2], hvar och en som aktgifvit på detta, måste finna det oförklarligt, om ej allmogen själf skaffat sig rikedomar genom handel på främmande land[3].

---

[1] Landsbygdens representanter voro prostarna och domrarna. Om förhandlingar med dessa rörande "*Gotenhof*" se *SD fr. 1401*, I, N:o 195, 196, II, N:o 1959, *Styffe, Bidrag*, 2, N:o 87. Jfr äfven *H. Hildebrand, Sv. Med.*, I, s. 634 och *G. Lindström, Anteckningar*, II, s. 485. I samband härmed må nämnas, att de gotländska sändebud, som i fördragsurkunder med Novgorod (*S. T.*, I, N:o 111 och 118) omtalas jämte de tyska, naturligast förklaras såsom den gotländska *landsbygdens*, då den ägde särskilda handelsintressen att bevaka i nämnda stad.

[2] Se *S. R. S.*, I, 1, s. 42. Jfr *Rydberg, S. T.*, I, s. 381.

[3] Såsom ett bevis på välståndet kan äfven anföras de otaliga fynden i den gotländska jorden. Utom af mynt ha "*hela serier af andra fornsaker funnits, så rika, att ingen provins i världen torde kunna uppvisa liknande*" (yttrande af H. Hildebrand i en föreläsning, hållen för Ateneum i Stockholm 17/11 1897).

Jag skall nu i korthet beskrifva de handelsförbindelser, som gotländingarna utbildat och genom hvilka de banat väg för den senare tysk-gotländska handeln i Visby. Som af det föregående torde vara klart, voro de flesta af dessa förbindelser blott fortsättningar af vikingarnas. I fråga om teknik och natur hade nog gotländingarnas handel föga höjt sig öfver vikingahandelns nivå, om också ett och annat framsteg till det bättre blifvit gjordt. Men det är icke dessa framsteg, som gjort denna handel förtjänt af vår uppmärksamhet, *utan det är dess betydelse som mellanlänk mellan den gamla vikinga- och varjaghandeln och den tysk-gotländska, ty som sådan mellanlänk är den en af de viktigaste förklaringsgrunderna till hansans stora utbredning och har därför i sin mån världshistorisk betydelse.*

Den viktigaste af dessa förbindelser var den med *Novgorod.* Den är också, mig veterligt, den i de skrifna källorna först omtalade. I en förordning om bryggor i nämnda stad, utfärdad af storfurst Jaroslav (1019—1054), omtalas, att gotländingarna bodde vid en särskild gata därstädes [1]. Om denna urkund är af den förmodade höga åldern, skulle vi här ha den första antydningen om »Gotenhof», gotländingarnas faktori, där de själfva bodde och där de förvarade sina varor under sina tillfälliga uppehåll i Novgorod [2].

---

[1] Jag har hämtat uppgifterna om denna förordning ur *Karamsin,* a. a. 2, s. 52. Omstridt är dock, om nämnda förordning är utfärdad af *denne* Jaroslav. Enligt *Höhlbaum, H. Gbl.* 1872, s. 50, skulle gotländingarna redan i de s. k. *Jaroslavska lagarna (Ruskaia Pravda)* fått rätt att göra sig först betalda af gäldenärer i Novgorod. Jag har ej varit i tillfälle att kontrollera denna uppgift.

[2] Nära till hands ligger att antaga, att gotländingarna på grund af sin samhörighet med varjagerna, hvilka af de novgorodska furstarne ständigt kallades till hjälp och för sina tjänster erhöllo hvarjehanda förmåner (se t. ex. *Nestor,* k. 49—51), fingo sina första privilegier i staden.

Om detta gotländska faktori är ingen specialundersökning gjord och osäkert är, om material finns kvar för en sådan. Då jag här ej kan inlåta mig på någon grundligare undersökning häraf, nöjer jag mig med en framställning, som stöder sig på de källor, hvilka beröra de senare tyskgotländska förhållandena. I många frågor kasta de ljus öfver den föregående tiden [1].

När gotländingarna begåfvo sig i handelsfärd till Novgorod, foro de ej när som helst på året eller i smärre följen på några få personer, utan endast en gång om våren och en gång om hösten och då i större sällskap [2]. Allt efter årstiden kallades sällskapen *sommarfarare* eller *vinterfarare*. Färden styrdes in på den gamla varjagleden: Finska viken, Neva, Ladoga och Volchov [3].

När sällskapet kom till novgorodska furstens gräns [4], ställde det sig under hans beskydd. Till tecken af ett sådant beskydd fick det mottaga sändebud från fursten, hvilka sedan ledsagade sällskapet under fortsättningen af färden [5].

---

[1] Om litteratur i detta ämne se *H. Gbl. 1894,* s. 164 ff.

[2] Äfven varjagerna gjorde sina expeditioner i större följen.

[3] I senare tid färdades sällskapen äfven landvägen från kusten till Novgorod. Då uppkom äfven indelningen *vattenfarare* och *landfarare*. Att de förra voro de äldsta kan man bland annat se af att de hade flera företräden framför de senare. Se *Novgorods äldsta skrå,* hvarom mera nedan s. 15 n. 2.

[4] Enligt 1200-talets urkunder syns novgorodska gränsen ha räknats från Björkö eller Ketlingen, två öar, den ena belägen mellan Viborg och Systerbäck, den andra vid Nevas utlopp. På den senare ligger nu Kronstadt.

[5] *S. T.,* I, n:o 118 art. I. I äldsta tid, då de novgorodska furstarne ännu hade en liflig känsla af sin samhörighet med svenskarne, behöfdes ej detta beskydd utverkas genom formliga fördrag. Alla nordbor, som ställde sig i furstarnes tjänst, i hvad ändamål de än kommo,

Dessa sändebud hade sannolikt färdats från Novgorod på de lätta transportfartyg, som gått att möta de djupgående hafsskeppen och som vid Neva öfvertogo deras last [1].

Under omlastningen konstituerade sig äfven de resande till ett slutet sällskap och utsågo en ålderman. Behofvet af sammanhållning och gemensamt uppträdande i det främmande landet var anledningen till att denna åtgärd företogs här vid gränsen [2].

Efter dessa förberedande bestyr fortsattes resan uppför under fredlig handel eller fientliga skärmytslingar med kringboende ingrer och kareler. Inkomna i Volchov gjorde de resande halt i Aldagen eller Ladoga [3]. Sannolikt var här en upplagsplats för de varor, som öfver Ladogasjön

blefvo därigenom *varjager*, d. v. s. skyddsborgare under dessa furstar. *W. Thomsen*, a. a., s. 105. — När däremot samhörighetskänslan mellan Novgorod och Sverige dött ut, måste formliga skyddsfördrag afslutas. Det äldsta kända är från slutet af 1100-talet. *S. T.*, I, n:o 52. Det säger sig vara en bekräftelse af "*den gamla freden*".

[1] *S. T.*, I, n:o 118, art. VI.

[2] Hvad som talar för att redan gotländingarna företogo ett sådant åldermansval är dels den omständigheten, att de i Novgorod voro konstituerade som ett *gille* (se därom nedan) och därför troligen vid gränsen uppträdt som ett sådant, dels tyskarnes bruk att här företaga ett sådant åldermansval. Deras äldsta skråordning, som säger sig vara en uppteckning af "*hvad som från begynnelsen iakttagits*", föreskrifver uttryckligen detta val och det är antagligt, att tyskarna, som följde gotländingarna till Novgorod, togo sed efter dessa. Om Novgorods skråordningar och dithörande litteratur se öfversikten af *Stieda* i *H. Gbl. 1894*, s. 165 ff. Det s. k. äldsta af Novgorods skrån har förut ansetts ha blifvit upptecknadt under förra hälften af 1200-talet (*Urk. Gesch.*, s. 17). Frensdorff förlägger denna uppteckning till 1260-talet (*Das stat. Recht*, I, s. 6 och 30 ff.).

[3] Ligger fjorton werst (en werst ungef. = en kilometer) från Volchovs mynning = Aldeigjuborg.

kommo från norra och nordöstra Ryssland. Här funnos två kyrkor, S:t Nikolaus och S:t Peter, hvilkas rättigheter i en urkund från 1200-talet omnämnas som gamla (*Sanctus Petrus et sanctus nycholaus in Aldachen secundum iura antiqua rehabere debent sua prata*[1]). Att förmoda är, att en af dessa var gotländingarnas.

Under färden uppför Volchov stötte de resande på det första hindret vid forsarna, belägna tio werst från Aldagen. Här måste s. k. forskarlar anlitas[2], hvilka som betalning för sitt besvär erhöllo bröd, smör, mårdskinn, ullvantar m. m.[3]

Nästa uppehåll gjordes efter ytterligare en wersts resa vid det s. k. *gestevelt*, en två werst lång ö i Volchov, där enligt senare urkunder tullbesiktning företogs[4], men där i äldsta tid sannolikt var en marknadsplats. Gestevelt (än i dag: *Gostíno pole*[5]) betyder ordagrant gästernas fält = de främmande köpmännens handelsplats. Att den valts på en ö var i full enlighet med nordbornas vanor äfven på andra orter. Tullvisitationen var säkerligen ett minne från den tid, då furstens skydd (frid) därstädes köpts för en viss afgift.

Från gestevelt till Novgorod var ännu 170 werst. På

[1] *S. T.*, I, n:o 118, »utkastet», art. XIV.

[2] Namnet forskarlar (*"vorschkerle"*) liksom så många andra vid denna farled (*"Volchove minne"*, *"Dhrelleborg"* m. fl.) visar, att nordbor först gifvit det.

[3] *S. T*, I, n:o 118, »utkastet» art. IV och V. — Vantar nämnas äfven *S. T.*, I, n:o 77, 17 såsom betalningsmedel för hjälp med varor. Det synes ha varit en särskild gotländsk sort: *"Gotländska fingervantar"*, *S. T.*, I, n:o 77, D. 17.

[4] *S. T.*, I, n:o 118, art. V.

[5] Se *Buck*, a. a., s. 24.

denna sträcka äro blott två stationer antydda i urkunderna, Vitlagen och Dhrelleborg[1].

Framkomna till Novgorod voro köpmännen nu på den plats, som genom sitt utomordentligt gynnsamma läge hade förbindelser åt snart sagdt alla väderstreck[2]. Utom de rika laddningarna af orientaliska varor, som kommo hit från volga- och dneprlederna[3], fördes hit från Ryssland pälsverk, vax, honung, fisk, hudar, kreatur, säd o. s. v. Mot dessa varor fingo gotländingarna utbyta hvad de förde med sig af nordiska och västeuropeiska produkter, såsom bäck, tjära, kalksten, alla slags tyger, vin, salt, slafvar etc. etc.

För dessa varors uppforslande skulle novgoroderna vara till mötes med vagnar nere vid Volchov[4]. Varorna fördes till en med murar eller annat stängsel omgifven gård (curia), som på sig hade flera byggnader. I dessa byggnader lades en del profver och lättare varor i vindsvåningarna, de tyngre fördes till magasiner eller källare. Själfva bodde köpmännen inom faktoriet och iakttogs där en viss rangordning mellan »mästermän» (principaler), »knapar» (biträden) och »barn» (lärlingar). Ett slags skråindelning rådde således[5].

---

[1] Se *Buck*, a. a., s. 26 ff.

[2] Jfr *Riesenkampff*, a. a., s. 21 och *Buck*, a. a., s. 1 ff.

[3] I Kiev hade Novgorod ett faktori, där stor varuomsättning med Tyskland och Italien ägde rum.

[4] Af de olika pris, som gotländingar och tyskar betalade för dessa vagnar under 1200-talet (*S. T.*, I, n:o 118, art. IX), framgår, att gotländingarnas faktori låg närmare floden än tyskarnas, hvilket tyder på de förras prioritet på platsen och därmed sammanhängande företräden, *Sartorius-Lappenberg*, *Urk. Gesch.*, II, s. 99, anm. 4.

[5] Då namnet på tyskarnas gillestadga *(Skra)* är ett nordiskt, ej ett tyskt ord (se *Frensdorff*, *Das stat. Recht*, I, s. 2—4), så är att antaga, att tyskarna lånt detta ord af gotländingarna, hvilket då skulle

Faktoriets medelpunkt var kyrkan S:t Olof. Enligt ryska krönikor hade 1152 en varjagkyrka nedbrunnit i Novgorod [1]. Sannolikt var detta gotländingarnas gamla kyrka. Den uppbyggdes åter och tjänade både till varumagasin och gudstjänstlokal [2].

För tillvägagångssättet vid handeln blefvo i senare tid noggranna bestämmelser fastslagna. Med nordborna och gotländingarna var beröringen förtroligare och försiggick i enklare former. Den äldsta traktaten mellan gotländingar och tyskar å ena sidan och novgoroderna å den andra (från slutet af 1100-talet) visar detta bland annat genom sina bestämmelser i skuldfordringsmål [3].

Om den äldsta gotländska handelns omfattning i Nov-

bevisa, att dessa före tyskarnas tid varit konstituerade som ett gille och haft gillestadgar (se *Rydberg*, *S. T.*, I, n:o 118, anm. 12). Detta bekräftas af en urkund från 1200-talet (*S. T.*, I, n:o 118, »utkastet», art. XXVI), där det talas om en "*curia gilde*", som gotländingarna *sålt*. Då det på samma ställe säges, att denna curia gilde skulle vara befriad från förpliktelsen att underhålla bryggor, så visar det, att den haft denna förpliktelse. Men sådana förpliktelser för en gård bevisa hög ålder (se *Koppmann*, *H. R.*, I, s. XXIX och XXX).

[1] Uppgiften från *Lehrberg*, *Untersuchungen*, s. 267.

[2] I denna dubbla användning låg enligt medeltida åskådning intet profanerande. Kyrkan med det helgon (här S:t Olof, som äfven hemma på Gotland synes ha spelat en stor roll i gotländingarnas religiösa lif, eftersom ett särskildt altare var rest till hans ära, se *DS.*, I, n:o 336 och 362), efter hvilket den var uppkallad, gaf religiös helgd åt faktoriet och var af utomordentlig betydelse för platsens säkerhet och välstånd.

[3] *S. T.*, I, n:o 52. Den omständigheten att i denna punkt det i fördraget eljes begagnade uttrycket "*Gotländarene*" ersatts med "*Varäger*" tycks tyda på, att här influtit en gammal bestämmelse, som gällt mellan varägerna (inklusive gotländingarna) och novgoroderna. Här skulle då finnas en ny antydan om, att gotländingarna voro varjagernas arftagare och förmedlare mellan dessa och tyskarna.

gorod kan jag ty värr af brist på källmaterial ingenting säga. Kunik, en af de förnämsta kännarna af Rysslands äldsta historia, har yttrat sig därom på följande sätt: »*Nach und nach überliess der so unternehmungslustige, Fürsten nach Belieben einsetzende und verjagende Freistaat Nowgorod den Export und Import den warägischen (d. h. im 12. Jahrhundert vorzugsweise gotländischen) Kaufleuten*[1]».

Att dock ryssarna själfva drefvo östersjöhandel, bevisas bland annat af handelsfördragen, där i allmänhet novgoroderna betinga sig samma förmåner i Tyskland och på Gotland, som de äro villiga att gifva tyskar och gotländingar i Novgorod. Ryssar omtalas i Slesvig 1156, där Sven Grade beslagtog deras fartyg och utdelade varorna bland sina krigare[2] och »Rutheni» nämnas 1188 i Fredrik Barbarossas privilegiebref för Lübeck[3]. Äfven fanns i Novgorod ett »sällskap af köpmän, som drefvo handel på andra sidan hafvet», och var det en afdelning af det stora Johannisgillet i samma stad[4]. Dessa ryssar voro säkerligen ett af de »många folkslag», som enligt företalet till Visby stadslag sammankommo på Gotland[5].

---

[1] I *Dorns Caspia*, p. 283 (citat efter *Schiemann*, a. a., s. 141).

[2] *Saxon. Gramm.*, *Gesta Dan.*, L. XIII, p. 484.

[3] *Lüb. UB.*, I, n:o 7.

[4] *Schiemann*, a. a., s. 190. Rydbergs uppgift (*Rydberg, S. T.*, I, n:o 118, anm. 11) är här oriktig. Det sällskap, hvarom fråga är, är det ryska, ej ett utländskt.

[5] Uppgiften att "*vid midten af 1100-talet*" en rysk kyrka funnits på Gotland har från *Lehrberg*, *Untersuchungen*, s. 268, inkommit i litteraturen (se *Riesenkampff*, a. a., s. 13, *H. Hildebrand*, *Sv. Med.*, I, s. 634 m. fl.). En undersökning af Lehrbergs källa visar emellertid, att uppgiften är ohållbar. Att dock en eller flere ryska kyrkor funnits på Gotland, fast obekant vid hvilken tid, tycks ett bref från de vendiska städerna till rådet i Lübeck 9/2 1461 gifva vid handen. I detta säges

Om det gotländska faktoriets öden i senare tid är här ej platsen att tala. Det ägdes, som ofvan sagts, under hela medeltiden fortfarande af den gotländska landsbygden, ehuru det gang på gång uthyrdes. Det hade spelt ut sin roll, när det upptagit de med större resurser utrustade tyskarna vid sin sida. Men denna roll hade icke varit obetydlig. *Tillsammans med varjagerna hade gotländingarna öfver Novgorod ledt den stora arabisk-chazariska handeln ut till Östersjön, och deras handel kan därför sägas vara en fortsättning af denna. Men de hade ock ledsagat tyskarna till Novgorod, där hansan fick ett af de viktigaste, om ej det viktigaste af alla sina hufvudkontor.*

Dock var det ej blott till Novgorod som gotländingarna foro i handelsfärd och ej allenast här voro de tyskarnas föregångare. Vi ha ofvan nämnt, att dünavägen gjordes till en handelsväg af nordborna. De arkeologiska fynden gifva vid handen, att i synnerhet gotländingarna på denna väg aktivt deltagit i handeln. Ty ingenstädes i Ryssland ha som här fornsaker af utprägladt gotländsk typ funnits i så riklig mängd[1]. Dessa saker tillhöra Gotlands sista hednatid och anledning finns således till det antagandet, att gotländingarna äfven här fortsatt hvad vikingarna börjat och tjänat som förmedlare mellan vikingahandeln och den senare tyska handeln, som i städerna Polozk och Witebsk, men

---

nämligen: "*Wil — her Oloff (nämligen Axelsson Thott, som ville tillvälla sig rättigheterna i Gotenhof) — nicht to vreden stān, so moge gii eme denne schriven — benalen, dat de Nouwgarders eme von der Gottenhove nicht to en stan, wente de Nouwgarder in ertiden 2 kerken uppe Godlande gehad hebben, dar enyegen ze den landesdomeren up Godlande den hoff to Nouwgarden wedder gegund hebben*" (*H. R.*, II, V, n:o 61).

[1] *H. Hildebrand* i *W. Thomsens anf. arb.*, s. 132. *Densamme, Sv. Med.*, I, s. 591, anm. 1.

framförallt i Smolensk hade rika och vinstgifvande marknader[1].

Äfven med slaverna utefter södra östersjökusten och i synnerhet med Julin, den berömda venderstaden vid odermynningen, torde gotländingarna haft förbindelser, om också ej dessa kunna urkundligt bevisas. En del af de polska och böhmiska mynten, som hittats på Gotland, ha sannolikt kommit hit genom denna samfärdsel. Så länge gotländingarna voro hedningar och Julin stod i nära förbindelse med de nordiska vikingarna, torde det gotländska elementet haft lättare än det tyska att vinna insteg i denna stad och hos venderna i allmänhet. Tyskarna måste ju enligt Adams af Bremen underrättelse afstå från sin religion, så länge de vistades i Julin[2]. Deras ständiga fejder med slaverna voro väl ock ett starkt hinder för en lifligare handelsförbindelse. Den omständigheten, att Henrik Lejonet försökte genom privilegier[3] draga den gotländska handeln öfver på Lübeck, torde ock få anses som ett bevis för att gotländingarna förut haft förbindelser med venderna. Hans politik gick

[1] Alldeles oriktigt är därför att tala om en tillfällig ilanddrifning, när det gäller tyskarnas första besök vid dünamynningen (*A. Winckler*, a. a., s. 5). Lika oriktigt är att tala om *eine "Aufsegelung" Livlands* först i slutet af 1160-talet (*Höhlbaum, H. Gbl.* 1872, s. 25 ff.). Tyskarna hade följt gotländingarna till dessa trakter redan förut. Att färderna hitbort började vid nämnda tid *omtalas* i krönikorna, berodde därpå, att de första *omvändelseförsöken* då påbörjades. Men Liflands första missionärer kommo i sällskap med köpmännen (se *Heinrici Chron. Lyv.*, I, 2 och *Arnold af Lübeck*, V, 30). Om den gamla åsikten, att Lifland *upptäcktes* 1158 och dess oriktighet, se *Höhlbaum*, ibid. Höhlbaum är i sin tur korrigerad af *Bulmerincq*, *Der Ursprung*, s. 4 f.

[2] *Adam. Brem.*, II, c. 19.

[3] Se nedan, s. 45 f.

nämligen ut på att på de tyska handelsplatserna öfverflytta de förmåner, af hvilka venderna förut varit i besittning.

Men det var ej blott till stränderna af Östersjön, som gotländingarna följde vikingarna i spåren och utbildade stationer för handeln, hvilka tyskarna sedan togo i arf. Gotländingarna hade följt nordborna äfven i västerns farvatten och på västerlandets marknader öppnat en handel, som säkerligen *först* väckte tyskarnas uppmärksamhet och gjorde dem angelägna att utvidga sitt handelsområde till Östersjön.

I England kunna vi af urkunder från 1200-talet se spåren af denna utveckling. De handelsvaror, med hvilka allmogemän från Gotland isynnerhet idkade köpenskap i England, voro pälsverk och vax. — 1235 hade Peter Galve, Bodulf Byrkin, Siefrid Bonde och Jakob de Albo och deras kamrater fått vissa rättigheter i England[1]. De kallas »mercatores de Gutland» och voro sannolikt allesamman från den gotländska landsbygden. Bodulf Byrkin är Bodolf från Björke (en socken på Gotland) och Jakob de Albo är sannolikt Jakob från Alfva (äfven en socken därstädes[2]). 1237 har Henrik III befallt sin skattmästare att utbetala 54 pund, 6 shillings och 8 penningar (denarer) till samme Bodulf och en viss Gerhard, mercatoribus de Gutland, för gråverk (pro griseo opere[3]). 1242 lät han göra en utbetalning af 200 pund, likaledes åt »mercatoribus de Gutland

---

[1] *H. UB.*, I, n:o 270, Reg.

[2] Möjligen är dock *"de Albo"* att tolka *"från Alby gård"*. Från Alfva socken heter i andra urkunder (se *G. Lindström, Anteckningar*, II, s. 488) *"de Alvis"*. Alfva är då att liksom så många ortnamn på -a anse som gen. plur. För här ifrågavarande sak bevisar såväl den ena som den andra tolkningen detsamma.

[3] *H. UB.*, I, n:o 283, Reg.

pro griseo opere»[1]. 1244 utanordnades en summa för gråverk och vax, som Thomas från Upland och »köpmän från Gotland» levererat på S:t Botolfs-marknaden s. å.[2]. 1248 gaf samme Henrik III sitt erkännande till en skuld å 856 pund, 10 shillings och 9 penningar åt »köpmän från Gotland» och till en annan skuld å 668 pund, 3 shillings och 4 penningar åt män från Estland för gråverk och vax[3]. I alla dessa urkunder äro blott gotländingar eller gotländingar och deras gamla handelskamrater (svenskar och ester) nämnda som hofleverantörer af de vinstgifvande handelsvarorna. 1250 ha tyskarna i Lübeck och Visby gjort sig delaktiga af denna hofleverans. Bland rent gotländska namn finna vi nämligen flera tyska, som i urkunden betecknas med »de Lubec» eller eljest visa sig vara tyska[4]. 1255 (årtalet ej fullt säkert) utanordnar Henrik III stora summor för pälsverk och vax åt handelsmän från Lübeck, Lüneburg, Soest, Briel (»de Brilo») o. s. v., men endast ett namn är antecknadt från Gotland (Paul), och det kan lika gärna tillhöra en tysk från Visby[5].

Från denna enda hofleverans af ett par viktiga handelsartiklar ha vi ett slående bevis på, huru gotländingarna fingo afstå från sin handel åt tyskarna. Hade vi urkunder bevarade från föregående tider, skulle vi säkerligen kunna följa utvecklingen lika tydligt i andra fall. Enligt myntfynden gick den gotländska handeln till England redan på 900-talet[6]. Enligt urkundernas vittnesbörd hade »kejsarens

[1] *H. UB.*, I, n:o 322, Reg.

[2] *H. UB.*, I, n:o 333.

[3] *H. UB.*, I, n:o 359, Reg.

[4] *H. UB.*, I, n:o 395.

[5] *H. UB.*, I, n:o 475, Reg.

[6] Jfr ofvan s. 9 f. *Heyd*, a. a., I, s. 87, *Worsaae*, *Minder*, s. 140.

män», d. v. s. tyskarna, handelsförbindelser där äfven vid denna tid. Det var således under flera århundraden, som tyskarnas bekantskap med gotlandshandeln förbereddes och gotländingarnas undanträngande försiggick.

På flera ställen inom det öfriga Västeuropa hade gotländingarna fortsatt vikingaförbindelserna och därigenom skaffat anknytningspunkter för den senare tyska handeln [1]. Jag far längre fram i denna afhandling tillfälle att utveckla detta närmare, då fråga blir om de tyska gotlandsfararesällskapens tillkomst och deras sammanslutning i Visby.

[1] Att gotländingarna haft förbindelser i Flandern, visa myntfynden. Äfven det förhållandet, att visbygotländingarna 1280 å landsbygdens vägnar (se *S. T.*, I, n:o 136) deltogo i en flandrisk handelsangelägenhet tyder på, att denna landsbygd haft handelsförbindelser härborta. Det vill synas, som om Brügge ernått sin första stora kommersiella betydelse genom att den vinstgifvande östersjöhandeln och den stora sydeuropeiska handeln här fått en knutpunkt (se *Lamprecht*, *Deutsch. Gesch.*, III, s. 310 ff.). Men då Brügge redan under förra hälften af 1000-talet hade denna betydelse (se *Encomium Emmæ* från o. 1042: "*Hoc castellum (Bruggense) Flandrensibus incolis incolitur, quod tum frequentia negociatorum, tum affluentia omnium, quæ prima mortales ducunt, famosissimum habetur*" cit. efter *Lappenberg*, *Hans. Stahlhof*, s. 5, n. 4), så kunna ej tyskarna ha spelat hufvudrollen vid förmedlingen af handeln hit från östersjöområdet. Tyskarna voro genom venderna ännu så godt som utestängda från Östersjön, liksom de ännu delvis pågående vikingaoroligheterna gjorde detta haf otillgängligt för dem. Schäfers påstående, att redan Ansgarius företog sin resa till Norden i sällskap med tyska köpmän (*Die Hansestädte*, s. 39), är ej att bygga på, ty de köpmän, som omtalas i Ansgarii Vita c. 10, voro efter allt att döma nordbor. Att tyskar kommo till Lübeck under vendernas tid och att Slesvigs köpmän hade ett gille i Soest (*Schäfer*, ibid.) bevisar ju intet för de förras deltagande i handeln på själfva Östersjön. Det återstår, som mig synes, intet annat än att antaga, att denna handel bedrefs af nordbor och att den äfven genom dem (och bland dem äfven genom gotländingarna) leddes förnämligast sjövägen till Flandern.

Af hvad som sagts i denna inledning framgår således, att den gamla gotländska handeln hufvudsakligen var hela öns och ej Visbys, att denna handel vuxit upp i de stora vikingatågens spår och därför liksom dessa gick hufvudsakligen i öster och väster, att tyskarna först på de västerländska marknaderna blefvo bekanta med denna handel och sedan aktivt började deltaga i den genom att personligen följa de nordiska gotlandsfararna på deras färder och göra sig till godo de handelsmöjligheter, som härunder yppade sig. *Genom tyskarnas tillträde till östersjöområdet sammanknöts den handelsrörelse, som af dem förmedlades i mellersta Europa, med den, som hitintills förmedlats af gotländingar och nordbor mellan östra och västra.* Och härmed inträdde det nordliga Europas handelsutveckling i ett nytt skede.

Knutpunkten för den nya handeln blef staden Visby. Landsbygdens handel trängdes allt mer och mer undan, och gotländingarna måste öfverlämna förarerollen åt tyskarna. *Deras* handel kom med hela den kommersiella apparat, som utbildat sig i sydligare trakter af Europa, och kunde därför icke handhafvas af den stora allmänheten. Handeln blef ett särskildt yrke och dess utöfvare bildade ett särskildt stånd. Stadsutvecklingen tog sin början på Gotland och begynnelsen till en stadsmenighet i rättslig mening visade sig. Vi skola i själfva afhandlingen försöka följa dessa nybildningar.

Minnet af den gotländska landsbygdens betydelse för handeln var länge så starkt, att man trots denna stadens utveckling i stället för Visby talade om Gotland och i stället för »*mercatores de Visbu*» talade om »*mercatores de Gotlandia*» [1].

[1] Jfr *H. Hildebrand, Sv. Med.*, I, s. 633.

Är det äldsta stadssamhället i Visby tyskt eller gotländskt?

Hvad vi af de bevarade urkunderna få veta om Visby första framträdande är ytterst ringa. Naturligt är därför, att historieskrifvarna därom hyst så olika meningar. Emellertid är det alltid vid förklaringar af historiska företeelser ett säkert tecken på att man utgått från oriktiga förutsättningar, när den förklaring man gifvit råkar i strid med kända historiska fakta eller medför konsekvenser, som råka i strid med sådana fakta. Så är fallet med den vanliga hypotesen om Visby stads uppkomst.

Visby stad påstås allmänt ha varit en ursprungligen gotländsk stad[1]. Men ehuru denna gotländska stad skulle haft sitt upphof i 11:e århundradet[2], *finner man ej ett spår*

[1] *Koppmann, H. R.*, I, s. XXVIII; *Höhlbaum, H. Gbl. 1872*, s. 47; *Bulmerincq*, a. a., s. 18; *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 40—42; *Grandinson, Studier*, I. s. 7; *Paludan-Müller, Gullands forhold*, s. 9, 10; *Odhner, Svenska städernas och borgareståndets historia*, s. 13 f., m. fl.

[2] Så exempelvis *Odhner*, a. a., s. 13; *G. Lindström, Anteckningar*, I, s. 80.

af den gotländska stadsbefolkningen eller af dess ämbetsmän förrän i sista fjärdedelen af det 13:e århundradet[1]. Detta väcker i och för sig misstankar mot hypotesens riktighet. Men därtill kommer, att flera af de äldsta urkunderna direkt antyda, att det äldsta stadssamhället i Visby var uteslutande tyskt.

Jag förbigår här Henrik Lejonets bekanta privilegiebref (se nedan), emedan det enligt mitt förmenande icke ger någon upplysning i den omtvistade frågan. Det första bref, som mig veterligt ger någon fingervisning i denna sak, är biskop Bengts af Linköping 1225[2]. Där talas bland annat om de tyska gästernas och borgarnas rätt att åt sig utvälja grafplatser i den nybyggda och nyinvigda Mariakyrkan. Af det sätt, hvarpå borgarna nämnas, syns att inga andra borgare än de *tyska* då funnos i Visby[3].

Ännu tydligare framgår detta af påfven Honorius III:s skyddsbulla af 1227[4]. I denna, som är ställd till de tyska

---

[1] G. Lindström har i en uppsats "*Die Rathslinie von Wisby*", intagen i "*Die Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, Lübeck 1894*" (oriktigt citerad af L. själf i hans *Anteckningar,* II, s. 456!), samt i *Anteckningar,* II, s. 456 uppgjort en rådslängd i hvilken förekomma några personer af gotländskt ursprung, hvilka före sagda tid skulle ha varit *rådmän* i Visby. Se rådslängden i *Anteckningar,* II, n:o 8, 10 och 12! Lindström gör dem till rådmän, emedan de i urkunderna nämnas som sändebud till främmande länder. Men att märka är, att dessa personer tydligen äro sändebud, som åtminstone officiellt representera landsbygden (se ofvan s. 12 n. 1). Dessa konstruerade ämbetsmän i Visby måste således utmönstras ur historien.

[2] *DS,* I, n:o 231.

[3] I förbigående kan anmärkas, att benämningen borgare här torde förekomma första gången inom Sverige. Jfr *E. Hildebrand, Sv. statsförf. hist.,* s. 157.

[4] *Livl. UB.,* I, n:o 94.

borgarna i Visby (*Thevtonicis civibus de Visbu)* tog pafven dem, deras stad och hamn i sitt och den romerska stolens beskydd *(vos. civitatem et portum vestrum sub beati Petri et nostra protectione suscipimus).* Dessutom förbjuder han uttryckligen hvar och en att tillfoga tyskarna svårigheter och afbräck i deras sträfvan förösländingarnas och andra hedningars omvändelse *(expressius inhibentes, ne quis, pro eo qvod ad osilianorum et aliarum gentium conversionem intenditis, vobis molestiam inferat vel gravamen).*

Denna bulla är tydligen tillkommen med anledning af de tilldragelser, som beskrifvas i Henriks af Lettland krönika under år 1226[1]. Enligt denna fick den påflige legaten Wilhelm af Modena, medan han om våren sagda år låg och väntade på gynnsam vind för att öfverfara från östersjöländerna till Visby, underrättelse om ett fruktansvärdt röfvartåg, som ösländingarna företagit mot Sverige. Efter ankomsten till Visby predikade han därför öppet korstag mot de »skändliga ösländingarna». Men endast de tyska köpmännen togo korset. Gotländingarna nekade *(Gothi renuunt).*

Utan svårighet igenkänner man i detta gotländingarnas och tyskarnas olika beteende i den öslandska korstågsfrågan ett utslag af den intressekamp, som rasade mellan de gotländska landtmännen och de tyska borgarna i det unga stadssamhället. Gotländingarna hade, som vi sett, urgamla handelsförbindelser här borta i öster och funno mera öfverensstämmande med sin fördel och sina traditioner att göra gemensam sak med ösländingarna emot tyskarna än tvärt om. Men i denna intressekamp råkade de i strid med kyrkan, hvars sak tyskarna klokt nog gjort till

[1] *Heinrici Chron. Lyv.*, XXX, 1.

sin[1]. Påfven måste därför ta parti emot dem och den nämnda bullan är tydligen i främsta rummet riktad mot dem.

De anförda orden i bullan, där påfven kallar staden och hamnen för *tyskarnas (civitatem et portum vestrum)*. blir efter denna förklaring af situationen på Gotland först fullt begripliga. Stadssamhället är tyskarnas och därför tar påfven det i sitt beskydd. Hade gotländingarna bildat ett stadssamhälle, skulle påfven ej kunnat uttrycka sig i bullan som han gjort. Vi skulle då ha väntat, att han begagnat orden *eder och eder handel* eller något liknande. Man kan ej gärna påstå, att uttrycket är mindre noggrant, beroende på obekantskap i Rom med förhållandena i Visby. Bullan är tydligen utfärdad på grund af den ofvannämnde påflige legatens relation om tillståndet i staden. Under sommaren 1226 hade han vistats en ganska lång tid där.

En och annan urkund från de tre första fjärdedelarne af det 13:e seklet skulle måhända kunna uppletas för att ytterligare bestyrka, att endast det *tyska* stadssamhället i Visby omnämnes, under det att det gotländska ej med ett ord antydes[2]. Men jag öfvergår till en urkund, som enligt

---

[1] Grandinsons framställning af partigrupperingen i här afhandlade intressekamp (a. a. I, s. 10—14) är, så vidt mig synes, ej i enlighet med urkunderna. Det är *ej* mot de *tyska* köpmännen, som de påfliga bullorna utfärdades (se i synnerhet *S. T.*, I, n:o 76 och 79). Tyskarna fingo tvärt om beröm för sitt nit om kristendomens utbredande, se t. ex. den citerade bullan af 1227 (*Livl. UB.*, I, n:o 94), där det säges om dem, att de voro "*in fide stabiles et in opere . . . efficaces*". Nej, det är förnämligast mot de gamla gotländska köpmännen och deras handelskamrater, som påfven ingrep. Det är de, som åsyftas, när det talas om, att "*animos quorundam de Gudlandie partibus ceca cupiditas occupavit*". (*S. T.*, I. n:o 76).

[2] Se t. ex. *DS.*, I, n:o 232: "*civibus Thevtonicis in Wisby*"; *S. T.*, I, n:o 77: "*borgare på den Gotländska kusten*" (såväl namnen, Reginbod,

det gängse tolkningssättet för första gången uttryckligen nämner *två stadssamhällen i Visby*. Enligt denna urkund skulle då vara bevisadt, att jämte det gamla stadssamhället tillkommit ett nytt, som visar sin tillvaro genom egna myndighetspersoner.

Då ej urkunderna gifva något stöd åt att det gotländska varit det ursprungliga stadssamhället, kunde man ha väntat, att man med anledning af denna urkund, där två stadssamhällen skola vara omnämnda, åtminstone dragit i tvifvelsmål, huruvida ej det tyska stadssamhället varit det äldsta och det gotländska nu tillkommit, men så säker har traditionen varit, att ej ens tviflet vågat sig fram. Därför har det i de gängse framställningarna[1] blifvit det tyska samhället, som nu framträdt och fått rätt att insätta medlemmar af tysk nationalitet i rådet[2].

Hur förhåller det sig nu med den berörda urkunden och hvilka lärdomar ger den i här föreliggande spörsmål?

Den åberopade urkunden är konung Magnus Ladulås' stadfästelsebref på gotländingarnas privilegier af den 23 maj 1276[3], hvars ingress har orden »*nostrorum consulum. seni-*

Dethard och Adam, som innehållet i urkunden tyda på, att med dessa borgare här menas de tyska); *Livl. UB.*, I, n:o 126: "*civibus in Wisebu*" (Äfven dessa cives måste af samma skäl förklaras som tyskar). Jag påpekar i förbigående det oriktiga i Grandinsons uppgift (a. a., I, s. 82), att en urkund af Wilhelm af Modena från december 1225 *först* omnämner de *tyska borgarna* i Visby. Den åsyftade urkunden (*Livl. UB.*, I, n:o 75) nämner *ej* de tyska borgarna och för öfrigt är det sannolikt, att biskop Bengts bref, som nämner dem, är tidigare (se ofvan s. 27, n. 3).

[1] Exempelvis *H. Hildebrand, Sv. Med.*, I, s. 636; *Grandinson*, a. a. I, s. 20, 36 och 83.

[2] Grandinson kan t. o. m. precisera detta så, att tyskarna fått rätt att "*besätta halfva antalet af rådsherreplatserna*" (!) (a. a. I, s. 83).

[3] *S. T.*, I, n:o 126.

orum et universitatis tam Teuthonicæ quam Gutthensis, Gutland inhabitantium». Det är ur dessa inledningsord, som man hämtat bevisen för de två stadsmyndigheterna i Visby detta år och för de två rådsherrehälfterna. De tre orden »consulum, seniorum et universitatis» ha nämligen alla tre hänförts till »tam Teuthonicæ quam Gutthensis» och man har sålunda fått tyska och gotländska rådmän, tyska och gotländska äldste och en tysk-gotländsk menighet i Visby. Är denna tolkning riktig?

Urkunden är utställd, såsom ofvan är nämndt, den 23 maj 1276, således dagen före Magnus Ladulås' kröning, som inträffade den 24 maj i Upsala[1]. Vi kunna däraf förmoda, att orsaken till dess utfärdande varit, att invånarna på Gotland velat *före* Magnus' kröning få sina gamla friheter bekräftade[2] och att konungen velat göra gotländingarna gynnsamt stämda för sig genom att villfara deras begäran[3]. Under sådana omständigheter väntar man, att urkunden icke skall vara utställd endast till visbyborgarna, utan äfven till landsborna, som ursprungligen fått de privilegier, som här bekräftas[4]. Stöder själfva urkunden denna förmodan?

Vi måste för besvarandet af denna fråga undersöka hvad som menas med consules, seniores samt universitas

---

[1] Se *Lagerbring, Sv. R. Hist.*, II, s. 542, n. 6. *Reuterdahl, Sv. K. Hist.*, II, 2, s. 47.

[2] I brefvet säges, att stadfästelsen lämnades på gotländingarnas böner *(precibus)*.

[3] Konung Valdemar var ännu en farlig rival och han gjorde ännu 1277 så starkt anspråk på Gotland, att han utan vidare ansåg sig kunna lofva bort det åt markgrefvarna af Brandenburg, *S. T.*, I, n:o 130.

[4] Ty såsom *bekräftelse* på gamla privilegier bör brefvet anses. Noga taget gifves däri *intet nytt privilegium*, om ock de gamla utförligare specificeras.

tam Teuthonica qvam Gutthensis. Consules — därom torde intet vara att tvista. Därmed menas vanligen i urkunderna stadens rådmän, stadens högsta representativa korporation. Men hvad är seniores? Äro dessa stadens eller landets myndighetspersoner? Utan tvifvel landets. Hvilka kallas nämligen med detta namn? Vanligen den gotländska allmogens ledare på tinget, d. v. s. domarna, eller denna allmoges representanter utåt i förhållande till svenske konungen och andra myndigheter, d. v. s. domarna och tredingsprostarna. Dessa äro de, som i urkunderna kallas seniores. De uppträda antingen *ensamma* såsom *Gotlands* andliga och världsliga ställföreträdare, då Visby ej har någon speciell representant[1], eller *bredvid Visbys* myndigheter[2] eller ensamt såsom den *gotländska allmogens* högsta representanter[3]. Aldrig förekomma seniores däremot enbart såsom stadens myndigheter.

Konung Magnus Ladulås' bref af 1276 är således utställdt till stadens högsta myndigheter (»consulum») och till landets (»seniorum») eller med andra ord till *hela* Got-

---

[1] Så i biskop Nils' bref 20/7 1360: "*Seniores ville et terre*" (Brefvet finns anfördt i *Wallin, Gothl. Saml.*, II, s. 121). "*Ville*" har här tydligen kommit med, emedan en af de tre prostarna var "*prost af Visby*". Detta innebar ej alltid, att han var bosatt där. Ofta hade en kyrkoherde på landsbygden denna titel.

[2] Så i en urkund om ett rigiskt skepp, som undandragit sig sjöförklaring, hvaremot protestera "*Seniores terræ Gotlandiæ cum tota communitate nec non consules ceterique cives tam Gotensium quam Thevtonicorum in Wisbu*" *1286* (*Livl. UB.*, I, n:o 505).

[3] Så i *DS.*, V, n:o 3805, där "*Seniores totaque communitas Terre gutlandie*" 1344 i "*rumis*" (= Roma, den gamla tingsplatsen på Gotland) utfärdade sin förpliktelse att betala 1,000 kölniska mark till Magnus Eriksson. Jfr äfven *DS.*, III, n:o 2255 och 2256.

land. Men därmed är också tolkningen af universitas tam Tevthonica quam Gutthensis självklar: därmed måste förstås både den tyska stadsbefolkningen och den gotländska landsbefolkningen. Universitas Tevthonica refererar sig till consules och universitas Gutthensis till seniores. Konung Magnus har sålunda ej blott för Visby stadfäst de gamla privilegierna, ehuru denna stad, såsom utan jämförelse den mest öfverlägsna i handeln, nämnes *först* i urkunden.

Men därmed är det omöjligt att ur denna urkund få något bevis för två stadsmenigheter i Visby och för två rådshälfter. Och alldeles orimligt är att ur denna urkund konstruera fram något om tyskarnas *framträdande* som stadsmenighet bredvid den gotländska. Urkunden ger tvärt om indirekt vid handen, att ännu intet gotländskt stadssamhälle med egna myndighetspersoner fanns i Visby.

Jag skall till sist anföra ännu en urkund, som talar mot den traditionella uppfattningen. 1280 ingå »*advocatus, consules et commune Theuthonicorum ciuitatis Wisbucensis*» ett förbund på tio år med Lübeck, i kraft af hvilket förbund de båda kontrahenterna förbinda sig att med gemensamma krafter och på gemensam bekostnad skydda handeln i Östersjön[1].

Om det tyska samhället, såsom antages, helt nyss förenats med det gotländska såsom ett lika ställdt samhälle och fått rätt att insätta i rådet ett visst antal egna medlemmar, förefaller det då icke mer än besynnerligt, att detta tyska samhälle och dess myndigheter så strax efter föreningen uppträda på egen hand och göra politik i en angelägenhet, som ej kan anses beröra blott tyska intressen? För visso förefaller det så. Har däremot det tyska stadssamhället ursprungligen varit det enda och den gotländska

[1] *S. T.*, I, n:o 135.

stadsbefolkningen visserligen börjat få intressen gemensamma med tyskarna, men ännu ej rättsligt skilt sig från landsbygden, så att den fått egna myndighetspersoner, då ligger intet besynnerligt i det nämnda förbundet med Lübeck.

Men jag skall ej längre stanna vid denna fråga. De angifna urkunderna synas mig allesamman afgifva det vittnesbördet, att Visby stadssamhälle var i sin begynnelse tyskt. Jag skall nu försöka att med de få källor, som finnas, gifva en bild af dess uppkomst och utveckling.

Visby stadssamhälles uppkomst.

Tyskarnas uppträdande på Gotland inledde ett nytt tidehvarf i den gotländska handelns historia. Den gamla primitiva vikingahandeln, som rört sig med enkla former och varit hela folkets sak, aflöstes af en mera tekniskt utbildad handel, som omhändertogs af en särskild samhällsklass. Härmed utsträcktes ett steg mot norr den utveckling af stadsväsendet, som sedan slutet af 9:de århundradet fortgått i västra och norra Tyskland[1]. Denna utveckling karakteriseras isynnerhet af trenne företeelser: *handeln koncentreras på ständiga marknadsplatser, dessa få en bofast befolkning, som öfvervägande sysslar med handelsvärf, och denna får för sina angelägenheter ett särskildt domstolsväsen med en särskild rätt.*

Ingenting i historien sker emellertid med hastiga öfvergångar eller utan mer eller mindre långsamma brytningar med förut befintliga former. Så var ej heller fallet med stadsutvecklingen på Gotland. Den hade en ihärdig strid att kämpa dels med konkurrerande marknadsplatser, som i äldsta tid måste ha funnits i riklig mängd på den got-

[1] Se t. ex. *Sohm, Die Entstehung des deutschen Städtewesens,* s 19.

ländska landsbygden [1], dels med en konkurrerande handelsbefolkning på landet, dels med landskapets gamla jurisdiktion och rätt. Först när segern var vunnen på alla dessa tre områden, så att *en* marknadsplats blef en *ständig* sådan, att en bofast befolkning där dref handel och att denna befolkning fick sin särskilda jurisdiktion, var det gotländska stadssamhället färdigt. Jag skall för bättre redas skull i det följande behandla hvarje moment i denna utveckling för sig.

Visby som ständig torgplats.

Ingen urkund finns, som visar, att Visby ett visst år fått rätt att vara en ständig torgplats, och troligt är, att icke någon sådan urkund funnits. Härutinnan skiljer sig Visby från de flesta medeltida städerna t. ex. i Tyskland. Orsaken ligger i öppen dag. Rätten att upplåta en bestämd plats till ständig torgplats var i Tyskland konungens eller den persons, till hvilken konungen öfverlåtit sin rätt. Den var ett regale. På Gotland fanns, som jag ofvan visat [2], ingen, som kunde göra anspråk på en sådan rätt. Ön var en oberoende bonderepublik och konungen hade

[1] En särskild undersökning af de gamla ortsnamnen på Gotland skulle säkerligen lämna intressanta bevis härför. En del af dessa namn påminna ännu i dag om de respektive platsernas ursprungliga betydelse för handeln. Så de många bynamnen *Kaupungs, Kauparfve* m. fl. Schlyters öfversättning af "*Til caupungs*" med "*Till staden*" (*GLL.*, I, 6, 2 se ock I, 13 pr.) är oriktig. Jfr *GLL.*, II, 6, 2, där "*Til caupungs*" öfversatts med "*Czu markete*", och III, 6, 2, där samma uttryck återgifvits med "*der som köffs oc sels*". Ordet bör således återges med handelsplats, marknadsplats. Om de två nämnda lagställena öfversättas riktigt, ge de stöd åt här förfäktade åsikt.

[2] Se ofvan, s. 8 ff.

enligt gotländsk lag ingenting att skaffa med äganderätten till någon plats därstädes. Någon öfverlåtelse från hans sida kunde därför icke äga rum. Visby rätt som ständig torgplats har aldrig öfverlåtits genom en formlig akt från konungamaktens sida eller från någon annan öfverhetsperson. Någon urkund, som innehåller en sådan »frihet», kan därför ej ha funnits.

Visby egenskap af ständig torgplats syns öfverhufvudtaget icke grunda sig på en formlig bestämmelse, gjord på en viss tidpunkt af någon landsherre, utan på geografiska, merkantila och koloniala omständigheter. På Gotland har funnits en mängd hamn- och marknadsplatser, som alla haft mer eller mindre möjligheter att utveckla sig till ständiga torgplatser. Att Visby ensamt fick en sådan utveckling, berodde på att det hade en god naturlig hamn med ett gynnsamt läge vid den stora handelsväg, som var den mest betydande inom östersjöområdet, och att tyska handelskolonister slogo sig ned där.

Hvad som åter var orsaken till, att tyskarna valde denna plats är numera omöjligt att med bestämdhet afgöra. Kanske ger den s. k. gotlandssagan en vink därom, när den omtalar, att här var från heden tid ett »wi», en helig offerplats, och att vid kristendomens införande på ön här byggdes den första kyrkan [1]. Platsen var i så fall i helgd såväl för hedningar som kristna på Gotland och var då under den orosfyllda brytningstid, när kristendom och hedendom kämpade om öfverväldet på ön, en naturlig skyddsort för främlingarna. Sannolikt är också, att här redan under den äldsta gotländska handelns tid varit en upplags-

[1] *Gotlandssagan, GLL.,* s. 99.

plats och en *periodiskt* besökt marknad, t. ex. vid de hedniska offerfesterna och de kristna kyrkobesöken [1].

Att det däremot varit tyskarnas uppträdande på platsen, som gifvit denna dess karakter af *ständig* marknadsplats och så småningom af stad, framgår både däraf, att ingen annan hamn- eller marknadsplats på Gotland utvecklat sig som Visby, ehuru flera för visso hade bättre eller åtminstone lika goda naturliga förutsättningar därför, och däraf, att de senare urkunderna, som vi sett [2], gifva vid handen, att Visby som stad var en skapelse af tyskarna. Att tyskarna åter fingo denna betydelse för utvecklingen berodde icke så mycket på deras nationalitet som fast mer på deras egenskap af *gynnsamt ställda handelskolonister*.

I stort sedt var nämligen all stadsbildning i äldre tid en produkt af ett *främlingselements* uppträdande i ett land [3]. Den inhemska befolkningen sysslade icke enbart med handel. Den samlades därför endast vid vissa tider och i samband med vissa förrättningar (kyrkliga, judiciella, politiska) i och för utbyte af varor. Så var äfven förhållandet på Gotland. När däremot tyskarna uppträdde i Visby, var

---

[1] G. L. v. Maurer, *Städteverfassung*, I, s. 283 och Waitz, *Verfassungsgeschichte*, 7, s. 378 ha vid sina undersökningar af de tyska källorna kommit till det öfverensstämmande resultatet, att kyrkobesöken framför allt gifvit anledning till marknadsplatsernas uppkomst. Se *v. Below, Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung* i *Sybels Hist. Zeitschr.*, 59, s. 199.

[2] Se ofvan, s. 26 ff.

[3] Så hade de flesta städer i norra och mellersta Tyskland fått just det plus, som höjde dem från *tillfälliga* marknadsplatser till städer, genom kolonisters invandring. Jfr *Lamprecht, Deutsch. Gesch.*, III, s. 367 ff.; *v. Below, Zur Entstehung* i *Sybels Hist. Zft.*, 58, s. 201; *Sohm*, a. a. s. 63 f., m. fl.

det som ständiga yrkeshandlande. Deras handelsplats blef därför ett *ständigt* torg[1].

En naturlig följd däraf blef, att detta torg tenderade att på sig koncentrera all ortens handel och omöjliggöra konkurrens på närliggande marknadsplatser. Vi misstaga oss säkerligen ej, om vi härleda en del af de »*multimoda mala, videlicet odia, inimicicias, homicidia, ex utriusque gentis dissensione orta*»[2], hvarom Henrik Lejonets privilegiebref talar, från denna konkurrens[3].

Visby såsom säte för en bofast handelsbefolkning.

Utan tvifvel var Visby redan vid tyskarnas ditkomst ett landssamhälle. Och helt visst hade tyska »gäster» liksom en mängd främlingar af andra nationaliteter uppträdt där, innan ett stadssamhälle uppstod. Att tvista om, när dessa gäster först kommo till Gotland, är fåfäng möda, alldenstund urkunderna ej säga något därom, utan blott medelbart konstatera, att de på en viss tid funnos där[4].

---

[1] v. Below polemiserar mot Sohms urgerande af det *ständiga* torgets betydelse för stadsutvecklingen. Han synes dock ha missuppfattat Sohm i denna punkt, ty han säger: "*Wenn die Märkte 'ihre Plätze' haben, so sind sie wohl gerade nicht unständig.*" Men därom är hos Sohm ej fråga, utan om en ständig eller periodisk *marknadsrörelse* bedrifves på ifrågavarande platser (*v. Below, Der Ursprung*, s. 19).

[2] *S. T.*, I, n:o 42.

[3] Vi ha en nära till hands liggande analogi i Riga, där tyskar från Visby utgjorde handelsbefolkningens kärna. För att befrämja handeln på Rigas torgplats utverkade biskop Albert af påfven Innocentius III en bulla, hvari alla köpmän förbjödos att fara *förbi* Riga, när de foro i handelsfärd till Semgallen (se *Heinrici Chron. Lyv.*, IV, 6).

[4] "*Allein nicht über den Beginn des 12. Jahrhunderts wird die Anknüpfung einer Kommunikation durch Deutsche (mit den Inselbewohnern)*

Men mera om dem längre fram. Visby blef ej ett stadssamhälle hvarken genom de gotländska byinvånarne eller genom de främmande gästerna. Ingendera utgjorde en ständig handelsbefolkning därstädes, de förra, emedan deras sysselsättning ej förnämligast var riktad på handelsvärf, de senare, emedan de blott tillfälligtvis besökte platsen. Först när främlingarna (och bland dem intogo tyskarna ett så framstående rum, att vi behöfva räkna endast med dem) begynte bosätta sig i Visby, uppstod där en befolkning, som ständigt sysslade med handel och samfärdsel och som genom denna sin sysselsättning skilde sig från landsborna. Anledningarna till bosättningen voro af mångfaldig art, men torde, åtminstone i början, ha så godt som uteslutande sammanhängt med handeln. Ehuru Visby var endast en mellanstation, behöfdes där personer, som sörjde för handelsvarornas förvaring och magasinering, hjälpte till med lossning och lastning, sörjde för sjukas vård och aflidnas begrafning, kontrollerade varuomsättningen, öfvervakade ordningen, skipade rätt mellan stridande o. s. v. När handeln blef lifligare, flyttade mången köpman från de inre tyska städerna, som lågo mindre gynnsamt för en vinstgifvande handel, öfver till Visby och började där egen handel [1].

Hur tidigt den första *bosättningen* af tyskar i Visby ägt rum är omöjligt att urkundligt bestämma. I nämnvärd

hinaufzurücken sein", *Höhlbaum*, *H. Gbl. 1872*, s. 46. Detta kommer, enligt hvad jag ofvan s. 24, n. 1 sökt göra gällande, sanningen närmast. Schäfers åsikt, se ofvan, ibid.

[1] Vi måste erinra oss, att denna tid ännu ingen kommissions- eller speditionshandel förekom, hvarför de inlandsstäder, som ville deltaga i den stora östersjöhandeln, först måste föra sina varor *"über Land und Sand"* till närmaste hamnstad, där hyra egna fartyg eller gifva sig i kompaniskap med andra och sedan personligen i främmande land idka handelsrörelse.

grad torde den dock icke skett förrän i midten af 12:e århundradet. Vid nämnda tid fingo tyskarne nämligen sin tillvaro på ön rättsligt betryggad genom formliga fördrag. Det äldsta af dessa har kommit till stånd genom kejsar Lothar (kejsare 1125—1137). Fördraget innehöll »bestämmelser om rätt och fred» *(juris et pacis decreta)*[1]. Det ligger nära till hands att antaga, att Knut Lavard († 1131), som stod i nära förhållande till Lothar, både då denne ännu var hertig af Sachsen och då han var romersk kejsare[2], förmedlade detta fördrag af omsorg om handeln mellan Gotland och Tyskland, hvilken handel, som vi sett, gick öfver Knuts förnämsta stad Slesvig[3].

Emellertid hade Lothars åtgärd icke bestående verkan[4]. Efter hans död blef laglöshetstillståndet på Gotland detsamma igen och först den kraftfulle sachserhertigens, Henrik Lejonets, ingripande skapade ett drägligare tillstånd. Da hans privilegiebref är det äldsta kvarvarande, som ger någon säker utgångspunkt för bedömandet af tyskarnas och gotländingarnas förhållande till hvarandra, och då detta bref tolkats på olika sätt och fått tjäna som stöd för en mängd

[1] Se Henrik Lejonets privilegiebref till gotländingarna, *S. T.* I, n:o 42. *"Iuris igitur et pacis eiusdem decreta, Gvtensibus quondam a serenissimo Romanorum imperatore, domino Lothario, pie memorie, auo nostro, concessa, nos . . . contradimus".*

[2] *Helmold,* I, c. 49.

[3] Förmedlandet af en sådan fred mellan tyskarna och gotländingarna var i så fall blott en analog åtgärd till hvad Knut föröfrigt gjorde för denna handels blomstring och betryggande. Så omtalar Helmold (I, c. 49), att han utrotade de röfvareband, som störde denna handel mellan Eider och Slei. — En annan åsikt om fördragets tillkomst har Grandinson, a. a. I, s. 5, n. 1.

[4] Hvarifrån har H. Hildebrand uppgiften, att Henrik Lejonet *"beröfvat Gutarne de handelsprivilegier, som kejsar Lothar gifvit dem"?* *Sv.*

hypoteser om det äldsta tillståndet i Visby[1], så är nödigt att med några ord angifva brefvets historiska förutsättningar och dess hufvudsakliga innehåll.

År 1143 hade Lübeck grundats, i det att grefve Adolf II af Schauenburgarnas ätt i stället för den (1138) förstörda handelsorten kring det gamla hertigliga residenset[2] uppbyggde en ny stad vid Traves och Wachenitz' sammanflöde[3]. Genom sitt gynnsamma läge blef denna snart en farlig rival till Henrik Lejonets förnämsta handelsplats i dessa trakter, det gamla Bardewik. Henrik gaf sig därför ingen ro, förrän han fick Lübeck i sitt våld. Detta lyckades honom 1158[4]. Med synnerlig energi arbetade han på att skaffa den nya eröfringen allehanda förmåner och hade därvid ett öppet öga för de samtida företeelser, som kunde tjäna hans mål. Omständigheterna voro honom gynnsamma.

Bland de städer, som af allt att döma varit en af de förnämsta, om ej den förnämsta vid Östersjön och utgjort en knutpunkt för österns och västerns handel, var det gamla Slesvig eller Hedaby[5]. Kort innan Henrik kommit i besittning af Lübeck, hade emellertid denna stad fått en svår knäck genom den plundring, som danske konungen Sven Grade anställt därstädes, hvarvid bl. a. några ryska handels-

Med., I, s. 635. Henriks egen urkund säger precis motsatsen (se ofvan anm. 1).

[1] Se *Koppman, H. R.*, I, s. XXVIII, *Höhlbaum, H. Gbl.* 1872, s. 47 ff.; *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 41; *H. Hildebrand, Sv. Med.* I, s. 635 m. fl.

[2] *Helmold*, I, c. 36.

[3] *Helmold*, I, c. 57.

[4] *Helmold*, I, c. 85.

[5] Se *Othars och Wulfstans resor* (Ant. Russ., II, s. 467), *Vita*

skepp blifvit konungens rof 1156 (eller 1157)[1]. Slesvig förlorade därvid väl icke helt och hållet sin gamla betydelse[2], men dess anseende som säker hamnstad hade blifvit rubbadt och handeln drog sig därifrån[3].

Det var naturligt, att hertig Henrik skulle bemöda sig att på sin stad Lübeck öfverföra den handelsrörelse, som Slesvig på detta sätt gick miste om. Då denna handelsrörelse till stor del gick öfver Gotland, var det angeläget för Henrik att vinna gotländingarna och tillförsäkra sina landsmän en tryggad tillvaro på deras ö[4]. Af denna anledning tillkom Henriks urkund af 1163[5]. Innehållet i privilegiebrefvet bekräftar detta. Jag återger här hufvudinnehållet af detsamma.

Henrik lofvade först och främst gotländingarna *i gemen* säker fred i hela sin landsände. (Redan detta var något mer än Slesvig hade bjudit, ty där måste *hvarje köpman*

Ansg., c. 24 och 33; *Adam. Brem.*, IV, 1 samt schol. 82; jmfr äfven *A. D. Jörgensen* i *Aarbøger* 1880 I, 6, 14.

[1] Se *Saxon. Gramm.*, *Gesta Dan.*, Lib. XIII, p. 484.

[2] *A. D. Jörgensen*, *Aarbøger 1880*, s. 3 ff.

[3] "*Qvo facto non solum advenarum in posterum frequenciam deturbavit, sed etiam splendidam mercimoniis urbem ad tenuem angustumque vicum redegit*" *Saxo*, ibid. — Djupaste orsaken till stadens tillbakagång var dock handelsvägarnes förändrade riktning, som blef en följd af slavernas underkufvande utefter södra östersjökusten och det tyska elementets framträngande dit.

[4] Jmfr nedan. Af Henriks privilegiebref för gotländingarna framgår, att han delvis beviljade dem sådana privilegier, som de ej hade i Slesvig.

[5] Jmfr följande ställe hos Helmold (I, c. 85), som är synnerligen belysande för den sak, hvarom här är fråga: "*Et transmisit dux (Henrik) nuncios ad civitates et regna aquilonis, Daniam, Svediam, Norvegiam, Ruciam, offerens eis pacem, ut haberent liberum commeatum adeundi civitatem suam Lubike*" (1158). Af detta ställe se vi, att det var Henrik,

för sig utverka lejd[1]). Lede gotländingarna någon oförrätt till gods eller person inom hertigens område, skulle de därför erhålla full rättvisa och upprättelse genom hans lagliga domaremyndighet. Därtill gaf han dem tullfrihet i alla sina städer.

Vidare — om en gotländing dödades i någonsomhelst af hertigens städer, som stodo under hans frid *(vbi pacem sub iure iurando firmavimus)*, skulle gärningsmannen mista lifvet. Om någon sårades eller stympades, skulle den skyldige mista handen. Om någon blefve slagen med pak eller knytnäfve, skulle den skyldige vara underkastad den stads rätt, inom hvilken gärningen bevisligen blifvit föröfvad. Om någon dödades på resan till eller från (hertigens städer) på dag, som icke var i särskild helgd *(in die*

som tog initiativet vid utdelandet af privilegier. Privilegiebrefvet för gotländingarna var säkert blott ett af de många han utfärdade. Det finns, såvidt jag kan se, intet, som motiverar åsikten, att initiativet utgått från Visby, såsom Höhlbaum påstår, då han låter det bero på tyskarnas "*numerisches und moralisches Uebergewicht*" därstädes, att man vädjade till Henrik Lejonet, (*Höhlbaum, H. Gbl. 1872*, s. 47.) Höhlbaum stöder sig på företalet till Visby stadslag (*VStL*, s. 21), där det heter: "*då sände man till Hertig Henrik . . . han stadfäste oss freden och denna rätt*". Men författaren till detta företal hade för detta antagande säkert inga andra källor än den afskrift af Henriks privilegiebref, som förvarades i Maria-kyrkan i Visby (se om afskriften vidare nedan). I tillägget till detta bref såg han, att två sändebud omnämnas. Han antog då, att dessa utskickats från Visby och att de utverkat det nämnda privilegiebrefvet. Han kunde så mycket lättare frestas till ett sådant antagande, som kort före hans egen tid en tvist mellan gotländingar och tyskar på Gotland slitits genom vädjan till Magnus Ladulås, hvarom han ock i nämnda företal påminner. — Emot denne författares påstående, nedskrifvet nära två hundra år efter här ifrågavarande urkunds tillkomst, bör Helmolds samtidiga vittnesbörd vara det afgörande.

[1] *Schlesw. Stadtr.*, se *H. UB.*, I, n:o 1362, 31.

non legitimo), skulle gärningsmannen till den dödades arfvingar och släkt betala 40 mark penningar i den provins' mynt, i hvilken mordet föröfvats.

Arf efter aflidna gotländingar skulle i hertigens städer genast utbetalas till arfvingen, om han var tillstädes, i motsatt fall stå år och dag (detta var en ny fördel, som hertigen bjöd framför Slesvig[1]) och slutligen skulle gotländingarna för evigt njuta af den nåd och de rättigheter, som hertigens egna köpmän erhållit.

Villkoren, på hvilka dessa privilegier gåfvos, voro, att gotländingarna skulle gifva hertigens undersåtar samma förmåner, omhulda honom och hans land och *flitigare besöka hans hamn Lübeck (portum nostrum in Lujbike diligencius frequentent)*.

Om jag undantar ingressen, vittnenas namn och den omtvistade dateringen[2] har jag ur denna urkund anfört allt, som enligt min mening härrör från Henrik Lejonet själf.

Ser man utan förutfattade meningar på innehållet i detta privilegiebref, får man därutur som första intryck, att gotländingarna ännu voro de förnämsta[3] utöfvarne af den aktiva handeln på Östersjön och att hertig Henrik ville genom privilegier draga deras handel öfver på sina städer och framför allt på Lübeck[4]. Men därjämte framgår ur

[1] Vanligen fick arfving ej ut arf efter i främmande stad afliden släkting, om denne icke i lifstiden gjort lag- eller arfköp därstädes d. v. s. genom en viss afgift skaffat sig ett slags borgarrätt i stadslaget och därmed rätt för sina efterkommande att utfå arf. I hertigens länder skulle gotländingar få ut arf, äfven om den döde icke gjort lagköp. Om Slesvigs rätt härutinnan se *H. UB.*, I, n:o 1362, 29.

[2] Om den se *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 40, n. 1 och *Grandinson*, a. a. I, s. 5, n. 4.

[3] I jämförelse med tyskarna.

[4] Det förtjänar anmärkas, att det i regeln är den part, som i en

brefvet, att hertig Henrik ville genom att skaffa gotländingarna förmåner bereda tyskarna en tryggad tillvaro på Gotland och möjlighet att där drifva en ordnad aktiv handel. Henriks åtgärd blef således medelbart *af grundläggande betydelse för den tyska bosättningen i Visby* och det är ur denna synpunkt jag här något längre dröjt vid 1163 års urkund[1].

Men om det var genom Lothars och Henriks ingripande som den tyska kolonisationen i Visby möjliggjordes i större skala, är det ock förklarligt, att det hufvudsakligen var kolonister af sachsisk och nedertysk nationalitet, som bildade den första bofasta befolkningen därstädes. G. Lindström har genomgått sjöfartsregister, urkundböcker, diplomatarier och nekrologier för att få reda på invandrade tyska medeltidsfamiljer på Gotland och han har i sina anteckningar anfört icke mindre än 88 westfalska orter, hvarifrån utvandringen försiggått[2]. Dessa anteckningar röra visserligen förhållanden i en senare tid (mest 1300-talet), men flera omständigheter tyda på, att Westfalens andel i kolonistantalet var proportionsvis ännu större

viss handelsrörelse är den minst aktivt deltagande, som *ger* privilegier. Jfr de många privilegierna af engelska, ryska och skandinaviska furstar till hansestäderna!

[1] Jag har ej i densamma kunnat finna ens en antydan om, att den tyska stadsförsamlingen "*wird als schon bestehend vorausgesetzt*" eller att ur den framgår som ett faktum, att det i Visby denna tid gafs två *slutna partier*: "*die Gotländer und die deutsche Gemeinde*" (*Höhlbaum, H. Gbl., 1872*, s. 47). Hvad hindrar, att det här blott är fråga om Gotlands landsbefolkning och om besökande tyskar?

[2] För jämförelses skull nämner jag talen för andra antecknade orter: Rhenländerna och Flandern 19, nordvästra Tyskland 22, vendiska orter och nordöstra Tyskland 25, Danmark och Slesvig 8, Lifland och Ryssland 7. *Lindström, Anteckningar*, II, s. 499 ff.

under den första tiden[1]. De vendiska och de östra städerna kommo först senare i lifligare beröring med gotlandshandeln.

Dessa tyska kolonister i Visby slöto sig tillsamman till en korporation, som dels skilde sig från den gotländska landsbefolkningen dels från de kommande och farande gästerna. Utan att utgöra ett köpmansgille i senare tids bemärkelse[2] bildade dessa tyskar en korporation till gemensamt skydd och med gemensamma intressen. *Tyskarnas bosättning i Visby betecknar således, att en del handlande af det romerska riket uppgifvit sina lokalintressen i Tyskland och fått ett gemensamt intresse i Visby.* Naturligtvis skildes de icke helt och hållet från sina forna landsmäns intressen. Jag blir i tillfälle att närmare beröra detta framdeles i samband med framställningen om de tyska gästerna i Visby.

---

[1] Se *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 43. Det westfalska och nedertyska inflytandets öfvervikt under tyskarnas första tid på Gotland har lämnat flera spår efter sig i den gotländska arkitekturen. Så var Roma klosterkyrka, som byggdes under senare delen af 1100-talet, påfallande lik Loccums cistercienserkyrka i Westfalen (*Lindström, Anteckningar*, II, s. 180).

[2] I fråga om köpmansgillena såsom utgångspunkt för stadsmenigheternas utveckling se *Nitzsch, Die niederdeutsche Kaufgilde*. Nitzsch har dock fattat dessa gillen oriktigt, i ty att han förklarat dem vara ordentliga handelsgillen, omfattande *alla branscher af handel* på de respektive orterna. Men gillen af en sådan beskaffenhet ha förnekats af v. Below, *Die Bedeutung der Gilden für die Entstehung der deutschen Stadtverfassung*, och af K. Hegel, *Städte und Gilden*, m. fl. Så mycket jag erkänner riktigheten af sistnämnda forskares bevisföring, finner jag det dock vara obestridligt, att på flera ställen (i synnerhet där kolonibildningar uppstodo) den första bofasta köpmansbefolkningen slöt sig tillsamman i ett slags *skyddsgillen*. Så i Riga (*Bulmerincq*, a. a., s. 32) och så i Visby.

I motsättnig till dessa kommande och farande gäster kallades de bofasta tyskarna *Thevtonici in Gotlandia manentes* och deras sigill bar omskriften: »*Sigillum Thevtonicorum in Gotlandia manencium*»[1]. Det var dessa, som utgjorde kärnan i den första stadsmenigheten i Visby.

På grund af urkundernas tystnad kunna vi ej närmare angifva tidpunkten, när detta stadssamhälle först framträdde som ett samfund för sig, bestämdt skildt från landsbygden. Emellertid ha vi en urkund, som enligt mitt förmenande sätter oss i stånd att angifva en ungefärlig tidpunkt.

I 12:te århundradets senare hälft afslöts mellan gotländingarna och svenske konungen ett fördrag, enligt hvilket de förra förbundo sig att i ledung under vissa villkor följa den senare med *sju* snäckor[2]. Detta sjutal är ägnadt att väcka vår uppmärksamhet. Af de antydningar vi ha om Gotlands indelning i äldsta tid framgår, att sexdelningen var genomförd, både när fråga var om skatters utgörande och om jurisdiktion och om häruppbåd. Den första tributen till uppsalakonungen och till jarlen bestämdes till 60 m. s.[3], och tydligen fastställdes detta tal, emedan öns

[1] Detta sigill började säkerligen begagnas långt efter korporationens bildning. *Namnet* på korporationen i sigillomskriften syns vara det namn, som först begagnades för de tyskar, som bosatte sig på Gotland. Äfven det pekar på, att då ännu icke fanns någon *stad* Visby. Ty hade de första tyskarna bosatt sig i en stad Visby, hade vi väntat, att deras benämning skulle ha blifvit *Thevtonici cives (eller burgenses) in Wisby manentes* eller något liknande. Jfr tyskarna, som slogo sig ned i Riga! De förde ett sigill med omskrift "*Sigillum burgensium in Riga manencium*" (*Bulmerincq*, a. a., s. 34). Om sigillet, se *Bilagan!*

[2] *S. T.*, I, n:o 37. Rydberg har daterat detta fördrag »omkr. 1150». Ingenting hindrar, att dess tillkomsttid sättes något senare, så vidt jag kunnat finna.

[3] *S. T.*, n:o 19.

sex sjettingar skulle hvar för sig utgöra 10 m. s. — I gotlandslagen omtalas sjettingsting (*GLL.*, I, 19, 35; I, 31). Denna lag är i sin nuvarande redaktion visserligen från 13:e århundradet, men bestämmelsen om sjettingsting var säkerligen långt äldre. Sexdelningen var således äfven ett slags judiciell indelning. Att den slutligen var en indelning för häruppbådet syns framgå däraf, att de gånger gotlandsallmogen omnämnes i strider, som utkämpats på ön, den städse leddes af *sex* bondehöfdingar[1].

I det ofvannämnda fördraget bestämdes däremot att gotländingarna skulle utrusta *sju* snäckor eller betala i ledungslame 40 m. p. för hvarje snäcka[2]. Till de gamla sjettingarna hade här tydligen kommit ett nytt rustningsdistrikt, som skulle utrusta den sjunde snäckan eller betala ledungslame för den, om ledung ej utgick från ön. Detta nya distrikt måste vara det nya stadssamhället i Visby. Tyskarna hade med sin bosättning på ön inträdt i gotländingarnas fri- och rättigheter i förhållande till Sverige. Naturligt var, att de då också fingo dela deras skyldigheter[3].

---

[1] *Strelow, Cron. Guthil.*, s. 145 och 260.

[2] Då ungefär 4 m. p. synas ha gått på 1 m. s. (jfr *Livl. UB.*, I, n:o 20), så skulle 40 m. p. motsvara 10 m. s. Ledungslamen skulle då utgå med 70 m. s. eller med 10 m. s. mer än den gamla tributen. Det vill däraf synas, som om beloppet af ledungslamen för ***landsbygden*** bestämts till samma belopp som den ***gamla tributen*** och att ***tillökningen*** (10 m. s.) skulle betalas af ***staden Visby***.

[3] Om jag med Höhlbaum (*H. UB.*, I, s. 9, anm. 1) och Schäfer (*Die Hansestädte*, s. 41, anm. 1) vågade antaga, att bestämmelsen i Birger Jarls urkund om tyskarnas skyldighet att i händelse af bosättning i Sverige vara underkastade svensk lag och styrelse och i öfrigt kallas svenskar (*S. T.*, I, n:o 50) redan fanns i Henrik Lejonets och Knut Erikssons fördragsurkund från 1170-talet, skulle jag anföra den som ytterligare bevis för, att tyskarna i Visby bildat ett stadssamhälle just vid nämnda

Det tyska stadssamhället skulle således hastigt nog ha framträdt, sedan en betryggad bosättning var tyskarna tillförsäkrad. Undersöka vi de lämningar af den materiella kulturen, som finnas kvar i Visby från äldsta tider, bekräfta de, att stadssamhället börjat uppblomstra vid angifna tidpunkt. Kyrkorna S:t Peter[1], S:t Lars, S:t Olof och Drotten äro alla från 1100-talets senare hälft, såsom lämningarna af deras arkitektur tydligen visa. En ökad inflyttning af främlingar gjorde dessa kyrkor *nödvändiga* och ett ökadt välstånd *möjliggjorde* deras tillkomst.

Visby såsom ett särskildt jurisdiktionsområde.

Den tyska menighet, som bosatt sig i Visby, måste redan från början ha känt ofullkomligheten och otillräckligheten i det gamla rättegångsväsendet sådant det verkade med sina sällan återkommande tingsterminer och sin obekväma bevisföring. Äfven måste främlingars och inföddes olikhet inför lagen ha känts besvärlig. Därtill kom, att den gamla landskapslagen ej var beräknad för handeln och de nyheter i det sociala lifvet, hvilka penningen skapat, utan endast var afsedd för naturahushållningens och landtlifvets mindre komplicerade behof. Ett snabbare verkande rättegångssätt, en enklare bevisföring, en större likhet inför lagen och en för det nya ekonomiska systemet afpassad

---

tid, men denna bestämmelse är säkerligen från Birger Jarl. Den pekar nämligen genom sitt innehåll på en senare tids förhållanden i Sverige.

[1] Om S:t Peter ha vi blott kunskap genom beskrifningar. Se *Brunius, Gotlands konsthist*, I, s. 272. Brunii uppgifter om S:t Peters ålder (skulle ha byggts omkr. 1130) sakna hvarje vetenskapligt stöd.

rättsutveckling måste sålunda ha varit önskningsmål för främlingarna i Visby från början.

Men otvifvelaktigt försiggick exemptionen från det landtliga rättssamfundet först så småningom och endast i den mån som nödvändigheten kräfde det.

Först drogos in under främlingarnas egen domvärjo sådana privat- och familjerättsliga mål, för hvilka inga bestämmelser funnos i landskapslagen eller för hvilkas afgörande ej funnos de nödvändiga betingelserna i främlingarnas egenskap af kolonister. Vi behöfva blott erinra oss, hvad som i de gamla lagarna stadgas om ättens ansvarighet för brottslingar inom densamma[1], för att vi skola förstå, att främlingen ofta ej *kunde* dömas efter dessa stadganden, han, som var lösryckt ur de sociala villkor, utur hvilka lagarna framgått och hvilka de förutsatte. Äfven när ärendet kräfde skyndsammare behandling än hvad landskapstinget kunde prestera, torde det ha dragits under främlingarnas egen domstol.

Till en början lefde dessa i Visby sålunda under en dubbel jurisdiktion, landsbygdens och stadens. Utvecklingen i detta afseende var utan tvifvel densamma som i Tyskland. Enligt Henrik Lejonets ofvan omtalade privilegiebref lefde nämligen gotländingarna på samma sätt därstädes. Om större brott begingos mot dem, brott, som endast kunde sonas med lifvet eller med mistning af handen, afdömdes dessa brott inför *landets* domstol. Mindre brott däremot afdömdes inför den stads rätt, inom hvilken gärningen bevisligen blifvit föröfvad[2]. Och då tyskarna på Gotland

[1] Jfr äfven om »Ätten och familjen» *E. Hildebrand, Sv. Statsf. hist.*, s. 21, n. 3!

[2] Jfr ofvan s. 44 och *Sohm, Die Entstehung*, s. 77

skulle åtnjuta samma behandling som gotländingarna i Tyskland (se privilegiebrefvet), så ha vi rätt att antaga, att främlingarna i Visby försökte inrätta sig efter samma dubbelsystem, så långt som detta på grund af de lokala förhållandena var möjligt.

Att fasthålla är, att utvecklingen allt mer och mer gick i den riktningen, att under torgområdets jurisdiktion indrogos allt flera mål, tills omsider en fullständig exemption från landsbygdens jurisdiktion hade försiggått. Den rätt, som under denna utveckling utbildade sig såsom det nya stadssamhällets rätt, måste vi redan a priori vänta att finna sammansatt af olika element. Då landslagens bestämmelser tillämpades så långt ske kunde, böra dessa bestämmelser, om ock modifierade efter nya förhållanden, ingå i den nya rätten. Då främlingarna vidare för vissa fall måste dömas efter särskild rätt, i synnerhet i privatmål, så böra bestämmelser från deras hemstäders rätt eller böra avtonoma bestämmelser finnas där, i synnerhet rörande sagda mål.

Ty värr har jag ej att tillgå någon i detalj genomförd undersökning af källorna till Visby stadslag, sådan den föreligger kodificerad från andra fjärdedelen af 14:de seklet. Men de knapphändiga studier jag gjort öfver detta ämne bekräfta här ofvan gjorda aprioriska förmodanden. Med gotlandslagen har Visby stadslag så många viktiga likheter, att rättsutvecklingen i den senare måste antagas ha utgått från den rättsutveckling, som kodificerats i den förra[1]. Jag påpekar de för båda betecknande såra-

[1] Naturligtvis kunna vissa likheter äfven förklaras genom inverkan från stadslagen på landslagen eller rättare från rättsutvecklingen i staden på rättsutvecklingen på landsbygden. K. v. Amira gör uppmärk-

målsbestämmelserna. Båda ha indelningen i stick- och kross-sår (*GLL.*, I, 19, 3, 4, *VStL.*, I, 15, 7), båda begagna nageln som mått för »fullsår» (*GLL.*, I, 19 pr., *VStL.*, I, 13, 1), båda ha beteckningen »ärr, som syns tvärs öfver väg (gata)» (*GLL.*, I, 19, 6, *VStL.*, I, 15, 7) och »ärr eller lyte, som hatt eller hufva ej skyler» (*GLL.*, I, 19, 6 *VStL.*, I, 15, 6) o. s. v. Straffprocessordningen är till sina hufvuddrag lika för de båda lagarna[1].

I bötessystemet är den likheten, att inga böter till konungen omtalas. Att bötesbeloppen äro olika bör ej förvåna, då så lång tid mellan lagarnas kodificering förflutit. Dock är det en bötesbestämmelse i stadslagen, som är afpassad efter landslagen, den om mansboten för en fri man. Landslagens mansbot för fri man af »ogotländsk» nation är 10 m. s. Stadslagens mansbot för fri man är 40 m. p. Om 1 m. s. antages = ungefär 4 m. p. (jfr ofvan s. 49, anm. 2), så öfverensstämma dessa i det närmaste[2].

---

sam på, att en sådan inverkan i synnerhet kan iakttagas på Gotland. Det enda exempel, som han anför till stöd för detta påstående, nämligen att "*Auf Gotland wird im 13. Jahrhundert die Urtheilfindung in den Hundertschaftsgerichten an 'Rathmannen' (raþmen) übertragen*" (*Nordgerm. Obligationenrecht,* I, s. 21), kan dock till sin beviskraft omtvistas. Det är nämligen osäkert, om namnet rådmän (det förekommer i *GLL.*, I, 31; 32; 19, 1; Add. 5, 3) på 1200-talet hade den prägnanta betydelse, som det sedan fick. Denna beteckning för hunderisdomarna behöfver därför ej bevisa någon inflytelse från staden.

[1] Bevissystemet är dock i stadslagen enklare. Vittnenas antal är ofta färre, stadsmyndigheterna (i synnerhet rådmännen) utgjorde »full bevisning», där landslagen kräfde en vidlyftigare apparat o. s. v.

[2] Första skriftliga urkunden för mansboten i Visby är Henrik Lejonets bref. Mansboten är där 40 m. p. Då denna bestämmelse först förekommer här, är man böjd att anta, att boten afpassats efter bestämmelserna i den sachsiska lagen. Men den lag, som här skulle afgöra,

Äfven de båda lagarnas utförliga bestämmelser för brott mot kvinnan (*GLL.*, I, 22 och 23, *VStL.*, I, 43—47) tala om samhörighet i innehållet, om också icke i formen.

Jag kan ej uppehålla mig längre vid dessa detaljer. En utförlig undersökning ligger utom ramen för denna afhandling. Det anförda visar, om ock ofullständigt, att afgörande likheter mellan de båda lagarna finnas, och den, som uppmärksamt granskar de citerade lagrummen, skall ej stanna i tvifvelsmål om, hvilken lag som varit den andras källa.

Med de tyska stadsrätterna (i synnerhet med Lübecks och Hamburgs äldsta rättsurkunder) har visbylagen, såsom naturligt är, långt flera besläktade afdelningar. Vi måste nämligen komma ihåg, att hela tendensen i rättsutvecklingen gick därhän, att främlingarna mer och mer skulle frigöra sig från landets lag och skapa sig en egen stadsrätt och den kodificerade lagen är *resultatet* af mer än ett och ett halft sekels sträfvan i den riktningen. Under 1200-talet,

---

nämligen Sachsenspiegel, har ej denna mansbot (se *Sachsenspiegel*, III, 45, 6). Grandinsons uppgift (a. a., I, s. 6) — »40 mark — således detsamma, som gafs för en friboren Sachsares lif» — bekräftar sig ej. Vi måste därför antaga, att boten i Henriks bref afpassats efter hvad gotländingarna själfva på sin ö gåfvo för en främlings lif — enligt den gamla rättsregeln: *"quod quis juris in alterum statuit, eodem et ipse utatur"* (se hvad biskop Albert i liknande fall bestämde för *"mercatores præcipue Gutlenses"*, *Livl. UB.*, I, n:o 20). — Genom Henriks urkund kom denna botbestämmelse in i rättspraxis i Visby och öfvergick så till den kodificerade lagen.

Att denna bot, ej den, som erlades för inhemsk gotländsk man (*GLL.*, I, 15 pr.), upptagits i den kodificerade visbylagen är, äfven det, en antydning om att tyskarna utbildat den rättspraxis, som i lagen kodificerades. Hade gotländingarna gjort det, skulle man väntat att finna den *gotländska* mansboten i stadslagen.

då Lübeck gjorde så framgångsrika bemödanden att få sin rätt införd i de flesta andra städer i östersjöområdet, torde dessutom en särskildt stark inverkan från denna stads rätt på visbyrätten ha ägt rum. Första bokens bestämmelser om rådet och fogdeinstitutionen m. m. äro tagna, ofta ordagrant, ur Lübecks rätt[1]. Äfven de straffrättsliga bestämmelserna i bokens senare del äro här och där färgade af samma stads rätt (se *VStL.*, I, 51 och *Lüb. R.*, I, 121 och II, 88[2]). Men tydligast visar sig härkomsten från de tyska stadsrätterna i privaträtten: i skuldfordringsmål (*Amira*, a. a., I, s. 159 f.), i pantsättning af fastighet (ibid., s. 209 f.), i »lagföljande» af panter (ibid., s. 222), i pantsättning af saker för arbetslön (ibid., s. 250, n. 9), i skeppsfraktsfördrag (ibid., 650, n. 2), i försäljning af tomtöre (»*Rentenkauf*», ibid., s. 669), i handelsbolag (ibid., s. 679) o. s. v. I familjerätten utgöra flera bestämmelser likalades blott omstufningar af tyska lagrum. Se t. ex. *VStL.*, I, 42 om det i »*wiue rechte*» gjorda undantaget: »*dat ne si en copwif. dat se sic van copelscap ghenere*» och *Lüb. R.*, II, 96: »*sunder deghene de kopschat hebben*»; *VStL.*, IV, III, 1—6, som visar tydlig släktskap med *Hamburgs rätt af 1270* VI, 7 och *1292 E.* XVI[3]; likaså *VStL.*, IV, 1, 23—25 och *Lüb. R.*, II, 97 och 102 samt *Hamb. R. af 1270* V och *af 1292 O*; *VStL.*, II, I, 1 och *Lüb. R.*, II, 103 och *Hamb. R. af 1270*, VI, 2 och *1292* G. 2; *VStL.*, IV, II, 2 och *Lüb. R.*, II, 103 och *Hamb. R. af 1270*, VI, 7 och *af 1292 E.*, XVI o. s. v.

---

[1] *Hach, Lüb. Recht*, s. 171. Jfr äfven *Frensdorff, Stadt- und Gerichtsverfassung*, s. 39 ff., 114, 173.

[2] Se *Hach*, a. a., s. 226 och 287. Jfr *Frensdorff, Stadt- und Gerichtsverfassung*, s. 161 f.

[3] Se *Lappenberg, Hamb. Rechtsalterthümer*.

Det är slutligen sagdt, att avtonoma bestämmelser böra finnas i visbylagen. Och till denna kategori måste måhända det mesta räknas. Det unga stadssamhället tvangs, liksom dess likar på andra orter, att skapa sig lagbestämmelser för enskilda förekommande fall, när den redan utvecklade lagen ej hade någon bestämmelse i sådana fall. Denna lagbildning pågick hela tiden och var ännu ej afslutad, när konung Magnus Eriksson förordnade om kodificeringen, såsom synes af det s. k. företalet till visbylagen: »*unde queme en niye recht dat in dem boke nicht were. dat scoldeman richten also id recht si. unde scriuen dat in beyde böke*»[1].

Att nu verkligen utvecklingsgången varit den här framställda och att främlingarna i Visby till en början stått delvis under landsbygdens jurisdiktion och att ur den rättspraxis, som var gällande för dem, stadsrätten utvecklats, får ytterligare stöd i ett par uttryck, som blifvit bevarade i staden Rigas äldsta urkunder.

Den rätt, som den tyska kolonien — som bekant, en dotterkoloni till tyskarna i Visby — vid grundandet af Riga mottog af biskop Albert, kallades enligt en urkund af 1225[2] »*jus Gotorum*» och enligt en annan urkund af 1238[3] »*jura Gotlandiæ*». Dessa uttryck tyda på, att Rigas äldsta rätt härstammade från Gotland. De nyaste forskarna äro också öfverens om, att så är förhållandet[4]. Men uttrycken tyda dessutom på, att det icke är fråga om en öfver Gotland till Riga importerad tysk stadsrätt, utan om en på Gotland

---

[1] *VStL.*, Præfatio.

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 75.

[3] *Livl. UB.*, I, n:o 155.

[4] Se t. ex. *Napiersky*, a. a., s. XVIII; *Hegel*, a. a., I, s. 233; *Schäfer*, *Die Hansestädte*, s. 43, n. 1. *Bulmerincq*, a. a., s. 18.

utvecklad, en, som har sin grundval i de gotländska rättskällorna och som fått sin prägel af på Gotland rådande förhållanden.

I öfverensstämmelse med hvad som sagts förut om visbyrättens utveckling förklaras dessa uttryck (»jus Gotorum», »jura Gotlandiæ») naturligast så: emedan den gamla gotländska landsrätten låg till grund för den rättspraxis, som utbildats för tyskarna i Visby, kallades deras stadsrätt »gutarätten», »gotlandsrätten» och under detta namn öfvergick den också till Riga, ehuru den vid uppteckningen torde blifvit icke så litet förändrad för de lokala behofven i denna stad. Hela dess anda var dock gotländsk och medförde som sådan vissa friheter (se *Livl. UB.*, I, n:o 75: »*Dicebat namque syndicus prænominatus* – borgarnas ombud gent emot biskop Albert; om den historiska situationen för denna urkund se *Bulmerincq*, a. a. s. 44—57 —: *civibus licere judicem civitatis constituere, eo quod haberent jus Gotorum, sibi ab episcopo a constitutione civitatis concessum*»).

Den här gifna förklaringen af rättsutvecklingen i Visby visar, hur ensidigt spörsmålet om den äldsta visbyrätten fattats, när dess källor sökts endast i tyska rättsurkunder eller endast i gotlandslagen. Behandlas spörsmålet historiskt, framgår, såsom mig synes, med full tydlighet, att grundvalen för rättsutvecklingen var gotlandslagen, men att det, som gaf stadslagen dess egentliga karakteristikum, var hvad som inkom däri från de främmande stadsrätterna eller genom avtonoma bildningar. Det var nämligen detta, som gjorde den till *stadslag* till skillnad från landslagen[1].

---

[1] Af det sagda framgår, att de ha orätt, som antaga, att tyskarna i Visby *först* lefde efter tysk rätt, men att de *sedan* lefde efter samma

Hur tidigt stadens jurisdiktion fullständigt eximerades från landsbygdens är omöjligt att bestämma. Men sannolikt var det skedt redan före rigakoloniens utbrytning i början af 1200-talet. Det är oss nämligen af urkunder bekant, hur denna rigakoloni gent emot biskop Alberts egenmäktiga förfogande öfver jurisdiktionen[1] gjorde gällande sin rätt att själf utöfva densamma och hur den omsider (1221) kom i besittning af denna rätt, ehuru den genom en kompromiss (1225) måste till biskopen återlämna den *andliga* domsrätten[2]. Det vill synas, som om rigaborgarna förde denna strid om egen domsrätt, emedan de i Visby haft densamma eller, såsom det i brefvet är uttryckt, emedan de lefde efter gotländingarnas lag. — Däraf skulle då framgå, att Visby tyska borgare redan före 1201 fått egen jurisdiktion[3].

Stadssamhället i Visby var således redan i andra hälften af 12:e århundradet färdigbildadt, så att det hade ett ständigt torg, en bofast stadsmenighet och en egen jurisdiktion med egen rätt. Därmed var skilsmässan mellan stad och land rättsligen försiggången. Motsatsen mellan dem framträdde nu mer och mer och yttrade sig på fler och fler områden.

I Tyskland framkallade, som vi veta, denna utveckling på flera ställen fullkomlig skilsmässa mellan stad och land, så att staden blef äfven politiskt själfständig. Så långt

rätt som de gotländska visbyborgarna (*Schäfer, Die Hansestädte*, s. 40 och 41, n. 1; *Odhner*, a. a., s. 14, m. fl.).

[1] Han utöfvade den genom sin fogde mellan åren 1201—1221, se *Bulmerincq*, a. a., 24 ff.

[2] Se *Livl. UB.*, I, n:o 75 och ofvan s. 57.

[3] Liksom i Riga hade i Visby kyrkan förbehållit sig den *andliga* domsrätten.

gick det dock aldrig på Gotland. Stad och land voro och förblefvo politiskt ett: Visby blef aldrig en politiskt själfständig stad. Spår finnas, som antyda, att en sträfvan under 1200-talet gått i den riktningen, men den ledde ej till något resultat. Men innan jag ingår på en närmare skildring af dessa och dithörande frågor, måste jag tala om de tyska gästerna i Visby och deras förhållande till de tyska borgarna.

— —

De tyska gästerna i Visby.

Då historien om de tyska gästerna i Visby sammanhänger med historien om hanseförbundets uppkomst, måste jag i korthet klargöra min uppfattning af detta sammanhang, på det att utvecklingen i Visby måtte framstå mot sin tillbörliga världshistoriska bakgrund och bättre uppfattas i sin verkliga betydelse.

Innan något egentligt borgarstånd utvecklat sig och innan städerna i Tyskland blifvit från landsbygden afskilda kommuner, var handeln de olika samhällsindividernas sak och bedrefs på utlandet i samband med krigsföretag, resor, beskickningar eller dylikt. Namnet »köpmän» hade ej samma betydelse som det sedan fick och vanligen förekom blott beteckningen »män från» en viss ort eller »kejsarens män» *(homines imperatoris*[1]*)* för tyskar i utlandet.

På grund af de medeltida folkrättsliga förhållandena måste alla dessa »män», så snart de lämnat gränserna för sitt eget område, på något sätt förskaffa sig rätt att uppehålla sig och utöfva sin handtering och skydd för lif och egendom. Det vanligaste var det, att de anlitade kejsarens eller hans maktutöfvares bistånd i form af lejd eller i form

[1] T. ex. *H. UB.,* I, n:o 2.

af diplomatisk mellankomst vid utverkandet af rättigheter, lättnader och fördelar. Namnet »homines imperatoris» var ett uttryck därför.

Det första sambandet mellan dessa var riksgemenskapen, hvilken icke får fattas som nationalitetsgemenskap i nyare tids bemärkelse, utan som en rättsgemenskap, i det att alla från riket hade rätt till det skydd och den hjälp, som kejsaren eller hans maktutöfvare kunde och ville gifva.

När omsider handeln började att blifva ett särskildt yrke och köpmän och stadsinvånare blefvo nära nog liktydiga begrepp, fortfor denna riksgemenskap att länge vara det förnämsta gemensamhetsbandet, om äfven en mängd andra tillkommo, som stärkte gemensamhetskänslan[1]. »*Mercatores romani imperii*» användes därför ännu i 1200-talets urkunder som ett slags genus proximum vid indelningen af de tyska köpmännen[2]. Den rättsliga gemenskap, som riksdelaktigheten medförde, anser jag därför vara det första ursprunget till den i urkunderna sedan så ofta förekommande beteckningen för de tyska köpmännen »*communes mercatores*»[3].

---

[1] T. ex. gemenskapen i årliga afgifter på vissa marknader. Se *Lappenberg*, *Hans. Stahlhof*, s. 4.

[2] Se t. ex. *S. T.*, I, n:o 95, *H. UB.*, I, n:o 431, *Lüb. UB.*, I, n:o 187.

[3] Jfr *Koppmann*, *H. R.*, I, s. XXV. K. fattar dock, som mig synes, denna "*Rechtsverwandtschaft*" oriktigt. Det som konstituerade gemenskapen var, åtminstone till en början, ej delaktighet i *stadsrätterna* och därur härflytande rättstillstånd, utan, som sagdt, delaktigheten i romerska riket. Delaktigheten i stadsrätterna blef tvärtom af *separerande* verkan, i ty att dessa utvecklade sig så olika och bidrogo att skärpa *lokalintressena*. — Jfr äfven *Schäfer*, *Die Hansestädte*, s. 46. S. härleder beteckningen "*communes mercatores*" och liknande beteckningar ur gemen-

Inom denna gemenskap uppstod med tiden en mängd grupperingar dels af enskilda köpmän dels af städer, hvilka grupperingar än samverkade än rivaliserade med hvarandra, tills omsider konflikter med andra samhällsbildningar förde dem tillsamman i ett stort, alla omfattande förbund.

De enskilda köpmännens grupperingar voro de äldsta och hade till mål att skydda medlemmarnas personer och handtering, att förhindra rof och oförrätter, att utverka lättnader i tullar och andra afgifter, att förekomma oredlig eller skadlig konkurrens, att öfvervaka varornas beskaffenhet, att lämna bistånd vid sjukdomsfall, dödsfall eller andra tillfällen, att vid öfvervintring eller längre uppehåll i främmande land, där man saknade så godt som all förbindelse med anhöriga och vänner, sörja för medlemmarnas nöje och trefnad o. s. v.

Med medeltidens egendomliga benägenhet för exklusivitet och afskrankning på alla områden sammanhängde, att dessa grupperingar togo formen af ett slags skrån, som noga begränsade sig gent emot hvarandra med afseende på de varor de förde i handeln, de handelsområden de besökte, de förmåner de förskaffade sig, de skyldigheter och rättigheter de hade o. s. v. Till följd af statsmaktens ringa utveckling eller oförmåga att göra sin befogenhet gällande, fingo dessa grupperingar ej sällan offentliga funktioner och förde ofta ett mycket själfständigt lif.

Den betydelsefullaste formen för dessa grupperingar voro de s. k. *hansorna*[1]. Hur gamla dessa äro, torde ej

skapen i privilegier. Tydligen är dock denna gemenskap en *sekundär*, den *primära* är riksgemenskapen.

[1] Ordets etymologi är ännu ej nöjaktigt fastställd, men för här föreliggande spörsmål är detta af mindre vikt. I de urkunder, där hansa förekommer i samband med handelsutvecklingen, har ordet visserligen många betydelser, men dessa kunna återföras på en gemensam grund-

kunna fastställas. Som föreningsband mellan de tyska köpmännen spelade de en betydande roll under långa tider, in-

---

betydelse, ur hvilken de omedelbart eller medelbart härledts. Denna grundbetydelse är *en sammanslutning af gäster* — gäst taget i dess medeltida betydelse — *men ej af gäster i allmänhet, utan af sådana, som i sin hemstad eller hemort hörde till ett visst köpmansgille eller därmed likställdt skrå.* Jag skall som exempel anföra några urkundscitat, som bestyrka detta. År 1200 beviljade konung Johan borgarna i York rätt att få "*gildam suam mercatorum et hansas suas in Anglia et Normannia*" (citat efter *Hegel*, a. a., I, s. 71). Samme konung gaf samma år staden Ipswich samma rätt: "*et habeant gildam mercatoriam et hansam suam*" och likaså åt Dunwich: "*concessimus etiam eis hansam et gildam mercatoriam sicut habere consveverunt*" (cit. fr. *Hegel*, ibid., n. 2). År 1201 föreskref grefve Dietrich VII af Holland, att inga andra skulle få sälja tyger i Dortrecht "*nisi illis, qui ab hoc officio denominati sunt, eo quod pannorum incisores appellati sunt, et nisi in fraternitate et ansa sint oppidanorum ad Durdreth attinentium*" (*H. UB.*, I, n:o 57). I alla dessa citat är tydligen hansa (ansa) beteckning för ett sällskap (faktori) af gäster i en främmande stad, hvilket utgjorde en utpost för respektive gilda mercatoria (mercatorum) eller fraternitas i hemstaden. Denna betydelse af hansa framgår äfven af statuterna för den "*flandriska hansan i London*", som föreskrifva, att ingen, som ville handla i England och ville åtnjuta hansans fördelar, kunde få detta utan att söka inträde i Brügge eller i vissa namngifna städer i England. Tydligen var Brügge den plats, från hvars gilda mercatoria den första flandriska hansan i England utgått. Gästernas legitimation skedde därför i denna stad först. När sedan hansan utvidgades, blef det besvärligt att skaffa sig inträde blott i Brügge. Då fick det ske äfven i England (statuterna citerade i *Kœhne*, a. a., s. 208, n. 10).

Ur denna grundbetydelse är det lätt att härleda de öfriga betydelserna af ordet.

Då gäster ej utan särskildt utverkad rättighet fingo uppträda på en främmande marknad, fick hansa betydelse *af ett sällskap med sådan rättighet* eller *af själfva rättigheten.* Se t. ex. Henrik III:s privilegiebref för Hamburg 1266: "*quod ipsi habeant hansam suam per se ipsos per totum regnum nostrum*" (*H. UB.*, I, n:o 633) och för Lübeck 1267: "*habeant*

nan det s. k. hanseförbundet blef färdigbildadt. Detta förbund som delvis växte fram ur hansorna, började först från

hansam suam reddendo inde quinque solidos eodem modo, quo burgenses et mercatores Colonie hansam suam habent et eam temporibus retroactis habere et reddere consveverunt" (*H. UB.*, I, n:o 636). I Bernhard V:s bref för Paderborn 1327 nämnes hansa rätt och slätt en rättighet: "*jus, quod hanse dicitur — — —*" (citat efter *Urk. Gesch.*, I, s. XVI, n. 1).

Då medlemskap i en hansa kunde förvärfvas och det efter olika grunder, *kallades också den rätt, som den nyintagne erhöll, och de afgifter, som han erlade, för hansa.* Af dessa afgifter gick en del till landsherren som beviljat hanserätten och *denna tribut* kallas därför äfven hansa. Såsom den nyintagnes rätt förekommer hansa i en rättsurkund för Bremen: "*So welic man sine burscap winnen scal, the scal ther vore gheve twe marc — — — Wel he oc en copman wesen* ("*copman*" här i den ofta under medeltiden förekommande bemärkelsen af grosshandlande, som dref handel på främmande marknader, således = medlem af en gilda mercatoria, som hade en eller flera hansor), *so scal he ver schellinge gheven vor sine hense*" (citat efter *Kœhne*, s. 119, n. 45. Kœhne tolkar detta ställe orätt). Såsom inträdesafgift förekommer hansa i sådana urkundsställen som t. ex. Filips af Flandern bref angående köpmännen från Dam år 1180: "*Voluntas mea est, ut consvetudini* (= sedvanlig afgift), *quam negotiatores mei hansam vocant, nusquam subjaceant, unde et omnibus mercatoribus et burgensibus terræ nostræ arctius inhibeo, ne quis eorum burgensibus meis de Dam, ubicumque terrarum eos invenerit, hansam exigat*" (citat efter *Kœhne*, s. 122, n. 55), liksom det i detta och en mängd urkundsställen (t. ex. *Lüb. UB.*, I, n:o 7, *Brem. UB.*, I, n:o 58, cit. hos *Kœhne*, s. 117, n. 34, m. fl.) kan tolkas i betydelsen tribut till landsherren, eftersom han dispenserar ifrån den (Kœhnes polemik emot denna betydelse, s. 123, n. 63, synes mig bero på en sammanblandning af begreppen).

Ännu flera härledda betydelser torde kunna påvisas (Kœhne anser, att hansa förekommer i betydelsen hus, s. 10 m. fl. st., men de ställen, som föranledt en sådan tolkning, synas mig kunna tolkas annorlunda. Därmed är naturligtvis ej sagdt, att ej denna betydelse fanns: hus då naturligtvis = "*hansehus*", hansans församlingslokal eller handelslokal).

medlet af det fjortonde seklet spela en roll som ett gemensamt helt. Hansor funnos åtminstone i tolfte seklet och troligen redan förut.

Af dessa hansor blefvo de, som existerade på västra Europas marknadsplatser (i England, Nederländerna o. s. v.) de betydelsefullaste för den följande utvecklingen. Det var nämligen dessa, som först kommo i beröring med den viktiga östersjöhandeln, hvilken, som vi förut sett, genom de nordiska vikingarna och deras efterföljare fått betydande marknader i dessa trakter.

Genom beröringen med denna handel tillkommo de första gotlandsfararesällskapen. Jag har förut nämnt, huru de medeltida handelssällskapen hade benägenhet att antaga en viss skramässig karakter. Vi måste tänka oss dessa gotlandsfararesällskap som sådana handelsskrån, hvilka för sig sökte allt mer monopolisera de varor, som öfver Gotland fördes i marknaden.

Hur dessa gotlandsfararesällskap först bildats, är ej möjligt att uppvisa. För min del är jag böjd för det antagandet, att de uppstodo i samband med tyskarnas handel på England och Nederländerna. Här lärde dessa tyskar först känna de vinstgifvande varorna och härifrån sökte de sig de första lägenheterna till Gotland. Lappenberg uppgifver (*Hans. Stahlhof*, s. 10), att i England kunna visas exempel på att sachsiska köpmän den tiden farit med norska fartyg. Förmodligen begagnade sig tyskarna äfven af

Jag har med denna anmärkning naturligen ej kunnat underkasta denna fråga en grundlig undersökning. En sådan vore önskvärd och ett rikt material för densamma finnes i Kœhnes afhandling om "*Das Hansgrafenamt*", där en mängd källor och litteratur citeras. Kœhne har själf i förbigående ägnat frågan behandling, men hans resultat synas mig ej tillfredsställande, hvarför jag ej rätt och slätt velat hänvisa till dem.

gotländingarnas fartyg, när tillfälle därtill gafs, eller andra skandinavers. När säkerheten i Östersjön för främlingar blef större, kommo tyskarna på egna skepp. Gotlandsfarare strömmade nu i mängd från de flesta handelsplatserna i västra och norra Tyskland[1].

På Gotland, där alla dessa möttes, blef behofvet af en organisation snart kännbart. Hur denna först tedde sig, veta vi ej. Sannolikt sammanslöto sig alla tyskar gent emot de öfriga nationernas köpmän, som kommo dit, och bildade ett köpmansförbund. Detta kallades icke hansa[2], men torde till en början haft en liknande betydelse. Emedan efter hand allt flera privilegier och förmåner beviljades detta köpmansförbund, fick det med tiden allt flera medlemmar och blef den centrala institutionen för östersjöhandeln med dess vidtutgrenade förbindelser i Skandinavien, Östersjöprovinserna, Ryssland o. s. v. Allt som rörde

[1] Mot det vanliga antagandet, att tyskarna från Östersjöns stränder först kommo till Gotland och *därifrån* knöto samman förbindelsen mellan ön och England (*Lappenberg, Hans. Stahlhof,* s. 10, *Schäfer, Die Hansestädte,* s. 39), talar hvad som anförts ofvan s. 24, n. 1. Om detta antagande vore riktigt, förefaller det för öfrigt underligt, att just de *västra* orterna (i Nederländerna och Tyskland) först kommo till Gotland, såsom vi förut ådagalagt. Om däremot den första tyska kolonisationen till Gotland antages ha kommit till stånd i samband med gotländingars och andra nordbors handelsfärder till England, Flandern o. s. v., så är det naturligt, att de *västra* orterna skulle deltaga däri, ty dessa drefvo just handel på Storbrittannien och Flandern.

[2] Att namnet hansa ej förekom på Gotland och ej i Norden har redan anmärkts af Sartorius (*Urk. Gesch.,* I, s. 75). Orsaken är att söka i det sätt, hvarpå en hansa tillkom (se ofvan, s. 62, n. 1). Gotlandsfararna kommo ej som en samlad korporation från ett visst gille i en hemortsstad. De behöfde ej heller på Gotland utverka åt sig en särskild rätt att få handla där, ty ingen furste gjorde där anspråk på denna rätt som ett regale.

»gemenskapen af de menige köpmännen» *(universitas communium mercatorum)*[1] afgjordes här. I urkunderna möter oss detta förbund under benämningen *»alla köpmännen som besöka Gotland»*, *»alla köpmän från Gotland»*[2] o. s. v. Dess sigill har omskriften: *»Sigillum Thevthonicorum Gotlandiam frequentancium»* (om detta mera nedan). Ofta kallades förbundsmedlemmarna — naturligtvis då från visbyborgarnas synpunkt — helt enkelt *»gästerna»* (se t. ex. *DS.* I, n:o 231).

För hanseförbundets uppkomst hade detta sällskap af gäster i Visby den betydelsen, *att det var den första mera betydande formationen af den samlingsrörelse, som pågick inom det nord- och västtyska handelsområdet. Att märka är, att den hade sin samlingspunkt, denna rörelse, utom Tyskland, nämligen på Gotland, den ö, där östervägshandeln och västerlandets handel af gammalt haft sin knutpunkt. Denna samlingsrörelse hade ock påbörjats af de enskilda köpmännen, ej af stadssamfunden som sådana.*

Men allt eftersom stadssamhällena växte till och framträdde som afskilda kommuner gent emot landsbygden och gent emot hvarandra, började en grupperingsrörelse äfven inom dessa, en rörelse, som oftast hade helt andra samlings-

---

[1] *Lüb. UB.*, II, n:o 12.

[2] *S. T.*, I, n:o 95 och 85. Den sista urkunden anses af somliga vara utfärdad för gotländingarna. Men jämför man den med en annan urkund, som utfärdades blott två år förut för några köpmän från Gotlands landsbygd (*H. UB.*, I, n:o 270, se ofvan, s. 22, n. 1), så förefaller det otroligt, att så vidsträckta privilegier nu skulle beviljas gotländingarna. — Det syns för öfrigt vara just denna urkund, som hansekontoret i London i sin skrifvelse till hansedagen i Antwerpen 1277 (se *H. R.*, III, I, n:o 21) åsyftar. Kontoret gjorde anspråk på den som sin och den måste därför antagas ha blifvit utfärdad för de tyska gästerna på Gotland. Jfr *G. Lindström, Anteckningar*, I, s. 26.

motiv än de enskilda handelsmännens[1]. Ja, icke sällan var det missnöje med dessas förbundsbildningar, som föranledde vissa stadssamhällen att sluta sig tillsamman[2].

Denna gruppering spåra vi först bland städerna *inom* Tyskland. Men ju mera denna rörelse gjorde sig till bärare af de äldre grupperingarnas intressen, kom den att omfatta äfven städer, som lågo *utom* Tyskland. Fullgången resulterade den i de bekanta tre stora stadsgrupperna med Visby, Köln och Lübeck som hufvudorter[3].

Denna städernas samlingsrörelse påverkade högst betydligt de förut befintliga förbunden af de enskilda köpmännen. Äfven gotlandsfararnas sällskap i Visby undergick i följd däraf en successiv förvandling i fråga om sin sammansättning. I och med städernas utveckling till själfständiga kommuner uppgingo gotlandsfararna som borgare i dessa och deras *personliga* intressen i Visby blefvo därmed *stadsmyndigheternas*. Och i och med att dessa stadsmyndigheter slöto sig tillsammans i mindre grupper för att bättre kunna förfäkta sina respektive borgares intressen i Visby, uppkommo grupper och partier inom gotlandsfararesällskapet därstädes.

Detta sällskap blef därefter en organisation icke blott af »alla tyskar, som besökte Gotland», utan framför allt af alla städer, som deltogo i gotlandshandeln. Visby stadssamhälle själft, som bildats af de »stannande» gotlandsfararna[4], *ingick som ett med de öfriga städerna koordineradt led i denna förbundsorganisation*. På samma sätt in-

[1] Se *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 75 ff.

[2] Se *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 85. Jfr *Koppmann, H. R.*, I, XXVI f.

[3] Se *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 68 ff.

[4] Se ofvan, s. 39 ff.

gingo efter hand stadsbildningarna i Östersjöländerna, Riga, Reval, Dorpat m. fl., i denna organisation. Enligt Schäfer omfattade förbundet icke mindre än trettio städer endast i Tyskland [1].

Genom att Visby sålunda blef samlingspunkt först för alla gotlandsfararna och sedan för alla de städers intressen, som utsände köpmän till Gotland, *blef det en tid hufvudorten för den handel, som hanseförbundet räknade som sin förnämsta, nämligen östersjöhandeln.* Denna roll intog det under ungefär ett sekel eller under den tid, då städerna inom Tyskland höllo på att samla sig. När denna samling var till en väsentlig del afslutad och en mängd förändringar i det merkantila och politiska lifvet, hvilka dels föranledt dels föranledts af denna samling, inträdt, måste Visby allt mer afstå från sin ledareställning, som i stället öfvertogs af Lübeck. Gotlandsfararesällskapet i Visby hade då redan förlorat sin betydelse. Endast som ett minne af detta sällskap och dess ledande betydelse fick Visby behålla sin rang som hufvudort för de städer inom Sverige och Östersjöprovinserna, som räknades till den gotländskt-lifländska tredjedelen [2]. Visby tog gotlandsfararesällskapets befogenheter i arf, men bestreds allt mer och mer rätten att utöfva desamma och måste bekväma sig att först dela dem och sedan helt och hållet afstå dem åt det mäktiga stadsförbund, som kallades den tyska hansan och hvars ledare Lübeck blifvit [3].

Med denna summariska framställning af sammanhanget mellan utvecklingen i Visby och uppkomsten af hanseförbundet har jag, som jag hoppas, redan lämnat nyckeln till

[1] Se *Schäfer, Die Hansestädte,* s. 47.

[2] Se *H. R.*, I, n:o 142, 169, 170, 171, 200 m. fl.

[3] Om analoga fall i denna utveckling se *Dænell,* a. a., s. 1—6.

den rätta uppfattningen af de tyska gästernas hufvudsakliga ställning i Visby och deras förhållande till de tyska borgarna därstädes.

Ett ingående studium af urkunderna gifver en och annan upplysning om några närmare detaljer i dessa gästers organisation, verksamhetsformer, andliga ställning o. s. v. och jag skall nu redogöra därför. Ty värr kan en klar helbild ej fås och mer än ett omdöme om de hopställda fragmenten måste afgifvas under hypotesens modesta form.

Jag har i det föregående talat om tiden för de tyska gästernas *uppträdande* på Gotland (se ofvan, s. 39, n. 4). Jag har ock berört frågan om deras organisation och förändringen däri till följd af de tyska städernas utveckling och samling (se ofvan, s. 66 ff.). Jag skall nu försöka fixera nagra tidsbestämningar för organisationens uppkomst och förändring samt framdraga några detaljer i denna organisation före och efter förändringen.

Enligt Henrik Lejonets urkund fingo de tyska gästerna ett slags organisation i Visby under kejsar Lothars tid (se ofvan, s. 41), då deras handel på Gotland för första gången reglerades. Men dessa tyskars kontakt med gotländingarna föranledde en häftig och långvarig intressestrid, såsom nämnda urkund betygar. Ordnade förhållanden skapades därför först egentligen af nämnde hertig, då han lämnade gotländingarna en mängd fördelar i sina länder och betingade sig motsvarande förmåner för tyskarna på Gotland (se ofvan, s. 43). På grundvalen af hans verk utvecklade sig nu både de tyska gästernas organisation och de stannande tyskarnas samfundsorganisation (om den senare se ofvan, s. 39). Båda växte med förvånande hastighet och lifskraft, såsom fallet är med de flesta kolonibildningar.

Då jag för fastställandet af tillkomsttiden såväl för det tyska stadssamhället som för de tyska gästernas sällskap begagnat Henrik Lejonets urkund som afgörande källa och i båda fallen kommit till de resultat som förut framlagts, har jag utgått ifrån, att det i nämnda urkund förekommande tillägget om Odelricus, som hertig Henrik insatte till tyskarnas styresman[1], är en senare tillsats, som på sin höjd är uttryck för en bevarad tradition om de första tyska gästernas förhållanden[2]. Jag vill i förbigående försöka lämna bevis för detta antagande.

Rättighet att betvifla ställets äkthet ger redan den omständigheten, att vi f. n. icke äga Henriks urkund i original utan i afskrift, gjord någon gång under 1200-talet. Vi kunna således ej af själfva skriften (pikturen) sluta något om det ifrågavarande ställets samtidighet med själfva urkunden (se *H. UB.*, I, n:o 15 och 16).

Anledning till tvifvel om äktheten lämnar såväl ställets plats i urkunden som dess inre halt. Stället finnes ej inryckt i själfva urkunden utan förekommer som ett tillägg

[1] *S. T.*, I, n:o 42.

[2] Betecknande är den villervalla, som förekommer vid tolkningen af detta tillägg. Höhlbaum (*H. Gbl. 1872*, s. 47) har, såsom vi sett, däraf slutit, att ett tyskt stadssamhälle existerade och att det stod som ett slutet parti mot det gotländska stadssamhället. Koppmann (*H. R.*, I, s. XXVIII) uttalar sig ej om det gotländska stadssamhället, men anser, att den i tillägget omtalade Odelricus insattes som fogde och domare för den tyska stadsmenigheten. Schäfer (*Die Hansestädte*, s. 41 och 40, n. 2) håller för troligt, att en tysk stadsmenighet fanns bredvid de tyska gästerna, men att fogden bör fattas som de senares, ej som de förres styresman. H. Hildebrand (*Sv. Med.*, I, s. 636) är tveksam, om det »den tiden fanns två grupper af tyskar i Visby», men fogden gör han till de tyska gästernas föreståndare.

efter urkundens bevittning och datering[1]. Detta väcker misstankar. Men dessa ökas genom innehållet af stället. Det lyder: »*Odelrice, sub optentu gracie mee, precipio tibi, ut leges, quales Guttonibus in omni regno meo tradidi, tales super Teuthonicos, quos tibi regendos commisi, omni diligentia obserues: scilicet, qui capitali sententia rei fuerint, illam recipiant; qui de truncatione manuum, eciam sustineant, reliquos vero illorum excessus secundum leges superius prenotatas diiudica*».

Henrik ålägger här Odelrik att iakttaga, att för tyskarna, för hvilka han sattes till styresman, tillämpades samma lagbestämmelser, som blifvit fastställda för gotländingarna i hela Henriks rike. Denna allmänna föreskrift preciserar han i fråga om jurisdiktionen så, att Odelrik hade att efter gifven privilegierätt afdöma alla mål, som ej rörde personer, anklagade för brott, för hvilka man miste lif eller lemmar, ty dessa mål hörde under annat forum.

Det förefaller mer än tvifvelaktigt, att Henrik Lejonet kunde förfoga öfver den rätt, som ligger i en sådan ut-

---

[1] Se *S. T.*, I, n:o 42 och *H. UB.*, I, n:o 16. Dessa urkunders utgifvare (Rydberg och Höhlbaum) ha redan anmärkt, att en *del* af tillägget (»Priuilegium . . . Gvttensium») genom sin egen innebörd visar sig vara af senare datum. Då benämningen *fogde* som ämbetsnamn på Odelricus kommit in i litteraturen från *denna* del af tillägget, borde denna benämning utmönstrats med upptäckten af ställets sena tillkomst. Men så har ej skett. De s. 71, n. 2 citerade författarna begagna alla benämningen fogde. Jfr äfven *Bulmerincq*, a. a., s. 27, n. 13, *Koppmann*, *Hans. Wisbyfahrt*, s. 15, *Hegel*, *Städte und Gilden*, I, s. 233. G. Lindström säger t. o. m.: "*Benämningen Fogde, Vögede, på latin Advocatus, förekommer redan vid pass 1163, då hertig Henrik Lejonet utnämnde "Odelrice" till advocatus för tyskarna på Gotland*" (!) (*Anteckningar*, II, s. 456). — Jag har ofvan (s. 43, n. 5) sökt visa, till hvilka slutsatser författaren till visbylagens företal kommit genom detta ställe.

nämning af en styresman och domare i Visby. Analoga fall i urkunderna (se *H. UB.*, I, n:o 401, 659, 774, 856 m. fl.) göra det mindre troligt.

Enligt mitt förmenande är historien om tillägget följande. I Artlenburg (*Ertineburch*[1]) hade Henrik underhandlat med gotländingarnas ombud[2] om privilegier för dessa i Tyskland. När privilegiepunkterna voro fastställda, förbehöll sig hertigen, liksom de flesta privilegiegifvare den tiden, full ömsesidighet och fick i urkunden bestämmelser därom insatta. (*Novissime autem eandem graciam et iusticiam, quam nostris mercatoribus decreuimus, eandem omnibus Gvtensibus in perpetuum statuimus fideliter et inviolabiliter conseruandum. Hoc videlicet pacto, ut grata vicissitudine idem nostris et ipsi exhibeant* o. s. v.). Och därmed nöjde man sig. Urkunden bevittnades af stormännen och daterades. — Och därmed voro Henriks åtgöranden till ända.

Men vid tillämpningen af urkundens bestämmelser på Gotland visade det sig, att det ej fanns förutsättningar för en full ömsesidighet i det gotländska samfundslifvet. Bland annat voro jurisdiktionsförhållandena där helt annorlunda. Tyskarna funno därför icke former för åtnjutande af sådana privilegier på Gotland, som gotländingarna kunde åtnjuta i Tyskland. Och därför skapades nu nya former. Bland annat fick gästernas ålderman — såsom deras ledare i likhet med andra handelsgillens förmän troligen kallades, ej »fogde»[3]

---

[1] Artlenburg var sachsisk tullstation vid Elbe (*H. UB.*, I, n:o 33). Troligen hade därför Henrik sammanträffat med gotländingarna här och underhandlat.

[2] Det är ej otroligt, att traditionen riktigt bevarat ett af underhandlarnas namn i »Lichnatus».

[3] Både i Novgorod och Riga, hvilkas handelsgillen utgått från

— rätt att utöfva en viss jurisdiktion i vissa mål samt att för öfrigt bevaka sina landsmäns intressen gentemot andra nationers köpmän. Traditionen har måhända riktigt bevarat den förste åldermannens namn i Odelricus och troligen öfverensstämde hans befogenheter rätt väl med de i tillägget utstakade.

Under 1200-talet, när sträfvandet i Visby gick ut på att at staden häfda en viss självständighet gentemot landsbygden och gent emot de svenska konungarnas anspråk[1], fann man det förmånligt att tillskrifva en mäktig tysk furste — och hvem kunde vara lämpligare än Henrik Lejonet? — äran af att ha skapat det första rätts- och jurisdiktionsväsendet i Visby. Och när så en afskrift togs af Henrik Lejonets urkund, som då förvarades »*in ecclesia beate Marie virginis in Wisby*», gjordes det tillägg, hvarom vi här talat. För tyskarna fick urkunden en ökad vikt.

Ett ännu afgjordare bevis för tilläggets sena tillkomst syns mig kunna vinnas på en annan väg än den, för hvilken jag redogjort. Det finns som bekant två afskrifter af Henrik Lejonets urkund. Den ena förvaras i Lübecks stadsarkiv, den andra i Hamburgs. Hamburgshandskriften är ett stadfästelsebref af Henrik Lejonets privilegier, utfärdadt af grefvarna af Holstein $^{11}/_{6}$ 1255 och transsumeradt af dominikaner och minoriter i Visby $^{25}/_{5}$ 1368. Efter denna handskrift har bland andra Liljegren utgifvit Henriks urkund[2].

Visby, kallades styresmannen ålderman (*Urk. Gesch.*, II, s. 18 och *Bulmerincq*, a. a., s. 33).

[1] Se därom nedan, s. 100 ff.

[2] *D. S.*, I, n:o 48. Om de olika handskrifterna, se *H. UB.*, I, n:o 15.

I denna finns icke tillägget om Odelricus. Om det icke får antagas, att grefvarna af Holstein 1255 utelämnade tillägget, när de stadfäste Henriks urkund, hvilket är föga sannolikt, eller att munkarna gjorde det, när de togo en transsumt af grefvarnas stadfästelsebref 1368, hvilket är ännu mindre sannolikt, så skulle den urkund, som man 1255 förelade de holsteinske grefvarna till stadfästande, saknat tillägget. Och då denna urkund sannolikt var originalurkunden, så saknades tillägget just i den. — Men jag återgår till skildringen af de tyska gästerna.

Vi ha förlagt uppkomsten af gotlandsfararesällskapet i Visby till 1160-talet. Vi ha ofvan sett, att detta sällskap med tiden undergick förändring till sin sammansättning. När skedde detta? Tydligen skedde det ej på en gång utan så småningom. Stad efter stad lät sig representeras där, sedan allt fler och fler af dess borgare blifvit gotlandsfarare. I en fördragsurkund af 1229 finna vi åtta städer (Visby, Lübeck, Soest, Münster, Groningen, Dortmund, Bremen och Riga) representerade[1]. Deras ombud äro särskildt namngifna. Jämte dem nämnas »*andre mycket kloke, gode män*». Möjligen innefattas därunder de enskilda köpmän, som ej voro representanter för någon viss stad, men ändock hörde till visbysällskapet[2]. Jag tror mig ej ta

[1] *S. T.*, I, n:o 77.

[2] Om en liknande blandning i visbysällskapet af städer och enskilde köpmän talar biskop Alberts privilegiebref 1211 (*Livl. UB.*, I, n:o 20). I fråga om den världsliga jurisdiktionen förordnar biskopen: "*Excessus suos singulæ civitates, si poterunt, componant. Quidquid autem iudici nostro per querimoniam delatum fuerit, et quæ inter cives contingunt, ipse iudicabit, similiter inter illos, qui ad nullam civitatem habent respectum*". Brefvet säger sig själft åsyfta »mercatores præcipue Gutlenses» och vi torde därför rättast anse det såsom utverkadt af visbysällskapet.

mycket fel, om jag förlägger de första städernas inträde i sällskapet till början af 1200-talet.

Om organisationens detaljer före städernas inträde ha vi inga säkra underrättelser. Blott gissningsvis kunna vi antaga, att gästerna bildade ett gille och att deras styresman kallades ålderman (se ofvan s. 66 och 73 n. 3 [1]). Sannolikt voro alla medlemmarna lika berättigade och hvarje köpman inom »gemenskapen» skötte själf sina angelägenheter.

När allt fler och fler städer blefvo representerade i visbysällskapet, spåra vi i urkunderna mera komplicerade förhållanden inom detsamma. Städerna göra sig på olika sätt gällande och växla i rang, vissa städer låta sig representeras genom andra städer, inom sällskapet finns en indelning efter »bänkar» och »lag», flera åldermän finnas o. s. v.

Det var naturligt att så skulle bli, när medlemmarna i sällskapet icke blott voro »romerska rikets män», utan äfven medborgare i en mängd stadssamhällen med hvar sina lokala intressen, hvar sina rättssedvänjor och förvaltningsformer, hvar sin kommerciella betydelse o. s. v.

Biskopen har tänkt sig tre kategorier af målsägande inom detta sällskap: 1:o borgare, som tillhörde städerna; deras mål skulle domaren i Riga ej ha att handlägga, om de ej "*per querimoniam*" hänskötos till honom; 2:o borgare, som tillhörde Riga (så tolkas naturligast "*cives*"); deras mål skulle rigadomaren handlägga; 3:o köpmän, som ej hade appell till någon viss stad, hvilket här väl vill säga, att de ej hörde till någon stad; deras mål skulle ock rigadomaren handlägga.

[1] En indirekt antydan om ett sådant gille i Visby ha vi i biskop Alberts förbud för visbysällskapets medlemmar att utan biskopligt medgifvande bilda ett »gemensamhetsgille» *(gilda communis)* i Riga (se den i föregående anm. citerade urkunden). Förbudet tycks ha velat förebygga något, som vederbörande privilegietagare förut hade i Visby.

Jag skall nu anföra de urkundsställen, som ge vid handen en sådan förändring inom visbysällskapet. I slutet af den redan citerade urkunden af 1229 (se ofvan s. 75, n. 1) finna vi, som vi sett, åtta städers representanter bland dem, som afslöto ett handelsfördrag med fursten af Smolensk. Enligt denna urkund är det utom Visby, Lübeck och Riga mest städer i västra Tyskland och Nederländerna (Groningen), som deltaga i ledningen. — I Novgorods äldsta skrå (se ofvan s. 15, n. 2) föreskrifves, att nycklarna till S:t Peterskistan (förbundskassan), som förvarades i Mariakyrkan, skulle handhafvas af Gotlands (= Visbys), Lübecks, Soests och Dortmunds åldermän. Utan tvifvel var denna föreskrift icke ett uttryck för dessa städers rang, när skrået upptecknades, utan för äldre förhållanden [1]. Äfven här finna vi då västtyska städer bland de ledande. Vid århundradets slut har Lübeck, i spetsen för de vendiska städerna, skjutit de västra åt sidan. När det icke på egen hand eller i samråd med de vendiska städerna afgör ärendena *utanför* visbysällskapet, bestämmer det *inom* detsamma ärendenas gång. Om de västtyska städerna talas då ej mer [2].

Ett exempel på att mindre städer läto sig representeras inom sällskapet genom större, erbjuder en urkund af

---

[1] *Frensdorff, Das Stat. Recht*, I, s. 7. F. påvisar, att stället om nycklarnas förvaring är ett senare tillägg till skrået, och framkastar den gissningen, att det tillkommit under striderna om appellationen (se därom nedan s. 92 ff.) för att ge Visby, som enligt tillägget intar främsta rangen, dess gamla betydelse gent emot Lübeck (s. 29, n. 2).

[2] Osnabrück ställer sig troligen just därför på Visbys sida i appellationsstriderna (se hänvisningen i föregående anm. och *H. R.*, I, n:o 70). Soest finns ej bland de städer, som ställa sig på Lübecks sida (*H. R.*, I, n:o 69).

1263[1]. Den brandenbürgska staden Salzwedel hade hos Lübeck anhållit (»*ad petitionem*») att få bli delaktig i visbysällskapets förmåner, hvarför Lübecks myndigheter underrättade sin ålderman och hans »concivibus» i Visby, att salzwedelsborna blifvit upptagna på dess bänkar (*sedilia*) och i dess »lag» (*consortia*), och skulle sagda salzwedlare där åtnjuta de rättigheter och friheter, som lübeckarna hittills haft och innehade (*ipsis eam libertatem, justitiam et leges frui concedentes, que nostrates ibidem habent et hactenus habuerunt*).

Denna urkund visar äfven, att städerna inom sällskapet voro grupperade i »lag» och — sannolikt vid sina sammankomster — uppträdde på hvar sina »bänkar».

Om detta nu skedde så, att de förnämligare grupperna företräddes af sina åldermän eller alla städer hade åldermän, framgår ej af de urkunder vi ha i behåll. Att flera åldermän funnos, framgår af den förut anförda skråbestämmelsen.

Hur nu denna organisation fungerade och hvilka ärenden, som där afgjordes, därom lämna urkunderna några sparsamma underrättelser.

Då det i salzwedelsurkunden säges, att köpmännen från Salzwedel skulle åtnjuta »eam justitiam» (d. ä. den jurisdiktionsrätt), som lübeckarne haft och hade i Visby, vill det synas, som om gästerna hade en särskild jurisdiktionsrätt. Om denna därmed skall anses ha blifvit utöfvad endast genom gästernas egna organer eller den äfven utöfvades genom stadssamhällets domstolar, såsom fallet var i Riga (se ofvan s. 75 n. 2), kunna vi i brist på säkra underrättelser ej afgöra. För det förhållandet, att vissa af gästernas mål drogos inför stadens jurisdiktion, tala sådana bestämmelser som t. ex. denna i 1229 års urkund: »*Har*

[1] *H. UB.*, I, n:o 593.

en Ryss en fordran hos en Tysk i Riga eller på Gotländska kusten eller i någon annan Tysk stad, må käranden gå till svaranden och taga den rätt som är gällande i den staden» [1] eller denna i en urkund från midten af 1200-talet: *»har en Smolensker tvist med en Tysk på Gotländska kusten, må Gotländska domare döma dem och tvisten äfven där taga ända»* [2]. Att ej meningen är, att tvisten skulle afgöras inför gästernas domstol, såsom ju stället kunde tolkas, då här ligger hufvudvikten på, att stridsfrågan afgöres inför platsdomstolen och ej drages inför rysk domstol, syns motsättningen mellan »Tysk» (= gäst) och »Gotländske domare» (= stadssamhällets) gifva vid handen. — Att för öfrigt äfven mål drogos inför hemstädernas domstolar är att antaga. De olika tillvägagångssätten betingades naturligen oftast af parternas ställning, om de voro af samma eller olika nationalitet, om de funno förmånligast att utagera sina mål inför den ena eller den andra domstolen o. s. v. Äfven torde målens beskaffenhet ofta bestämt forum för dem [3].

En särskild art af rättsskipning utöfvade visbysällskapet, när i tvistiga fall köpmän vid Novgorods curia hänskjutit sin sak till sällskapets afgörande. Ehuru vi icke ha någon urkund, som belyser själfva proceduren i ett sådant fall, är dock denna sällskapets jurisdiktion efter vad från Novgorod fullkomligt bestyrkt af urkunder från slutet af

---

[1] *S. T.*, I, n:o 77 (D), 23.

[2] *S. T.*, I, n:o 87.

[3] Att af salzwedelsurkunden sluta, att gästerna i Visby alltid rättade sig efter egna lagar (*Schlyter, VstL.*, s. V), torde vara förhastadt. Urkunden säger blott, att lübeckarna haft och hade en jurisdiktion och lagar (justitiam et leges). Om utsträckningen af denna rättighet säges ingenting.

1200-talet, i hvilka skildras, hur Lübeck gjorde anspråk på att vad icke längre gjordes från Novgorod till Visby utan till Lübeck självt (se därom nedan).

Utom med jurisdiktionen sysslade sällskapet med lagstiftningsärenden, handelsdiplomati, kontroll öfver köpmän och varor, öfvervakande af sällskapets yttre anseende och okränkbarhet o. s. v. En del af dessa angelägenheter utöfvade sällskapet på allmänna sammankomster, då formliga urkunder uppsattes öfver förhandlingarnas resultat, men det mesta ombesörjdes genom beskickningar och sändebud eller på tillfälliga rådsmöten, i hvilka ett visst antal af sällskapets förnämligare medlemmar eller för en viss angelägenhets afgörande särskildt kompetenta personer deltogo.

Såsom ett af bevisen för sällskapets lagstiftande verksamhet håller jag det förut nämnda äldsta skrået för tyskarna i Novgorod (se ofvan s. 15 n. 2). Detta innehåller dels fixerad sedvanerätt dels autonom rätt och dess ingress lyder: »*Dhat si wetelic unde openbare allen dhen genen, dhe nu sin unde hir na comen solen. dhe dhese schra sen unde høren, dhat van ganceme rade unde van eneme gemenen wilcore dhere wisesten van allen steden van dhutscheme lande recht, dhat van aneginne gehalden is unde gewesen heuet in dheme houe dhere dhvtschen to nogarden, aldus beschreuen is, to haldende allen dhen genen, dhe dhen beschenen hof pleget to søkende bi watere unde bi lande.*» De här omtalade »ganceme rade» och »wisesten van allen steden van dhutscheme lande» kunna svårligen tolkas som korporationer inom de tyska gästernas gille i Novgorod, såsom Frensdorff (*Das Stat. Recht*, I, s. 25 och 32) gör. Rådet i Novgorod bestod af fyra personer, som ålderman-

nen själf för hvarje gång utsåg till sina medhjälpare[1]. De synas blott ha varit hans personliga rådgifvare. Det förefaller underligt, att dessa få män kallas »ganceme rade» och att icke åldermannen nämnes. I andra urkunder förekommer alltid beteckningen *Oldermannus et potiores*, *Oldermannus et sui potiores* (1292 *H. UB.*, I, n:o 1093), *Oldermannus et seniores* (o. 1300 *Lüb. UB.*, I, n:o 750) o. s. v. Inom visbysällskapet fanns däremot sannolikt ett råd, såsom jag förut nämnt (s. 80). I en urkund af 1232[2] säges, att rigaborna medgifvit biskop Nicolaus att tillsätta »testes synodales»[3] på det villkor, att »*consules in Wisebu*» därtill gåfve sitt samtycke. Hvilka dessa »consules» voro, är visserligen ej fullt klart. Af namnlistan på ifrågavarande urkunds vittnen vill det synas, som om de varit mestadels andlige och dessutom några borgare (från Visby och Riga). Det var således icke stadens rådmän. Troligt är därför, att bland gästerna för vissa ärenden konstituerades ett råd, till hvars medlemmar togos personer med särskild kompetens för hvarje särskildt ärende. Med »ganceme rade» bör säkerligen förstås ett sådant råd inom visbysällskapet. — Det förefaller ock naturligast, att ett så viktigt statut som ett skrå formligen utfärdades genom ett allmänt beslut (»van eneme gemenen wilcore») af modersällskapet i Visby och icke af ett dottersällskap i Novgorod. — Den omständigheten, att visbysällskapet, såsom vi sett, var appellationsinstans, om någon bestämmelse i skråordningen var tvistig eller om något rättsfall inträffade, för hvilket den skrifna rätten ej hade någon bestämmelse, pekar också därhän, att skrået utfärdats af visbysällskapet. Det var nämligen bruk

[1] Se skrået, *Urk. Gesch.*, II, s. 18.

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 126.

[3] Om »testes synodales» se *Du Cange*, Gloss. VI, p. 568.

den tiden, att appellation skedde till den plats, från hvilken man mottagit rätten[1]. Vi kunna således taga för säkert, att skrået tillkommit genom visbysällskapets åtgörande. Det hindrar naturligtvis ej, att utkastet därtill gjorts genom uppteckning af personer i själfva Novgorod.

Om visbysällskapet äfven utfärdat liknande skrån för andra ryska handelsgillen, veta vi ej. Att de t. ex. för Smolensk reglerade gästernas *yttre* ställning genom fördrag är säkert (se därom mera nedan). Sannolikt reglerade de äfven deras *inre* förhållanden genom något statut. Men, som sagdt, intet sådant finnes i behåll[2].

Om en lagstiftningsåtgärd af någon annan natur vittnar en urkund af 1287[3]. Dess tillkomsthistoria ger i många fall inblickar i visbysällskapets ställning, hvarför jag i korthet vill relatera densamma.

Ett skepp med köpmansgods, tillhörigt Marquard och andra borgare från Lübeck, hade strandat i närheten af Reval. I strid mot gifna strandrättsprivilegier hade flera estländska stormän lagt beslag på det strandade godset och äfven staden Reval hade genom att köpa detsamma gjort sig meddelaktig i stormännens brott. De förfördelade köpmännen sände sina köpsvenner till vederbörande i Estland och anförde klagomål och åtskilliga försök gjordes af dessa vederbörande att skaffa köpmännen upprättelse, men de ledde till inga resultat[4]. Lübeck anförde då klagomål

[1] Jfr Fredrik I:s bref af 1173: "*Si quis mercator senserit se gravari contra justiciam in loco minori, licentiam habeat appellationem faciendi ad majorem locum, a quo minor locus justiciæ suæ leges acceperat*" (*H. UB.*, I, n:o 23).

[2] Gästerna i Smolensk hade ålderman och bildade ett gille (*S. T.*, I, 77, 22). De hade således troligen äfven ett gilleskrå.

[3] *DS*, II, n:o 940.

[4] Se den relation af saken, som lämnas på mötet i Reval midsommardagen 1287, *Livl. UB.*, I, n:o 519.

hos danske konungen Erik Menved, som till tack för de tjänster staden bevisat honom i fråga om de landsflyktige konungamördarna förständigade såväl sin höfvitsman (capitaneus) i Reval som biskopen och de danska vasallerna att skaffa köpmännen rätt. Han förständigade t. o. m. de brottslige att svara inför sig i Nyborg midsommar 1287 [1].

Samtidigt med att Lübeck på detta sätt försökte få upprättelse åt sina köpmän, sände det äfven ett utomordentligt sändebud (ett af dem som varit hos konungen af Danmark), Johann von Dovay *(»Johannes de Dowaco»)*, till Visby för att få främlingssällskapet där att ta saken om hand. Denne Johann von Dovay nämner i ett bref till rådet i Lübeck om sitt åtgörande i affären Marquard med följande ord: »*deinde cum iam paratus essem ad iter* (han hade fått befallning att begifva sig till Estland och drifva underhandlingarna där), *scripsistis mihi, quod in Gotlandia deberem causis omnibus cum Marquardo interesse, quod et feci, Deus novit, sicut potui melius et verius, ita quod litteram de iudicio sedendo cum aliis probis viris de civitatibus singulis composui, quam vobis transmitto*» [2]. Detta bref är dateradt i Visby (»in Gotlandia») före midsommar 1287 (jfr detta bref med *Livl. UB.*, I, n:o 519).

Enligt denna relation sammankom Johann von Dovay i Visby »med några redlige män» (måhända åter en antydning om ett tillfälligt råd; se ofvan s. 81) och utarbetade en »*litteram de iudicio sedendo*» (= en urkund angående en domstol, som borde sätta sig). Denna »litteram» var tydligen en uppfordran till visbysällskapet att ta saken om hand och möjligen äfven ett utkast till dom [3].

---

[1] *Livl. UB.*, I, n:o 511—513.

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 517.

[3] Se *Schäfer*, *Die Hansestädte*, s. 49, n. 1. Däremot är denna

Johann von Dovay begaf sig därefter i sällskap med »*Mathias dictus Puke et Anne, cives in Gotlandia*»[1] till Estland och höll där midsommardagen 1287 sammankomst med de estländska myndigheterna om samma affär[2].

Samma dag som mötet i Estland ägde rum, hade äfven främlingssällskapet i Visby sammankomst och utställde då öfver sina beslut *(arbitrationes)* den här afhandlade urkunden. Urkunden säger sig innehålla beslut fattade »*ex unanimi consensu et voluntate omnium mercatorum diversarum civitatum et locorum terram Gotland frequentantium*». Besluten gällde 1:o hvad städerna hade att göra i händelse att strandrof eller vrakplundring ägt rum i deras närhet, 2:o hvilka bötes- och straffbestämmelser som borde följa på brott mot strandrättsprivilegierna[3], 3:o hur Reval skulle behandlas, i fall det ej inom en bestämd tid lämnat fullständig upprättelse, 4:o hur man skulle förhålla sig, om man beskyllts för brott mot strandrättsprivilegierna. — Angående detaljerna i dessa beslut hänvisar jag till själfva urkunden.

Att sällskapet sålunda sysslade med en lagstiftande verksamhet, afsedd att reglera medlemmarnas inbördes förhållande till hvarandra, visa dessa urkundsexempel[4]. Af

---

"*litteram*" icke densamma som domsurkunden (*DS.*, II, n:o 940), som Schäfer, ibid. n. 2, frågar, om den ej är. Domsurkunden är daterad midsommardagen 1287. Då var Johann von Dovay redan i Estland (*Livl. UB.*, I, n:o 519.

[1] Af dessa var Puke gotländingarnas sändebud. Gotländingarna hade äfven året förut gjort gemensam sak med tyskarna i en affär, som rörde handeln (*Livl. UB.*, I, n:o 505).

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 519.

[3] Vissa böter skulle reserveras "*ad utilitatem omnium mercatorum*" och skulle troligen gå till förbundskassan i Visby (jfr ofvan, s. 77).

[4] De "*wilcore*" (arbitrationes), som på detta sätt tillkommo, voro

vida större betydelse torde emellertid den verksamhet ha varit, som gick ut på att reglera medlemmarnas förhållande till utomstående. Denna verksamhet kan hänföras till sällskapets *diplomati* och utöfvades mest genom sändebud, när förhandlingarna försiggingo utom Visby, eller genom delegerade, när förhandlingarna försiggingo i Visby.

Ett exempel på det senare slaget ger den förut flera gånger berörda urkunden af 1229[1]. Jag kan för detta fördrags tillkomst hänvisa till Rydbergs anmärkningar. Fördraget själft räknar upp städernas delegerade och sammanfattar de öfriga, som voro med, under »andre mycket kloke, gode män» (se ofvan, s. 75). — De flesta fördrag och privilegier utverkades naturligen vid de olika länders hof, dit sällskapet utsträckte sina handelsförbindelser. Fördragen och privilegiebrefven tillkännagifva ofta det själfva. Så säges i biskop Alberts privilegiebref af 1211[2], att de privilegier, som af honom gåfvos åt »mercatores præcipue Gutlenses», blifvit af dem formligen begärda (*»a vobis postulata»*). Troligt är att begäran framställts af visbysällskapet, eftersom det särskildt framhålles. På liknande sätt säges i Margaretas af Flandern privilegiebref[3], att privilegierna voro gifna *»ad instantiam vniuersorum mercatorum Romani imperii Godlandiam frequentantium»*. — Ibland gaf sällskapet sina underhandlare fullständiga instruktioner, innehållande de punkter, som skulle läggas till grund för fördraget. Som en sådan instruktion anses den urkund, som finns i *H. UB.*,

---

analoga med dem, som af vissa städer utfärdades på deras separatförsamlingar. Om betydelsen af wilcore *(arbitrationes, arbitria, statuta)* till skillnad från recesser *(recessus)* se *Koppmann*, *H. R.*, I, s. IX och not. 1.

[1] *S. T.*, I, n:o 77.

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 20. Jfr ofvan s. 75, n. 2.

[3] *S. T.*, I, n:o 95.

I, n:o 663 och som ledde till privilegiefördraget i *H. UB.*, I, n:o 665 [1]. Utkastet slutar med orden: »*Iura et libertates prescriptas, quas hospites mercatores (sibi) in dominio regis et Nogardensium sibi fieri postulant, heedem libertates*» o. s. v. — Äfven det viktiga privilegiebrefvet af 1277 [2], utfärdadt för »*mercatores de quibuscumque locis, qui mare Orientale Livoniamque frequentant*», torde vara utverkadt förnämligast genom visbysällskapet (genom dess ödmjuka böner: »*devotis ipsorum precibus*», såsom det heter). Flera exempel på denna sällskapets verksamhet skulle kunna anföras.

Ett intressant exempel på ett slags kreditivbref, som utfärdades af sällskapet, är en urkund af 1291 [3], hvari »*Universitas mercatorum, terram Gotlandie gracia mercandi applicantium*» underrättar »*omnibus presentes litteras inspecturis siue audituris*», att sändebud affärdats till Novgorod i en viss angelägenhet.

Att visbysällskapet af utomstående myndigheter erkändes som en självständig korporation, jämnställd med alla, med hvilka underhandlingar officiellt fördes och till hvilka skrifvelser och bref riktades, visa flera urkunders titulaturer. Så säges i en urkund från början af andra hälften af 1200-talet [4], att furst Alexander af Novgorod jämte sin son Dmitri o. s. v. »*slutit fred med Tyska sändebudet Siwert (H. UB.: Shiword) och med Lübeckska sändebudet Dietrich och med Gotländska sändebudet Oesten (H. UB.: Olsten) och med hela det Latinska folket*». De tre sändebuden voro tydligen representanter för följande, längre ned i urkunden

---

[1] Rydberg (*S. T.*, I, n:o 118) har därför sammanställt båda urkunderna för att vsia, hvad som fordrats och hvad som erhållits.

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 453.

[3] *Lüb. UB.*, I, n:o 582.

[4] *S. T.*, I, n:o 111. Jfr *H. UB.*, I, n:o 532.

nämnda korporationer, nämligen »*Tyskarne*» (här = stadstyskarna, hvilka Lübecks sändebud representerade) och »*Gotländarne*» (= gutarna, som hade sitt faktori i Novgorod och representerades af Oesten[1]) och »*hela det Latinska folket*» (= gotlandsfararesällskapet i Visby, hvilket omfattade äfven köpmän från andra städer än tyska, t. ex. tyska köpmän från Sverige, Danmark, Norge, England, Östersjöprovinserna o. s. v., och därför kallades »det Latinska folket», men representerades af »det Tyska sändebudet Siwert»)[2]. Likaså finna vi visbysällskapet under titulaturer som »*Henricus . . . consulibus et universis civibus Lubicensibus, nec non universis Theutonicis mercatoribus, in partibus Livoniæ et Gothlandia constitutis*»[3] eller »*Advocato et Consulibus in Gotlandia nec non et venerabilissimo cetui vniuersitatis mercatorum ibidem existencium*»[4] — flera andra att förtiga.

En uppgift för visbysällskapet var äfven upprätthållandet af sällskapets anseende, så att odugliga varor icke fingo utsläppas i marknaden[5], så att medlemmar icke fingo begå oredligheter i handel och vandel[6] o. s. v. Äfven tog sällskapet vård om reklameradt gods[7] m. m.

Om de tyska gästernas andliga ställning i Visby ha vi högst få underrättelser. Dock torde de få antydningar därom, som finnas i urkunderna, förtjäna att framdragas,

---

[1] Se ofvan s. 12, n. 1 och 27, n. 1.

[2] Jfr samma gruppering i *S. T.*, I, n:o 118 m. fl.

[3] *Livl. UB.*, I, n:o 129 (af år 1238).

[4] *Lüb. UB.*, I, n:o 750 (från senare hälften af 1200-talet).

[5] Se urkunden föreg. not.

[6] *Livl. UB.*, VI, n:o 3052.

[7] *Lüb. UB.*, I, n:o 385. Af Lübecks försök att få varorna förda "*icke öfver Gotland*" syns, att det eljest var vanligt.

eftersom de i någon mån fullständiga den bild vi förut sökt gifva af dessa gäster.

Till följd af att de tyska gästerna voro af samma nation som borgarna i Visby, kommo de aldrig, såsom i Novgorod, att afskilja sig i ett visst kvarter inom staden eller att uppehålla sig på en afstängd gård *(curia)*. De bodde säkerligen öfverallt i staden, där det fanns härbergen. — En följd däraf blef, att de åtnjöto själavård af borgerskapets präster och att de ej, såsom novgorodsfararna, hade egen präst med sig. Vid sjukdomsfall och dödsfall synas de äfven, i likhet med de bofasta borgarna och gäster af andra nationer, ha mottagit vård och hjälp på stadens många stiftelser och fått sina sista hvilorum i de i staden befintliga kyrkorna och klostren. Det är antagligt, att flera af dessa byggnader tillkommit genom de rika köpmännens medverkan och att de underhöllos genom deras gåfvor och testamenten.

År 1225 blef Maria-kyrkan i Visby färdig. Denna kyrka synes därefter ha ansetts som gästernas speciella kyrka. Där förvarades, som vi sett, deras förbundskassa[1] och en och annan antydan ger vid handen, att där också vårdades deras arkiv[2]. I Maria-kyrkan ägde gästerna utan vidare att utvälja åt sig grafplatser[3] och där synas de äfven haft rätt att tillsätta en af de två kyrkoherdarna[4] d. v. s.

---

[1] Se ofvan, s. 75.

[2] Se tillägget till Henrik Lejonets urkund: "*Priuilegium ipsum repositum est in ecclesia beate Marie virginis in Wisby*" (*S. T.*, n:o 42).

[3] *DS.*, I, n:o 231.

[4] I en påfvebulla af 1295 (*DS.*, III, n:o 2120) kallas visserligen församlingsborna *(parrochiani)* lagliga patroni för nämnda kyrka *(veri patroni ipsius ecclesie)*, men det syns ha gällt den ena kyrkoherden. Jfr *DS.*, III, n:o 2114 och i synnerhet III, n:o 2166, där det talas om att biskopen i Linköping sökt kränka "*parrochianos eiusdem ecclesie et vni-*

att för biskopen i Linköping *presentera* en kandidat[1]. Troligt är därför, att denna kyrka byggts med ändamål att företrädesvis vara de tyska *gästernas*. Vilseledande är det då att kalla den tyskarnas kyrka[2], såsom om den var alla i Visby befintliga tyskars enda kyrka och som om Maria församling var tyskarnas församling, under det att gotländingarna bildade de öfriga menigheterna. Maria församling bestod troligen 1225, när kyrkan invigdes, af en *ny* grupp af »på Gotland stannande tyskar», hvilka med tiden tillväxte i antal och blefvo de »parrochiani», som enligt hvad vi ofvan sett valde den ene kyrkoherden. Denna grupp var blott en ny aflagring af den väldiga främlingsflod, som denna tid drog fram öfver Gotland[3]. Då just vid den tiden de tyska gästernas gamla gillesorganisation ramlade sönder och nya former skapades (se därom ofvan, s. 76), inpassades de nya förbundsbildningarna i den nya församlingsorganisationen[4].

---

uersitatem mercatorum theuthonicorum ad eandem ecclesiam pertinencium" i deras rätt att välja kyrkoherdar.

[1] Se påfvebullorna af 1253 (*DS.*, I, n:o 413) och af 1268 (*DS.*, I, n:o 529).

[2] T. ex. *Reuterdahl, Sv. Kyrk. Hist.*, II. I, s. 171 och *H. Hildebrand, Visby och dess minnesmärken*, s. 98.

[3] En undersökning af, hvilka församlingar i Visby varit tyska eller åtminstone öfvervägande tyska, vore önskvärd. Jag kan dess värre ej inlåta mig därpå, då tillräckligt material till en sådan undersökning saknas mig.

[4] Med denna förklaring af förhållandena blir tolkningen af ett ställe i biskop Bengts förut omnämnda bref (*DS.*, I, n:o 231) klar. I fråga om rätten att utvälja grafplatser i Mariakyrkan säger biskopen om de tyska borgarna: "*De Burgensibus, si ibidem eligerent sepulturam, ne fiat in præjudicium aliorum Sacerdotum, sic statuimus, ut Accito sacerdote Parochiali, et Testibus Ydoneis*" o. s. v. Med dessa burgenses måste förstås

Det är därför naturligt, att vi finna denna kyrkas herdar i det råd, till hvilket Riga vädjade 1232 (se ofvan, s. 81). De nämnas »*Waltero et Bertoldo, ecclesiæ sanctæ Mariæ plebanis*». De deltogo, emedan de som gästernas präster voro närmast förpliktade att deltaga i gästernas råd, när en fråga af kyrklig natur där skulle afgöras.

Då gästerna subordinerade under den gotländska kyrkostyrelsen, hade de troligen att delta i andliga onera, såsom tionden m. m. Af de många loforden i urkunderna öfver deras medverkan i det andliga omvändelsearbetet bland hedningarna[1] kunna vi sluta, att de med manskap och penningar kraftigt deltogo i korstågshärarnas utrustande. De gjorde det så mycket hellre, som hvarje korståg öppnade för dem nya marknader och skaffade dem från kyrkans styresmän en mängd skyddsbref och privilegier.

Sådana äro antydningarna i urkunderna och sådan är den bild vi genom dem få af de tyska gästerna i Visby. Deras betydelse för hansans utveckling och för städernas tillväxt har här blott i förbigående kunnat beröras. För Visby stad och dess utveckling till hufvudort för östersjöhandeln hade de tyska gästerna en afgörande betydelse. — Men i och med Visby stadssamhälles utveckling i denna riktning blef det en naturlig följd, att gästernas betydelse som *sällskap* gick tillbaka. Ty stadssamhället öfvertog mer och mer sällskapets funktioner. Denna öfverflyttning var vid 1200-talets slut i det väsentligaste genomförd, säll-

borgare i äldre tyska församlingar, som kunde vilja hvila i Mariakyrkan. För att nu icke dessa församlingars präster skulle lida något förfång (*ne fiat in præjudicium aliorum sacerdotum)* genom minskade inkomster (sportler, offer till de aflidnes själar o. s. v.) skulle vissa formaliteter iakttagas, när de nämnda borgarna ville bli begrafna i Mariakyrkan.

[1] Se t. ex. *Livl. UB.*, I, n:o 20, 94, 125, 291, 392, 440 m. fl.

skapet hade så att säga försvunnit bakom stadssamhället, förbundet hade ersatts af förbundsmedlemmen.

I denna utveckling låg naturligen en af orsakerna till Visby stads storhet, men däri låg också fröet till dess tillbakagång. Klart är nämligen, att de öfriga förbundsmedlemmarna, ju starkare de utvecklade sig, desto mindre skulle tillåta, att Visby fick denna allenabestämmanderätt. I synnerhet skulle det mäktiga Lübeck med afund se denna utveckling. Också gifva urkunderna vid handen, att det genom en rad af klokt beräknade mått och steg beröfvade visbysällskapet tillfället att ingripa, när det annars hade varit dess naturliga rätt. Förnämligast till följd af Lübecks åtgöranden öfverflyttades sålunda en del af visbysällskapets funktioner på *städernas* förbund i hemlandet[1].

Genom denna dubbla öfverflyttning af funktioner, åt ena sidan på Visby stadssamhälle, åt den andra på de inhemska tyska städerna, försvann visbysällskapet nära nog helt och hållet som ett för »alla köpmännen» fungerande sällskap[2].

Längst bibehöll det bestämmanderätten öfver angelägenheterna i Novgorod. Ännu 1291 ha vi sett, att det utfärdade kreditivbref för sändebud, som skulle undersöka

---

[1] Se därom *Schäfer, Die Hansestädte,* s. 50 ff.

[2] En och annan lifsyttring af detta sällskap ha vi äfven efter 1300-talets ingång. Se *Frensdorff, Das Stat. Recht.,* II, s. 35. Men någon större betydelse hade det ej. Troligt är för öfrigt, att det nu hufvudsakligen bestod af köpmän från den lifländskt-gotländska tredjedelen, fast dessa enligt gammalt bruk förde titeln *"van den menen Kopman van allen steden"*. Det s. k. Novgorods skrå III visar sig genom sitt i mycket oppositionella innehåll mot Lübeck vara tillkommet genom detta parti. Se *Frensdorff,* ibid.

dessa angelägenheter. Men Visby synes snart ha öfvertagit äfven dessa.

Vi ha från 1200-talets sista årtionde flera urkunder, som beröra striden om visbysällskapets befogenheter i ett par viktiga angelägenheter. Jag vill som afslutning till kapitlet om de tyska gästerna i Visby relatera det hufvudsakliga af dessa urkunder. De visa bland annat, hur Visbys sträfvan att öfvertaga främlingssällskapets befogenheter ledde till öppen strid med Lübeck och huru främlingssällskapet under denna strid förlorade de sista resterna af sin betydelse.

På en församling hade de vendiska städerna Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund och Greifswald slutit ett treårigt förbund »*ob bonum pacis et utilitatem mercatorum*» i okt. 1293[1]. På denna församling hade troligen också öfverenskommits, huru det hädanefter skulle förfaras vid appellationer från Novgorod. Strax därefter utfärdades nämligen af Rostock och Wismar till en mängd städer formulär till konsensförklaringar, att dessa städer hädanefter voro med om att appellationen från Novgorod skedde »*till intet annat ställe än Lübeck*» (se t. ex. Rostocks formulär till Köln, *H. R.*, I, n:o 66: 1), och i febr. 1294 utfärdade Dortmund och sedan en mängd städer sådana förklaringar (*H. R.*, I, 68: 1—24). Utom Rostock och Wismar förklarade 24 städer att de ville, att vad från Novgorod skulle ske till Lübeck. Endast två förklarade sig däremot, Osnabrück och Riga (det framgår af *H. R.*, I, n:o 70 och 71).

Utan tvifvel hade denna energiska rörelse sitt upphof i ett missbruk från Visby stads sida, i ty att staden genom sina organ gjorde sig till appellationsinstans i stället för främlingssällskapet, som varit det.

[1] *Lüb. UB.*, I, n:o 608 och 609.

I det nya skrå, som — efter hvad det vill synas — på Lübecks föranstaltande strax efter det konsensförklaringarna ingått (Frensdorff bestämmer året till 1296), utfärdades för Novgorod, inarbetades utom en del af den lübeckska rätten äfven en artikel, som påbjöd: »*Were dat also dat de koplvde an deme houe (i Novgorod) an ienigeme rechte twiuelden, dat nicht beschreuen were, dat scolden se theen an den raat to lvbeke; dat willet se gerne senden dar, dat men it scriue an dat book*»[1]. Lübeck hade således fått fastslaget, att det, icke Visby, skulle blifva appellationsinstans. Såsom Frensdorff anmärker, gällde det icke blott den processuella frågan, *till hvilken domstol*, utan äfven den materiellt rättsliga, *till hvilken rätt* appellationen skulle ske[2].

Visby gaf dock icke vika utan strid. Af en skrifvelse till Osnabrück (den förut nämnda urkunden, *H. R.*, I, n:o 70) se vi, att det framhöll sina gamla rättigheter och tackade Osnabrück, som höll fast vid dessa. Af en skrifvelse från Riga till Lübeck (troligen från 1298)[3] kunna vi sluta, att Visby äfven företagit andra åtgärder. Den nämnda skrifvelsen säger bl. a.: »*Quod articulus, qui nomen tangebat civitatis Lubeke, in jure curie Nogardensis deletus erat in libro juris ipsius curie, qui scra dicitur, nobis molestum erat, et nobis ignorantibus et sine nostro consensu dicimus contigisse*». Hvilket skrå är detta? Troligen det nya här ofvan omtalade för Novgorods »hof» utfärdade[4]. Hvilken

---

[1] *Lüb. UB.*, I, s. 710.

[2] *Das Stat. Recht*, I, s. 26 ff.

[3] *H. R.*, I, n:o 72.

[4] Schäfer (*Die Hansestädte*, s. 57) anser det vara "*der Skra auf dem Hofe zu Nowgorod*". Om han menar det gamla skrået eller det yngre, framgår ej af hans ord. Frensdorff (*Das Stat. Recht*, I, s. 10, n. 1) anser det gälla det exemplar af det nya skrået, som fanns till

artikel var det? Sannolikt den, som Lübeck insatt om appellationen (se ofvan, s. 93). Och hvem hade utplånat denna? Närmast till hands ligger, att Visby gjort det. Riga frånsäger sig åtminstone all delaktighet däri. Utan tvifvel hade Lübeck kunnat misstänka Riga. Det hade, som vi sett, jämte Osnabrück öppet ställt sig på Visby sida. Men Riga hade 1298 kommit i delo med Tyska orden (se därom *Livl. UB.*, I, *Reg.* 649 och *Koppmann, H. R.*, I, s. 32). Det ansåg nu Lübecks bistånd förmånligare än Visbys. Troligen ville det därför rentvå sig från den nämnda misstanken. — Visby hade sålunda utplånat artikeln. Det dref sin opposition däremot så kraftigt, att Lübeck 1299 fann sig föranlåtet att modifiera sina anspråk[1]. Och af urkunder, som röra angelägenheter i Novgorod, finna vi, att Visby en lång tid häfdade sin ställning bredvid Lübeck[2]. De båda städerna delade makten, men visbysällskapet var det ej mer tal om.

Detta om appellationen, den ena af de angelägenheter, som här ofvan (s. 91) åsyftades. Den andra var frågan om främlingssällskapets sigill.

I den nämnda relationen från 1299[1] omtalar samma Dortmunds sändebud: »*Placet etiam civitatibus, quod in Gotlandia non habeatur sigillum, quod sit communium mercatorum, cum illo namque sigillari posset, quod civi-*

ämbetsbruk i Riga och som där sedan förvarats. Hans skäl därför finner jag ej bevisande. Dessutom uppstår genom denna tolkning svårighet med förklaringen af hvem som utplånat den ifrågavarande artikeln och att detta skett utan rigamyndigheternas vetskap och begifvande.

[1] Se *H. R.*, I, n:o 80, där Dortmunds ombud i en relation till sina myndigheter berättar, att Lübeck endast velat få rätt att i tvistiga fall *förklara* Novgorods skrå. Jfr *Koppmann, H. R.*, I, s. 32.

[2] Se t. ex. *H. R.*, I, n:o 387.

tatibus aliis non placeret; quevis enim civitas habet per se sigillum, cum quo suorum civium negotia, prout expedit, poterit sigillare».

Det sigill, som här åsyftas och som kallas »*sigillum communium mercatorum*», förekommer i nu bevarade urkunder första gången nämndt 1229 i det förut flera gånger berörda fördraget mellan gästerna i Visby och fursten i Smolensk. Det kallas där »*alla köpmäns sigill*». Koppmann (*H. R.*, I, s. XXVIII) anser detta sigill vara de tyska visbyborgarnas (»*der deutschen Stadtgemeinde*»). Men tydligen är detta oriktigt[1]. Möjligen har Koppmann kommit till denna åsikt genom städernas protest 1299, i ty att denna protest väl afsåg Visby stad och icke främlingssällskapet.

Men rätta förhållandet är tydligen detta. Visby stad hade antingen gjort missbruk af främlingssällskapets sigill och därmed beseglat på sådant sätt, att det ländt de andra förbundsmedlemmarna till förfång (»*quod civitatibus aliis non placeret*»), eller hade det användt sitt eget sigill så, att det haft samma verkan. Vare därmed huru som helst — Visby hade i sigillanvändningen äfven ställt sig i sällskapets ställe och detta väckte protest. Städerna beslöto därför, att ett »de menige köpmännens» sigill icke skulle få finnas på Gotland. Och därvid tycks det ha förblifvit.

Därmed var t. o. m. det yttre tecknet på en gemenskap mellan köpmännen i Visby borttaget. Gäster kommo fortfarande som dittills till Visby, men de »menige köpmännens» angelägenheter afgjordes ej mer af dem. Städerna hade själfva öfvertagit deras befogenheter.

[1] Schäfer, *Die Hansestädte*, s. 46, H. Hildebrand, *Sv. Med.*, I, s. 637, n. 5.

Förhållandet mellan tyskar och gotländingar i Visby före och efter 1288.

I det föregående har jag sökt göra gällande, att tyskar, ej gotländingar, varit upphofvet till stadssamhället i Visby. Af säkra historiska vittnesbörd veta vi, att i slutet af 1200-talet funnos två stadssamhällen i Visby, ett tyskt och ett gotländskt. Den första urkund, som enligt mitt förmenande otvetydigt vittnar därom, är Visby stads s. k. underkastelse-urkund $^9/_8$ 1288, utfärdad af »*aduocati et consules tam Gotensium quam Theutonicorum et communitas ciuium de Wisby*» [1].

Af detta följer, att det gotländska stadssamhället är en bildning, som tillkommit efter det tyska men före den nämnda urkundens utställningsdag 1288. Kunna vi i de källor som finnas spåra något om huru detta tillgått och finnas där antydda några orsaker därtill?

Hafva vi erfarit, att källorna gifvit njuggt, när fråga varit om de äldsta tyska förhållandena på Gotland, skola vi erfara, att de nästan alldeles utsina, när man ur dem vill ösa kunskap om de gotländska förhållandena under

[1] *S. T.*, I, n:o 144.

samma tid. Vi måste därför här ännu mer än i fråga om de tyska förhållandena nöja oss med antydningar och hypoteser.

Frågar man då först efter det gotländska stadssamhällets upphof, så måste vi noga skilja mellan dess upphof som kommun och som *rättsligt stadssamhälle* med en från landsbygden skild författning. Det är upphofvet till det sista, hvarom här är fråga. Som landtsamhälle har Visby säkerligen sina rötter långt ner i hednatiden i den befolkning, som bodde kring den gamla offerplatsen Wi. Antagligen bildade denna befolkning här ett eller flera byalag och lydde under landslagens rätt. Den skötte liksom öfriga gotländingar sitt åkerbruk och sitt fiske och deltog liksom de i vikingatåg och köpmansfärder. När kristendomen fick fäste på ön, byggdes i Wi den första kyrkan[1]. Troligen samlades då här folk till ting och köpstämma och säkerligen styrde in i Visby hamn månget skepp med röfvadt eller ärligt fånget kram från främmande land.

När så tyskarna började samlas här och säkerligen just valde Visby till hufvudort för sin handelsrörelse på Gotland, emedan det bland andra fördelar äfven erbjöd de bästa betingelserna för materiell blomstring, kom ett nytt element in i det gotländska landssamhället och gaf upphof till slitning, strid och nya formers bildning.

Närmaste tiden efter det Henrik Lejonet gifvit gotländingarna privilegier i Tyskland syns ha förlupit fredligt på Gotland och tyskar följde gotländingar på deras handelsresor österut och mottogo dem hos sig på de tyska marknadsplatserna. Men det ligger i sakens natur, att de tyska handelskolonisterna med sina handelsrelationer i södra och mellersta Europa snart skulle öfverflygla gotländingarna och

[1] *Gotlandssagan, GLL.,* s. 99.

att de då äfven skulle försöka utestänga de gamla handelskamraterna från de vinstgifvande marknaderna. Nya strider väcktes till lif och vi ha redan i de båda rivalernas uppträdande vid korstågsrörelserna i öster sett ett utslag af denna intressekamp[1]. Tyskarna slöto sig till kyrkan. De fingo äfven i de tyska riddarordnarna, åtminstone under dessas första tid, naturliga bundsförvandter. I England, Frankrike och Nederländerna o. s. v. — de gamla gotländska marknadsplatserna — skaffade de sig som »kejsarens män» lättare privilegier och förmåner än gotländingarna. Därtill sökte de i öfverensstämmelse med den sträfvan, som gick genom tiden, att åt sitt samhälle såsom ett stadssamhälle vindicera rätten att ensamma drifva köpenskap, hvarigenom landssamhällena grundsatsenligt uteslötos.

Att detta faktiskt icke lyckades förr än efter lång strid visar, hur djupa rötter den gotländska handeln slagit ute på världsmarknaden. Vi ha i inledningen till denna afhandling framhållit, att gotländingarnas handel hade vidsträckta förbindelser ännu under 1200-talet.

Hvad nu visbygotländingarna beträffar, så kommo de genom sin beröring med det tyska stadssamhället och genom att mer och mer ägna sig åt handeln att bli de *förnämsta* företrädarna för gotlandsallmogens handelsintressen. Vi ha i några urkunder från 1200-talets senare del antydningar därom. 1280 utfärdade »*consules et commune ciuitatis Wysbicensis tam Teothonicorum quam Guttensium*» en urkund rörande handelsangelägenheter i Flandern (om stapelns flyttning från Brügge till Ardenburg[2]). Urkunden är beseglad med två sigill, som i urkunden kallas »*sigillis*

[1] Se ofvan, s. 29, n. 1.
[2] *S. T.*, I, n:o 136.

nostre ciuitatis tam Theotonicorum quam Guttensium». De finnas bibehållna och visa, det ena det gamla sigill, som landsbygden begagnade, det andra de tyska visbyborgarnas (se mera därom nedan, bilagan). Sammanställa vi orden i ingressen med sigillens vittnesbörd, så se vi, att visbygotländingarna voro de af öboarna, som *deltogo* i denna angelägenhet, men att de gjorde det som företrädare för landets intressen, eftersom de begagnade landets sigill[1]. — Ett par urkunder af något senare datum visa detsamma. 1286 protestera »*seniores terræ Gotlandiæ cum tota communitate, nec non consules ceterique cives tam Gotensium, quam Theutonicorum in Wisbu*», emedan ett rigiskt skepp, som visat sig utanför Visby hamn, undandragit sig att afgifva sjöförklaring[2]. Visbygotländingarna (»cives . . . Gotensium») nämnas här visserligen tillsammans med stadspartiet, men rättsligt hörde de — såsom jag längre fram skall visa — ännu till landsbygden och voro säkerligen också de egentliga protesterande bland gotländingarna, ehuru landsborna för större eftertrycklighets skull själfva deltagit i det *formella* utfärdandet af protesten (om betydelsen af »seniores . . . cum tota communitate» se ofvan, s. 32). 1287 sändes i affären Marquard (se ofvan, s. 82 ff.) »*Mathias dictus Puke et Anne, cives in Gotlandia*» med Johann von Dovay till Reval. Jag har redan gjort uppmärksam på, att den ene af dessa, nämligen Puke, var gotländingarnas sändebud (se ofvan, s. 84, n. 1). Jag tillägger

[1] Att redaktorn af urkunden innefattat detta sigill under benämningen "*sigillis nostre ciuitatis*" är en oegentlighet, som låg nära till hands, då väl visbygotländingarna nu af den allmänna meningen ansågos som stadsbor. Den *rättsliga* sidan har han helt naturligt ej ansett nödigt att ta hänseende till.

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 505.

här, att Puke efter all sannolikhet var visbybo. En visbybo representerade således åter de menige gotländingarnas sak.

Om dessa urkunder således visa, att visbygotländingarna mer och mer blefvo de förnämsta förfäktarna af de gamla gotländska handelsintressena, så ådagalägga de äfven, att dessa visbygotländingar mer och mer höllo på att i sina intressen skilja sig från landsborna och öfvergå till de tyska stadsborna. Det var nämligen gemensamt med dessa som de uppträdde i alla de tre angelägenheterna. Utan tvifvel var det förhållandenas tvång, som dref dem mer och mer åt detta håll.

Det ofvannämnda sträfvandet från de tyska visbyborgarnas sida att utesluta landsgotländingarna från handeln syns nämligen vid 1200-talets midt ha blifvit starkare än någonsin, på samma gång som nämnda borgare synas ha syftat att göra Visby till en från landsbygden politiskt oberoende hansestad. Vi kunna sluta detta såväl af det motstånd, som dessa sträfvanden rönte från landsborna, som af den politik, som den svenska konungamakten började iakttaga gent emot tyskarna i Visby. Landsborna motsatte sig företrädesvis den *socialt-merkantila* isoleringen, konungamakten den *politiska*.

För konungamakten gällde det visserligen icke blott att motarbeta det tyska elementets separation i Visby. I hela Sverige hotade detta element att utveckla särbildningar på den svenska samhällskroppen och konungamaktens sträfvan gick därför ut på att förekomma dessa, hvarhelst de visade sig[1]. Dock syns det tyska elementet i Visby ha

[1] Jag kan här naturligen ej inlåta mig på en undersökning af, i huru hög grad det tyska elementet från och med denna tid fått insteg i Sverige. Jag påpekar endast, huru många institutioner och namn på

varit kraftigare än annorstädes i Sverige. Och det var således ej underligt, om konungamakten isynnerhet försökte stäcka detta element där.

Den första regent, som syns hafva haft blick för detta element, var Birger Jarl. Han försökte också reglera och assimilera det med de nationellt svenska samhällselementen. Ett uttryck för denna sträfvan är hans bekanta privilegiebestämmelse, att om några tyskar ville stanna i Sverige och bosätta sig där, *skulle de vara underkastade svensk lag och styrelse och kallas svenskar (si qui uero de uestra civitate moram nobiscum facere uoluerint et in regno nostro habitare, tunc uolumus, ut patrie nostre legibus utantur et regantur et Sweui de cetero appellentur)*[1]. — I Visby blef denna bestämmelse dock blott delvis efterlefd, beroende därpå, att ön och staden sedan gammalt vant sig att sköta sina angelägenheter på egen hand. Tyskarna där upptogo i sin rätt allt flera tillsatser ur den lübeckska rätten[2] och

---

institutioner (isynnerhet inom stadsutvecklingen denna tid) förråda tyskt ursprung, hur rättsutvecklingen påverkades af den tyska, hur flera statspolitiska läror (t. ex. om konungamaktens rättigheter, om ståndens ställning o. s. v.) importerades från Tyskland, hur slutligen tyskt inflytande blef så starkt, att vårt land måste hålla till godo med flera tyska konungar o. s. v.

[1] *S. T.*, I, n:o 94.

[2] Lübecks rätt gjorde just sitt segertåg genom de tyska städerna. Under 1200-talet fingo ej mindre än omkring 50 städer denna rätt (se *H. UB.*, I, s. 479 under »Lübeck»). Att äfven visbyrätten influerats af denna rätt har jag redan förut påvisat. Det framgår äfven af ett uttryck i *H. UB.*, I, n:o 786 (af år 1277), att köpmännen i Lifland (tyska gäster) skulle i vissa fall dömas *"secundum jus illud, quod nunc a mercatoribus in Godlandia observatur"*. Jämför man därmed ett ställe i *H. UB.*, I, n:o 1301 (af år 1299), där det föreskrifves, att samma köpmän i samma fall skulle dömas *"secundum jus illud, quod in Lubeke observatur"*, kommer man till den slutsatsen, att den 1277 såsom *förändrad* betecknade

sin »styrelse» gjorde de allt mer oberoende af den svenska. De drefvo rent af politik på egen hand. 1280 slöto tyskarna i Visby förbund med Lübeck på tio år att skydda handeln på Östersjön [1] och det skedde fullkomligt utan svenske konungens inblandning. 1285 inläto sig samma tyskar i de vendiska städernas strid med Norge och konung Magnus Laduläs ansågs till den grad stå utom denna strid, att han antogs till medlare mellan parterna [2]. — Ännu mindre blef Birger Jarls bestämmelse efterlefd, att tyskarna skulle »kallas svenskar».

Nästa regent, som försökte stäcka tyskarnas isoleringssträfvanden i Visby, var Magnus Laduläs. Och han gjorde det med större framgång. Vi spåra denna sträfvan redan i hans förhandlingar med Gotland 1285, just samtidigt med att han som medlare i den norska striden måste ha fått se de gotländska förhållandena på närmare håll. Som sändebud till Gotland skickade Magnus nämnda år »*dominos Amundum Haraldson et Johannem archidiaconum Upsalensem*» och de träffade med gotländingarna öfverenskommelser, som sedan föranledde ett öppet bref från konungen till samma gotländingar [3]. Konungens sträfvan enligt detta bref gick ut på att göra gotländingarnas skattskyldighet mera konstant och mindre beroende af deras eget godtycke samt göra Gotland likställdt med det öfriga Sverige i fråga

---

visbyrätten ingenting annat är än den med lübsk rätt blandade. Påminna vi oss, hvad som ofvan sagts om appellationsstriderna (se s. 92 ff.), kunna vi förstå, hvarför utställarna af 1277 och 1299 års urkunder begagnat de olika uttrycken. Det förra året var Visby ännu öfverjurisdiktionsort, det senare hade Lübeck blifvit det.

[1] *S. T.*, I, n:o 135.

[2] *S. T.*, I, n:o 139, 140.

[3] *S. T.*, I, n:o 141.

om landsflyktiges behandling, genom hvilka båda åtgärder han naturligen ville tillknyta banden mellan ön och riket hårdare och sålunda äfven gifva tyskarna mindre frihet att uppträda på egen hand [1].

Med ännu större framgång lyckades konung Magnus i denna sträfvan 1288. Detta år hade landsbornas motstånd mot stadsbornas isoleringssträfvanden öfvergått till öppet krig. Vi veta föga om de närmare orsakerna till utbrottet af detsamma detta år, men de antydningar, som gifvas dels hos Strelow i hans »Cronica Guthilandorum» [2], dels i den urkund, som utfärdats med anledning af striden [3], styrka oss i vår här förda bevisföring, att striden utbrutit med anledning af visbyborgarnas försök att utestänga landsgotländingarna från handeln och att genomföra en fullständig skillnad mellan stad och landsbygd. Möjligen hade just visbygotländingarnes separation från landsbygden och fullständiga öfvergång till stadssamhälle i förening med tyskarna varit droppen, som kommit splitets bägare att flöda öfver.

Strelow säger om stridens orsaker, att borgarna i

---

[1] Höhlbaum (*H. UB.*, I, n:o 993, anm. 2) ställer sig frågande, om *tyskarna* i Visby innefattas bland dem, för hvilka de i brefvet gjorda bestämmelserna utfärdades. Vissa yttranden i brefvet, att konungen ville tillgifva kränkningar af hans kungliga majestät, visa dock, att konungen uppträdde mot samma förbrytelser som sedan 1288, ehuru han 1285 visade förbrytarna sin nåd och 1288 fordrade deras underkastelse. De hade sistnämnda år förnyat sina brott och det svårare än någonsin. Se därom nedan.

[2] Strelow är i de flesta uppgifter opålitlig. Med afseende på striderna 1288 och därmed sammanhängande händelser äro dock hans uppgifter delvis bestyrkta genom samtidiga urkunder. Det synes därför nödvändigt att antaga, att han för skildringen af dessa strider begagnat källor, som varit vittnesgilla. Jag får flera gånger tillfälle att påvisa detta.

[3] *S. T.*, I, n:o 144.

Visby ville belasta landsborna med »*Told oc Ny Paalegde*»[1] och nämnda borgare säga själfva i deras underkastelsebref, att de felat *(deliquimus)* genom att de omgifvit sin stad med murar och genom att de slagit landsborna på flykten och utsatt dem för åtskilliga öfvermodiga handlingar[2]. Dessa brefvets uppgifter och Strelows kunna väl förenas. Utan tvifvel afsåg stadens omgifvande med murar bland annat just det att kunna reglera landsbornas handelsrörelse med »Told oc Ny Paalegde», på samma gång som det betonade, att stad och land blifvit tvänne skarpt begränsade och skilda områden[3].

Af Strelows uppgifter om partigrupperingen i den förda striden se vi, att tyskarna i Visby genom sina åtgärder framkallat striden, ty det är med hänsyn till dessa tyskar som bundsförvandterna å båda sidor tillkommit. På Visbys sida stodo »*Stæderne*», hvarmed utan tvifvel menas

[1] *Strelow*, a. a., s. 144.

[2] "*quod muros ciuitati nostre circumdedimus et in rurenses terre Gotlandie iniuriam propulsando aliquos insultus fecimus*", *S. T.*, I, n:o 144. En af de öfvermodiga handlingarna var den, att visbyborgarna hindrat landsborna att sända bud till svenske konungen, när de velat det. Se nedan s. 113, n. 4.

[3] Om murarnas betydelse för den medeltida staden se *v. Below*, *Der Ursprung*, s. 19 ff., *Sohm*, *Die Entstehung*, s. 26 och af dessa författare citerade arbeten. Såvida vi få antaga, att de i visbyborgarnas underkastelseurkund 1288 nämnda murarna voro de första kring Visby (se därom nedan s. 108, n. 2), måste vi instämma med Sohm i hans påstående, att "*wesentlich ist die Befestigung für die Stadt im Rechtssinne nicht*" (jfr äfven *Bulmerincq*, a. a., s. 18 ff.). Däremot kan det ifrågasättas, om ej oftast murarna voro ett tecken för stadssamhällets *fullständiga utbrytning* ur landssamhället. Denna utbrytning åtföljdes vanligen af mer eller mindre hårda intressekonflikter mellan stad och land. Murarna tillkommo därför helt naturligt för att skydda stadssamhället mot våldsamheter och för att underlätta stadsintressenas tillgodoseende.

tyskarnas i Visby gamla bundsförvandter i den norska striden eller ungefär de städer, som i visbyborgarnas underkastelseurkund uppräknas: Lübeck, Wismar, Rostock, Greifswald, Stralsund och Riga. — »*De aff Landet . . . finge Vasalen aff Churland oc Estland*» till hjälp. Denna uppgift bestyrkes af hvad vi från annat håll känna om dessa vasallers förhållande till de tyska köpmännen. I den ofvan omtalade strandrofsstriden 1287 [1] ha vi sett, att de estländska vasallerna länge och ihärdigt nekade att gifva de förfördelade köpmännen äskad upprättelse. I augusti 1287 är frågan ännu icke uppgjord, som kan ses däraf, att konung Erik Menved då i en skrifvelse till Lübeck lofvar köpmännen restitution [2]. Det är därför sannolikt, att fiendskapen mellan vasallerna och köpmännen äfven 1288 är lika stark och att vasallerna just med anledning däraf ställt sig på landsbornas sida på Gotland. Jag stärkes i detta antagande bland annat däraf, att samme Odward af Lode, som 1287 gjorde en mängd försök att skaffa köpmännen upprättelse af vasallerna (se ofvan s. 82, n. 4 citerade urkund), enligt Strelow äfven »vilde komme» som fredsstiftare mellan landsborna och visbyborgarna [3]. — Strelow talar äfven om vasaller »*aff Churland*». Då de flesta här ifrågakommande vasaller synas ha varit länstagare under Svärdsorden eller Tyska orden, så kan tänkas, att de kurländska vasallerna gjorde gemensam sak med de estländska blott därför, att de förfäktade samma ordens intressen. Enligt urkunder från 1297/98, som skildra staden Rigas stridigheter med Tyska orden under dessa år, säges, att *tjuguåriga* tvistefrågor

---

[1] Se ofvan s. 82 ff.

[2] *Livl. UB.*, I, n:o 521.

[3] *Strelow*, a. a., s. 146.

funnits mellan de nämnda parterna [1]. Det var därför naturligt, att när Riga uppträdde för visbyborgarna, vasallerna »aff Churland» skulle ställa sig på landsbornas sida. — Om nämnda ordnar utom af sin fiendskap mot de tyska köpmännen äfven af intressegemenskap med landsgotländingarna [2] eller speciellt med Roma cistercienserkloster, som hade vidsträckta godskomplexer i Estland [3], uppträdde mot visbyborgarna, veta vi ej, men det synes sannolikt. — Enskilda detaljer och motiver för partigrupperingen må ha varit hvilka som helst, så mycket synes vara visst, att denna gruppering skett i syfte att möta det öfverhandtagande köpmanselementet i Visby, som hade sin hufvudsakliga styrka i de tyska borgarna och deras gemenskap med de »menige tyske köpmännen» i utlandet.

Om själfva striden har Strelow tämligen utförliga uppgifter. Sex bondehöfdingar ledde landtmännen [4]. Mot dem

[1] "*Sed aliæ causæ antiquæ, ante viginti annos exortæ inter eos*", *Livl. UB.*, I, n:o 585, jfr ofvan s. 94.

[2] Ett omnämnande i franciskanernas necrologium om en "*Ruthwi de Curia Militum Christi*", som blifvit begrafven i klosterkyrkan under 1300-talet (*S. R. D.*, VI, p. 569), tyder på, att Ordens medlemmar vistades på Gotland.

[3] Se därom *Lindström, Anteckningar,* II, s. 218 ff. Klostret, som hade vidsträckta egendomar äfven på Gotland, dref själft handel och berördes därför af stadens sträfvan att vilja utestänga landsbygden. Det deltog därför säkerligen i striden. Jfr *Lindström, Anteckningar,* II, s. 217.

[4] Af dessa syns Peter Harding i Wall ha varit en mera bemärkt man. Grafstenen öfver honom har funnits kvar in i nyare tid och har haft en inskrift på latin af följande innehåll: "*Här är Harding, kallad Petrus, lämnad åt dig i stenen; han var en klippa för sitt folk och (genom) sitt sinnes ståndaktighet; jag beder Kristus, att den förfärliga underjorden ej må skada honom i grafven. Amen.*" Se *Lindström, Anteckningar,* II, s. 108, hvarifrån äfven öfversättningen är tagen.

tågade »*Øfuersterne i Visby*» »*med deris Krigsmact*» och de båda härarna sammandrabbade vid Högbro i april månad. Landtmännen ledo nederlag och togo till flykten. Men de samlade sig ånyo och levererade en ny strid vid Roma. Där var manfallet stort å båda sidor. Man började därför tänka på förlikning och fred. — Strelows berättelse finna vi bestyrkt på flera håll. I ett afskedsbref från Petrus de Dacia till Christina af Stumbelen förekommer en passus, som otvifvelaktigt syftar på detta krig: »... *De transito uestro ad nos, heu! quia extra spem positus sum secundum modum, quia guerra maxima in terra nostra fuit hoc anno inter terram ipsam et ciuitatem* ...»[1] — I visbyfranciskanernas annaler heter det för 1288: »*Eodem anno fuit magna gwerra in Gotlandia inter ciues Wisby et bondones terre, pugnaueruntque ad inuicem in mense Aprili tercio sabbatho post pascha et vicerunt ciues, in cuius facti memoriam fit processio per ciuitatem cum ymagine beate virginis, et tandem reconciliati sunt per Dominum regem Magnum et permissum est ciuibus murare ciuitatem*»[2]. I deras diarium står: »*Anno Domini MCCLXXXVIII, prelium ante Wisby in III° sabbatho post Pascha inter ciuitatenses et rurenses in die sancti Aniceti martiris*»[3].

Strelow har äfven en utförlig skildring af förlikningsförsöken. Först gjorde de andlige ett försök. Bland dem uppräknas abboten i Roma, priorn för dominikanerna och gardianen för franciskanerna, prosten i Visby (troligen tillika kyrkoherde i en landsförsamling), kyrkoherden i Helga Trefaldighet (Drotten) och kyrkoherden i Ekeby, således tre klosterandlige och tre af det världsliga prästerskapet,

---

1 *Uita Christinæ Stumbelensis*, edit. J. Paulson, p. 215.

2 *S. R.* S. I, I, s. 41.

3 *S. R.* S. I, I, s. 33.

representerande tre landsbygden (abboten, prosten och kyrkoherden i Ekeby) och tre staden (priorn, gardianen och kyrkoherden i Helga Trefaldighet). Men deras försök misslyckades. — Icke heller ledde det till något resultat, att »*her Odvard aff Lode med flere Riddere oc Vasalen aff Eistland vilde komme oc giøre Fred oc den for sig oc de andre stadfeste*».

Äfven dessa upprepade försök, som berättas af Strelow, bekräftas af de anförda annalernas »*tandem reconciliati sunt per Dominum regem Magnum*» (*Strelow:* »*Hafuer Koning Magnus dennem paa det sidste forligt*»). Det förefaller, som om denna förlikningsakt varit en särskild handling af konung Magnus[1] och att han *först sedan* kallat visbyborgarna att stå till svars inför sig i Nyköping, där de då utfärdade den förut nämnda underkastelseurkunden. Tidsrummet mellan striderna (i april) och underkastelsen (i augusti) talar äfven därför[2].

[1] Jfr företalet till Visby stadslag (*VStL.*, s. 22).

[2] Några olikheter hos Strelow och i franciskanernas annaler å ena sidan och i underkastelseurkunden å den andra i fråga om murarna kring Visby ha förorsakat meningsskiljaktigheter om dessa murars tillkomsttid. Strelow säger nämligen, när han redogör för fredsslutet, att det bestämdes, "*at Landsatterna i huer Ting for den skade de hafde gjort i Visby skulde opbygge it Taarn eller Rundeel om Byen i Muren*". Och franciskanernas annaler säga, som vi sett, att sedan förlikning åvägabragts genom konung Magnus, det tilläts borgarna att bygga murar kring staden (*permissum est ciuibus murare ciuitatem*). Båda dessa källor säga således, att ett murbyggande i själfva fredsfördraget omtalades såsom *förestående*. I underkastelseurkunden erkänna borgarna, att de brutit därutinnan, att de konungen oåtspord omgifvit sin stad med murar (*deliquimus . . . ex eo videlicet, quod muros ciuitati nostre circumdedimus . . . irrequisita regia maiestate*). I denna urkund framhålles däremot, att ett murbyggande var *gjord gärning*, ehuru tydligen gjord helt *nyligen*, eftersom konungen kunde ställa borgarna till svars därför vid denna tid.

Öfver landsbygdens och konungamaktens sträfvanden att motarbeta stadens isoleringsförsök kastar den nämnda

---

Af de anförda källorna kunde Strelows uppgift med skäl betviflas, om ej de nämnda annalerna i själfva hufvudsaken bestyrkte den. Men att de göra det bevisar, att Strelow vid framställningen af denna detalj liksom vid så många andra i 1288 års händelser (se ofvan) haft vittnesgilla källor, om han också det oaktadt utstofferat vissa partier af sin skildring med egna påfund.

Hur skola då de stridiga uppgifterna förklaras? En undersökning af murarna, sådana de ännu till stor del finnas i behåll, ger förklaringen. De olika uppgifterna syfta på olika delar af murarbetet. Det är nämligen tydligt och har af flera framstående fackmän blifvit framhållet, att ringmuren kring Visby tillkommit på olika tider. Se *Brunius, Gotlands konsthistoria,* I, s. 285 ff., *Bergman, Wisby,* s. 57, *H. Hildebrand, Visby och dess minnesmärken,* s. 121 ff. (det sista arbetet är äfven försedt med förträffliga illustrationer). Brunius och Bergman antaga, att den s. k. gamla muren tillkommit före (och strax före) 1288 och att denna sedan kort efter nämnda år förstärkts. Däremot ha icke tornen då tillkommit (*Brunius,* ibid. s. 286). Hildebrand har en från dessa forskare bestämdt afvikande åsikt, och då de resultat, till hvilka han kommit, i vissa punkter ställa sig ogynnsamt till dem, som jag i denna afhandling framlagt, måste jag ingå på en närmare granskning af dem.

Hildebrand förkastar hvad källorna angår helt och hållet Strelows uppgifter. Annalernas vittnesbörd har han *ej* anlitat. Såsom den enda historiska uppgiften om stadsmuren anser han därför underkastelseurkundens (s. 130). Jag har redan försökt gifva Strelow rätt att vittna i denna sak och det just på grund af annalernas öfverensstämmelse med honom.

Hildebrands åsikter äro i korthet. Den gamla muren, den lägre, med tinnar försedda, *"är icke obetydligt äldre än år 1288, den tillhör kanske århundradets början".* »Marktornen» ha byggts samtidigt med den gamla muren, ehuru de troligen förändrats och förhöjts sedermera. Den nya muren är en förstärkning af den gamla, i samband med den ha »hängtornen» tillkommit. Dessa tillbyggnader ha afslutats före 1288 (s. 132. Om gamla och nya muren, marktorn och hängtorn, se illustrationerna 75 och 81).

underkastelseurkunden ett bjärt ljus. Lika fullständigt som landsbygden misslyckades, lika fullständigt lyckades konunga-

För att komma till dessa resultat erkänner Hildebrand själf (s. 132), att han måst afvika från "*de föregående beskrifvarnes uppfattning och (från) ordalydelsen af 1288 års bref*" (underkastelseurkunden). Han framhåller nämligen, att denna "*ordalydelse . . . synes . . . gifva vid handen att Visbyborna år 1288 ställdes till rätta för en första anläggning af murar kring staden*" (s. 131). Skälen till att han kommit till de anförda resultaten sammanfattar H. sålunda: "*bestämmande för min mening . . . är dels den omständigheten att Visby måst hafva egt en ringmur långt förr än 1288, dels den omständigheten, att ingen rimlighet finnes, att Visbyborgarna efter 1288 års underkastelse vågade under den närmaste tiden ens tänka på någon åtgärd till murens förstärkande, dels den omständigheten, att en längre tid bortom år 1288 knappast så mycken lifskraft fanns kvar i Visby, som erfordrades för den penningar och tid kräfvande till- och påbyggnaden af muren*" (s. 132). Såsom ytterligare skäl torde böra framhållas, hvad H. förut säger om ordalydelsen i underkastelseurkunden, att enligt den "*murbyggandet är ett fullbordadt faktum*" — att underhandlarna "*förbehålla sig ingen rätt att bygga vidare*" (sista kurs. af H., s. 131) samt hvad han säger om själfva arkitekturen i vissa partier af murarna, att rundbågar där förekomma och att dessa näppeligen skulle ha tillkommit, om det varit på en tid, då spetsbågen begynt användas (s. 132).

Hvad först själfva bevisföringen beträffar så talar emot H., att han *förkastat* Strelows uppgift, ehuru den i fråga om ett förestående murbyggnadsarbete bestyrkes af franciskanernas annaler, samt att han måst *kringgå* den tydliga ordalydelsen i 1288 års underkastelseurkund. Hvad sedan skälen därtill beträffar så synes mig det första bevisande endast under den förutsättningen, att visbygotländingarna före 1288 utgjort en från landsbygden strängt afskild stadsmenighet. Jag har försökt bevisa, att så icke var förhållandet, utan att visbygotländingarna länge hade samma intressen som landsgotländingarna och att de ända till 1288 rättsligt räknades som landsbor. Behofvet af en skyddande mur fanns därför icke, förrän skilsmässan formligen kom till stånd. Se ofvan, s. 104, n. 3. Hvad det andra skälet angår så stöder det sig på en, som mig synes, oriktig tolkning af underkastelseurkunden. Denna visar visserligen, att konung Magnus ansåg murbyggandet som ett brott, men

makten. Jag vill ur denna synpunkt referera det hufvudsakliga af urkundens innehåll.

Att landsbygden misslyckats framgår först och främst icke *i och för sig,* utan emedan det utförts *förutan kungligt tillstånd (irrequisita regia maiestate).* Om de blott förskaffade sig ett sådant, så kunde de både få »tänka på» och arbeta på murens förstärkande. Och ett sådant tillstånd hade de — enligt de sagda annalerna — fått, när konungen förmedlade fredsslutet mellan de stridande. Det är då också naturligt, att underhandlarna vid uppgörelsen *mellan borgarna och konungen* icke behöfde *förbehålla sig rätt att bygga vidare.* Hvad det tredje skälet ankommer så hade nog Visby som stad »en längre tid bortom 1288» lika mycken lifskraft som någonsin före sagda år. Visserligen är det sant, att konkurrensen mellan Visby och Lübeck redan var i full gång och att den förstnämnda staden allt mer och mer bestreds sina gamla rättigheter att vara ledare, när det gällde de menige köpmännens jurisdiktion, administration o. s. v., men på den *materiella* blomstringen inverkade det icke förrän småningom och senare. Det torde dessutom kunna ifrågasättas, om icke just det lyckliga kriget med de rika och i handeln konkurrerande landsborna (se inledningen) åstadkommit ett slags konsolidering af stadssamhället som sådant, om också dessa icke i fredsslutet — såsom Strelow berättar — måst bekväma sig till att hjälpa borgarna med murarnas förstärkande. — Hvad slutligen rundbågarnas förekomst angår, så synas de mig bevisa föga, då i ett byggnadsverk utan pretention på en genomförd stil det naturligtvis icke fanns något som hindrade, att ett äldre byggnadselement begagnades bredvid ett yngre. — Till den kraft och verkan det hafva kan vill jag ock mot Hildebrands hypotes, att den gamla muren skulle ha byggts vid 1200-talets början, anföra Brunius' utsago om denna murs tillkomsttid: "*Då flera af berörda (stadens) kyrkor haft torn, hvilka tillkommit för att begagnas till försvarsverk, och några af desamma påtagligen härröra från första hälften af trettonde seklet, så måste den första ringmuren uppstått något efter berörda tid.*"

Att för öfrigt ingå på någon granskning af de olika murdelarnas tillkomsttid ligger utom ramen för detta arbete. För undvikande af missförstånd vill jag endast tillägga, att jag icke anser Strelows bestämda årtal för murbyggnadsarbetet efter 1288 tillförlitliga.

af de ordalag, i hvilka borgarna berätta om sin seger och sina åtgärder gent emot landsborna (se ofvan s. 104, n. 2). De erkände visserligen, att de handlat brottsligt, men ingalunda mot landsborna, utan mot konungen. Det var därför icke heller fråga om, att de skulle rifva ner murarna igen eller att de icke vidare skulle få vädja till vapnen, utan de förbundo sig blott att icke göra något liknande *på egen hand* (se nedan). Men landsbygdens nederlag framgår äfven af den förmyndarton, som borgarna inför konungen togo sig gent emot landtmännen. Om dessa nämligen genom ett dumdristigt vågstycke skulle vilja välja en främling till sin furste eller herre och inkalla denne till förfång för den svenske konungen och för dem själfva, så skulle borgarna beredvilligt öppna sina portar för konungen och hans sändebud och efter förmåga bistå dem med att förjaga den främmande herren. Och om samma landsbor djärfdes taga sig det orådet före att kränka konungen i hans rätt eller om några upprorsmakare uppträdde bland dem, så skulle borgarna likaledes så hedersamt som möjligt mottaga konungens sändebud och med råd och dåd vara dem behjälplige att skipa rättvisa öfver landtborna[1].

---

[1] "*Et si contigerit, prefatos Gotenses aliquem extraneum sibi in principem vel dominum eligere, vel in preiudicium dicti domini nostri regis et nostrum ausu temerario advocare, portas ciuitatis nostre domino nostro regi seu quibuscunque fidelibus nunciis suis ad hoc specialiter deputatis liberaliter aperiemus et fideliter astabimus pro posse nostro ad talem extraneum dominum, ab eisdem rurensibus introductum, cum suis fautoribus et complicibus expellendum. Si vero sepedicti Gotenses eundem dominum nostrum in iure suo ausu temerario perturbare presumpserint, vel in aliquo rebelles extiterint, nos per litteras eiusdem domini nostri moniti nuncios suos, si aliquos ad nos destinandos duxerit, honestiori modo quo poterimus colligemus, iuuando ipsos infra muros ciuitatis nostre consiliis et auxiliis quibus poterimus pro iusticia ab eisdem rurensibus extorquenda.*"

Men med om möjligt ännu större tydlighet framgår det af denna urkund, att konungamakten lyckats. Först och främst erkände borgarna, att den seger de vunnit öfver landtmännen var ett brott mot det kungliga majestätet, i ty att de *på egen hand* uppbyggt murarna och tuktat landtmännen [1]. Vidare utfäste de sig att betala dryga böter för detta brott [2]. Vidare lofvade de, att om någon ny tvist uppkom mellan dem och landsborna, skulle de försöka att i godo bilägga den, och om detta icke var möjligt, skulle de icke ta hämnd på sina motståndare, förrän de kallat sin herre konungen till hjälp, så framt nämligen icke de blefvo plötsligt öfverfallne och nödgades möta våld med våld [3]. Vidare skulle de icke drista sig till att hindra landsborna, om dessa ville sända bud till konungen [4]. Vidare skulle de icke inom sin stad hysa landsflyktige, som afvikit från svenska riket [5]. Slutligen skulle de, om konungen täcktes

[1] Se citatet s. 104, n. 2.

[2] "*duo milia marcharum puri et examinati argenti Gotensis ponderis cum quingentis marcis argenti vsualis monete sine contradictione et reclamacione qualibet terminis inferius annotatis sibi plenarie persoluemus; ita videlicet*" etc.

[3] "*Preterea promittimus, quod, si aliqua discordia casu sinistro inter nos et Gotenses terre Gotlandie exorta fuerit, illam, si bono modo poterimus, sedabimus per nos, et si hoc bono modo fieri non poterit, antequam dominum nostrum regem super hoc requisierimus, ad vindictam aliquam contra eos nullatenus procedemus, nisi ipsi in nos ita subito irruerint, quod vim vi (re)pellere compellamur.*"

[4] "*Eciam si prefati Gotenses nuncios suos ad dominum nostrum regem destinare voluerint, ipsos impedire nullatenus presumemus.*"

[5] "*Item si aliquos de regno Swecie ad ciuitatem nostram declinare contigerit, quos manifestum et notorium est regiam maiestatem offendisse, et si litteras a domino nostro rege receperimus, illos si infra mensem per nos moniti recedere noluerint, et graciam regiam non rehabuerint, ex tunc a ciuitate nostra totis nisibus expellemus.*"

komma till dem för att ta reda på förhållandena i deras stad eller på den gotländska landsbygden, med skyldig ödmjukhet och vördnad mottaga honom och visa honom kungliga hedersbetygelser, såsom en sann herre bör mottagas, hedras och behandlas af sina undersåtar[1].

Det var en fullständig underkastelse. I sina politiska planer på oberoende och själfständighet måste de fullständigt slå till reträtt. Det trefaldiga löfte de måste aflägga *att* skaffa borgensbref af sina bundsförvanter sjöstäderna, att dessa skulle medverka till deras egen undergång, *att* af påfven utverka exkommunikationsdom jämte fullmakt för Linköpings biskop att verkställa domen samt slutligen *att* själfva till konungen på sätt som han föreskrefve betala i böter en summa af 10,000 mark rent och gångbart silfver, om de beslogos med att ha brutit sina löften eller *något* af sina löften[2], det visar, hur fullständig underkastelsen

[1] "*Si eciam sepedicto domino nostro regi Swecie placuerit ad nos venire, ciuitatem nostram ac terram Gotlandensem gracia visitandi, ipsum, sicut verus dominus recipi et honorari debet a suis subditis et tenetur, cum debita humilitate et reuerencia recipere curabimus et sicut maiestatem decet regiam in omnibus pertractare.*"

[2] "*Procurabimus eciam a civitatibus Lybeke, Wismar, Rostok, Gripswald, Stralesund et Riga litteras fideiussorias, continentes, quod, si aliquem extraneum principem seu dominum preter regem Sweorum eligere presumpserimus vel premissa fideliter non seruauerimus, dicte ciuitates ipsum dominum regem nostrum Swecie contra nos ad destructionem nostram totis viribus adiuuabunt. — Procurabimus insuper in expensis propriis litteras a sede apostolica, in quibus continebitur, quod, si sepedictum dominum nostrum regem Swecie in premissis offenderimus, ipso facto, si legaliter conuicti fuerimus, excommunicactionis sentenciam incurramus, nihilominus iurisdictioni nos domini Lyncopensis [episcopi] supponentes, vt, si in huiusmodi deliquerimus, plenam auctoritatem habeat in nos excommunicacionis sentenciam promulgandi. — — — Promittimus eciam fide firmissima, quod, si unquam inuenti fuerimus in premissis si[ve] in aliquo premissorum deliquisse, pene X*

var, men på samma gång hur farliga konungen ansett deras planer vara[1].

Sedan vi sålunda sett, att tyskarnas isoleringssträfvanden varit så energiska, att de varit den förnämsta orsaken både till det inbördes kriget på Gotland och till konungamaktens utomordentliga ingripande, inse vi lättare, hur nödvandigt det varit för visbygotländingarna att helt sluta sig till tyskarna, om de icke skulle alldeles utestängas fran handeln och de förmåner de hade däraf.

De olika stegen i denna tillslutning kunna vi af brist på källor ej följa. Af de urkundsantydningar vi hafva, syns dock gången varit den, att först den gotländska menig-

milium marcharum puri et examinati argenti nos subicimus per presentes, eandem summam pecunie ipsi dilectissimo regi nostro soluturi pro suo libito voluntatis".

[1] Orsakerna till konungens stora framgång ligga ej fullt klara. Utan tvifvel måste vi söka dem i konungamaktens egen utveckling denna tid. Som bekant var det vid denna tid som konungamakten gjorde sig fullt gällande såsom *riksenhetsidéns bärare*. Den tog initiativ till en *rikslagstiftning* och en *riksrättskipning*. Och i synnerhet försökte konungamakten att som den *allmänna fridens vårdare* bestraffa de enskilda individernas eller de enskilda korporationernas brott mot denna. Visbyborgarnas tilltag att på egen hand (irrequisita regia maiestate) skaffa sig af med en besvärlig rival blef en kärkommen anledning för konung Magnus att få beslå dessa stolta borgare med brott mot friden och att få göra dem fullständigt beroende af konungamakten. Det var som fridens målsman han förnämligast lyckades.

Ett intressant exempel på, hur konungamakten började tillämpa de tyska idéerna om *regalierätten* är hvad som i denna framställning sagts om konung Magnus' förhållande till murbyggandet i Visby. Konungen ansåg rätten att uppföra murar som ett regale. Borgarna erkände denna åsikt och lofvade därför äfven att för framtiden hålla sina portar öppna för konungen (om de tyska förhållandena se *v. Below, Der Ursprung*, s. 21).

heten i Visby i en mängd handelspolitiska frågor slutit sig till de tyska borgarna, men för öfrigt räknats till landsbygden. Ju mer denna menighet fick prägel af en uteslutande handelsbefolkning, desto mer afsöndrade den sig från landssamhället och bildade nya former för sitt samfundslif. Nära till hands ligger att antaga, att en småningom skeende ombildning efter det tyska samhället ägt rum. När så ändtligen det gällde att taga parti för eller emot de gamla bundsförvandterna, landsborna, stod valet ej längre fritt. Förhållandenas tvång och de gemensamma intressenas makt drefvo stadsgotländingarna öfver till tyskarna. Gemensamt med dem måste de arbeta på det yttre och synliga tecknet till skilsmässan från landsbygden, nämligen stadsmuren, och gemensamt drogo de i öppen fejd mot denna landsbygd. När den fullständiga exemptionen var fullbordad, måste visbygotländingarna äfven skaffa sig egna myndighetspersoner och därför finna vi från detta år det första urkundsbeviset för att det blifvit både tyska och gotländska »aduocati» och tyska och gotländska »consules». Vi må nämligen lägga märke till ordställningen i den ofta omnämnda underkastelseurkundens ingress: »*aduocati et consules tam Gotensium quam Theutonicorum et communitas ciuium de Wisby*» med de vanliga orden »tam Gotensium quam Theutonicorum» *strax efter myndighetspersonernas beteckning* i stället för, såsom förut alltid varit fallet, *efter menighetsbeteckningen* (se de citerade ingresserna s. 98 och 99).

Äfven måste vi lägga märke till, att det i underkastelseurkunden 1288 talas om »*aduocati*», under det att det i 1286 års urkund om det rigiska skeppet blott talas om »*noster advocatus*», ehuru båda menigheterna voro med om att utställa denna urkund.

Häraf syns, att gotländingarnas i Visby likställighet

med de tyska borgarna i fråga om författningen blef en verklighet först i samband med striderna på Gotland 1288. För det rättsliga medvetandet blefvo de båda menigheterna nu stadsbor och vi återfinna därför i urkunderna efter 1288 mera sällan den gamla nationalitetsbeteckningen för dessa menigheter. I stället möta nu vanligen uttryck som »*ciues Wisbyenses*»[1] eller »*civitas Gotlandie*»[2] eller »*civitas Wisbycensis*[3]. Vi torde ej misstaga oss, om vi förmoda, att konung Magnus 1288 äfven arbetade för de båda nationaliteternas utjämning i Visby. Magnus Eriksson fullföljde samma tradition, när han befallde, att båda menigheterna skulle ha *samma lag* och *endast ett insegel*[4].

I samband med frågan om tyskarnas och gotländingarnas författningsenliga ställning till hvarandra i Visby framställer sig spörsmålet om deras *merkantila* ställning inbördes, hvarvid särskildt är af intresse att få utrönt, hvilken ställning i förhållande till »hansan» gotländingarna intogo.

Då »hansan», hvad de nordiska förhållandena angår — och det är endast dessa, som här intressera oss —, under det tidsskede, hvarom nu är fråga, endast framträdt under formerna af ett köpmanssällskap i Visby och i en ännu tillfällig gruppering af städer kring Östersjön, hvilka hvar för sig handlade de »menige köpmännens» angelägenheter (se ofvan), kan frågan närmare formuleras så: *deltogo visbygotländingarna i dessas handläggning af nämnda angelägenheter?*

Hvad då först köpmanssällskapet i Visby beträffar, så är det af det föregående klart, att visbygotländingarna del-

---

[1] *S. T.*, I, n:o 180 och 202.

[2] "*Aduocati et Consules civitatis Gotlandie*", *Lüb. UB.*, I, n:o 643.

[3] I Visby stads sigill m. fl. st. Om sigillet se bilagan.

[4] *VStL.*, s. 22. Se ock nedan bilagan.

togo i dess handelspolitiska angelägenheter, både när det självt framträdde och när Visby stad (de tyska borgarna) ensam tog dess angelägenheter om hand. I fördragen med Novgorod[1], i affären Marquard[2], i fråga om stapelns förläggande till Ardenburg[3] och vid beifrandet af det rigiska skeppets uraktlätenhet att afgifva sjöförklaring[4] ha vi urkundsbevis därför.

Emellertid är det att märka, *på hvilket sätt* visbygotländingarna deltogo. De gjorde det ej som medlemmar i köpmanssällskapet, utan som medlemmar i ett samfund, *sidoordnadt* med köpmanssällskapet i Visby, nämligen det gotländska landssamhället. Både ingresserna i de nämnda urkunderna och sigillen under dem bära vittnesbörd därom. Visbygotländingarna hade således intet med hanseorganisationen att göra, utan drefvo endast politik tillsamman med »hansan» i vissa fall, när båda parternas intressen hade fördel däraf.

Hvad sedan *städernas grupperingar* beträffar, så finns intet urkundsbevis för att visbygotländingarna ens deltogo i dessas angelägenheter. De voro ej representerade på deras församlingar[5] och de uppträdde ej i förening med dem i deras företag. Tvärtom ge urkunderna ganska säkert vid handen, att det endast var Visby stad (d. v. s. tyskarna), som var med. I förbundet, som 1280 ingicks mellan Visby och Lübeck och som 1282 fick en tredje medlem i Riga, heter det uttryckligen, att det var »*aduo-*

[1] *S. T.*, I, n:o 111 och 118. Jfr ofvan s. 87.

[2] Se s. 99.

[3] Se s. 98.

[4] Se s. 99.

[5] Om de församlingar, som här äro i fråga, se *H. R.*, I, s. 1—29.

catus, consules et commune Theuthonicorum ciuitatis Wisbucensis» som ingingo[1]. I den ännu viktigare grupperingen 1285, som hade sin anledning i stridigheterna med Norge och som utgjorde den yttre anledningen till de s. k. *vendiska städernas förbund*[2] nämnas också uttryckligen endast »*tyskarna i Wisby*» som deltagare[3].

Före sin exemption från landsbygden 1288 hörde således visbygotländingarna icke till »hansan» och hade ingen delaktighet i dess förmåner. Efter sin förening med de tyska borgarna synas de däremot äfven ha blifvit upptagna i de tyska borgarnas rättigheter bland de menige köpmännen[4] och en bestämd åtskillnad göres därför icke längre i urkunder, som röra dessa gemensamma köpmän, mellan gotländingar och tyskar. Belysande är i detta fall ett bref från Visby till Osnabrück 1294 eller 1295, rörande appellationen (således en hanseatisk tvistefråga). Det är utställdt af »*Aduocati et Consules civitatis Gotlandie*»[5]. »Aduocati» visar, att båda stadsmyndigheterna äro med om brefvet, den enkla beteckningen »civitatis Gotlandie» med utlämnande af det vanliga »tam Theutonicorum quam Guttensium» visar, att det ej längre är behöfligt att särskildt framhålla nationalitetsskillnaden, då båda ha samma rättigheter.

Af den föregående framställningen framgår, hur det var möjligt, att gotländingarna i Visby vid 1200-talets slut

---

[1] *S. T.*, I, n:o 135.

[2] Se *Koppmann, H. R.*, I, s. X.

[3] *S. T.*, I, n:o 140.

[4] Detta strider mot det vanliga antagandet. Enligt detta omfattade den lifländskt-gotländska tredjedelen "*Die Deutschen auf Gotland, in Riga, Dorpat, Reval und anderen Städten Livlands und Estlands*", *D. Müller, Gesch. des deutschen Volkes*, s. 200.

[5] *Lüb. UB.*, I, 643.

kunde likställas med de tyska borgarna i rättigheter. Vi kunna i det förut sagda finna hufvudsakligen två förklaringsgrunder därtill.

Den ena ligger i de förändrade förhållandena inom själfva hanseutvecklingen. Den andra i stadens förändrade ställning till den svenska konungamakten.

Vi ha nämligen förut sett, att de intressen, som till en början förfäktats af de enskilda köpmännen inom visbysällskapet, så småningom öfvertogos af städerna och vid 1200-talets slut handhades så godt som uteslutande af dessa. Men hvad Visby stad angick låg den *utom* Tyskland och måste — som vi sett — uppta inom sig en del af den inhemska öbefolkningen. Hvad denna inhemska befolkning icke kunde få inom köpmanssällskapet, det fick den inom staden. Staden hade vissa rättigheter och i dessa blefvo gotländingarna delaktiga, när de blefvo borgare i staden. Men ännu en sak i de förändrade hanseförhållandena underlättade gotländingarnas likställande med de tyska borgarna i Visby. Visby hade måst afstå från sin centrala ställning inom hanseorganisationen och nöja sig med en jämförelsevis rätt periferisk plats. Det hade från hufvudort för hela »gemenskapen» blifvit blott hufvudort i den lifländskt-gotländska tredjedelen och i denna ställning hade det en svår rival i dotterstaden Riga. Det låg därför, om jag får uttrycka det så, mindre risk för »gemenskapen af alla köpmännen», om gotländingarna fingo deltaga i Visby hanseatiska angelägenheter numera.

Men jag sade, att äfven stadens förändrade ställning i förhållande till den svenska konungamakten bidrog att gifva visbygotländingarna lika rättigheter med de tyska borgarna. Visby ställning hade till 1288 varit nästan

fullständigt oberoende. Det hade varit en *neutral* samlingspunkt för hela östersjöområdets handelsmän. Efter 1288 fick det karakteren af en *svensk* stad, beroende af den svenske konungen. Det är klart, att det specifikt tyska elementet i Visby därigenom skulle i någon mån tillbakaträngas. Tyska köpmän fortsatte nog ännu länge sina handelsresor dit, men deras lifsintressen hade icke längre där en fristad. Men blef det tyska elementet på detta sätt mindre dominerande, framträdde det gotländska lättare.

Jag har med detta framhållande af tyskarnas och gotländingarnas grundsatsenliga likställighet i Visby naturligtvis ej velat bestrida, att tyskarna *faktiskt* hade försteget på det merkantila området och därför oftast framträdde ensamma i köpmännens rådslag och på världshandelns stråkvägar och stationer. Men därom är här ej platsen att tala.

Vi ha härmed kommit till slutet af vår uppgift. Vi ha redogjort för visbysamhällets förutsättningar i den gamla gotländska handeln. Vi ha följt dess utveckling från ett tyskt kolonisamhälle till en tysk-gotländsk stad med tvänne likaberättigade stadshälfter. Denna utveckling innefattade, såsom jag några gånger antydningsvis framhållit, äfven Visby *storhetsperiod*. Ty värr har jag ej kunnat inlåta mig på en utförligare skildring af stadens materiella och andliga blomstring under denna period. Materialet för en sådan skildring är ännu så föga bearbetadt eller torde delvis alldeles saknas. Mitt arbete har därför i viss mått kommit att likna ett af dessa många restaureringsarbeten, som företagits med ruinlämningarna i den stad jag afhandlat. Grundplanen är påvisad, den viktigaste byggnadsstommen hopfogad, ett och annat enskildt arkitekturelement anpassadt. Men om en *genomförd* restauration har ej varit fråga.

Ännu mindre har arbetet gått ut på att gifva någon verklighetsbild af det *lif*, som rörde sig inom den minnesfyllda fornlämningen. Om jag emellertid med mitt arbete kunde i någon mån ha bidragit till att ytterligare samla det vetenskapliga intresset kring denna, skulle jag icke anse det gjordt förgäfves.

Bilaga.

Om några af de äldsta gotländska sigillen.

Af stor vikt för uppfattningen af de förhållanden, som i det föregående berörts, är frågan om de gotländska sigillen. Flera forskare, som sysslat med Gotlands fornhistoria, ha därför också ägnat mer eller mindre uppmärksamhet åt denna fråga[1].

Ehuru jag till stor del saknar nödigt material för att bilda mig en självständig uppfattning om vissa detaljer i denna fråga, vill jag dock upptaga densamma till behandling för att dels få det material, som finnes begagnadt, samladt på ett ställe, dels få tillfälle att visa på en del detaljer, som stödja den framställning, som i det föregående presterats, dels slutligen kunna rätta ett och annat misstag,

---

[1] *Wallin, Gothl. Saml.*, I, s. 71 ff.; *H. Hildebrand, Sv. Med.*, I, s. 336 m. fl. st.; *Schlyter, VStL.*, s. XII, n. 54; *Grandinson, Studier*, I, s. 83 ff.; *Lindström, Anteckningar*, II, s. 5 ff.; *Hauberg, Aarbøger*, 1891, s. 24 ff.; *Sartorius-Lappenberg, Urk. Gesch.*, I, s. 16 ff. och II, s. 761 och Tab. I, fig. A och B (Sartorii förväxling af sigillen rättad af Lappenberg i *Ztschr. f. hambg. Gesch.*, III, s. 159, anm. 4); *Koppmann, H. R.*, I, s. XXVIII f.; *Schäfer, Die Hansestädte*, s. 46, m. fl. Mera allmänna framställningar äro: *Reuterdahl, Sv. K. Hist.*, II, I, bih. och *B. E. Hildebrand, Sv. Sig. fr. Medeltiden*, s. III, ff.

som af föregående framställare af denna fråga gjorts. — Jag kommer dock ej att behandla alla gotländska sigill, utan endast dem, som kunna anses stå i närmare sammanhang med den föregående afhandlingen. Dessa äro: *den gotländska landsbygdens äldsta sigill. Visby gotländska borgerskaps, Visby tyska borgerskaps, Visby främlingssällskaps och Visby stads.*

A. Den gotländska landsbygdens äldsta sigill.

Första frågan är här: hvilket var detta sigill? Hos Wallin[1] och H. Hildebrand[2] finns afbildadt ett stort sigill, hvars stamp enligt Wallin[3] hittades på Duss' gård i Bro socken på Gotland och nu förvaras i Statens hist. museum. Det föreställer en gumse med högburet, framåtvändt hufvud, hvilken med vänstra framfoten uppbär en fana, hvars stång upptill slutar i ett kors och hvars duk bildar en rektangel, hvars botten är öfverdragen af ett fint nät, som indelar duken i rombiska rutor. Vid dukens fria kortsida fladdra fem långa bandlika spetsar. Omskriften lyder: »*Gutenses signo, Xristus signatur in agno*», hvilken hexametriska vers vanligen tolkas: »*Gutarne betecknar jag, Christus betecknas med lammet*»[4]. — Enligt min åsikt var detta landsbygdens äldsta sigill.

Den äldsta nu bevarade urkund, hvarunder detta sigill påträffats, är det förut flera gånger nämnda brefvet om stapelns flyttning från Brügge till Ardenburg, dateradt $^{26}/_{10}$

[1] *Gothl. Saml.*, Tab. I, fig. 1.

[2] *Sv. Med.*, I, s. 891, fig. 787.

[3] *Gothl. Saml.*, I, s. 99.

[4] Öfversättningen enl. *H. Hildebrand, Sv. Med.*, I, s. 891 anm.

1280[1]. Utgifvaren af Lüb. UB. säger, att detta sigill »*ein Lamm mit der Fahne und die Umschrift zeigt: Gutenses signo christus signantur in agno*». Efter honom har Rydberg samma uppgift. Utan tvifvel föreligger här ett dubbelt förbiseende: »lammet» skall vara gumsen och »signantur» skall läsas signatur. Utom det att den i urkundboken citerade omskriften icke ger någon rimlig mening, förefaller det mer än osannolikt, att här skulle ha begagnats något annat sigill än det förut beskrifna, då omskriften i urkundbokens sigill ändå är så pass lik dettas[2].

Nästa urkund, som mig veterligt har detta sigill bevaradt, är en försäkran från Gotlands prostar, domare och menige allmoge att årligen betala en viss skatt till Erik af Pommern, daterad Kalmar $^{10}/_{5}$ 1412[3]. Originalet till denna urkund finns i kongl. geheimearkivet i Köpenhamn och dess sigill öfverensstämmer (enligt anteckning af B. Enequist i hans efterlämnade papper) till alla delar med det här ofvan beskrifna.

Jag vill ytterligare anföra blott en urkund, hvarunder detta sigill användts, nämligen Gotlands prostars, domares och menige allmoges försäkran att ställa sig under Sveriges krona, daterad Roma landsting $^{4}/_{1}$ 1449[4]. Det sigill, som

---

[1] *S. T.*, I, n:o 136, *Lüb. UB.*, I, n:o 406.

[2] Ty värr lär icke längre tillfälle gifvas att få undersöka originalhandlingens sigill, alldenstund vid efterfrågningar efter den i Lübecks arkiv det svarats, att urkunden för längre tid sedan förkommit. (Enligt anteckning i B. Enequists efterlämnade papper).

[3] *SD. fr. 1401*, II, n:o 1572.

[4] Urkunden tryckt först af *J. Hadorph, Bihang till Rimkr.*, s. 151—152, med anteckning: "*Ex orig.*". Har sedermera tryckts af densamme, *Gothlandz-Laghen*, där äfven det här ifrågavarande sigillet är aftryckt på insidan af titelbladet. — Jfr *Rydb., S. T.*, III, n:o 488 b.

Hadorph efter originalet till denna urkund låtit afrita och i träsnitt återgifva, är till storlek och utseende i det närmaste likt det här ofvan beskrifna. Endast omskriften är förändrad. Den lyder enligt Hadorphs figur: »*Gutenses servant qdqd signatur in agno*», som skulle öfversättas med »*Gutarna iakttaga hvadhelst som (quicquid) beseglas med lammet*»[1]. Men redan Wallin har gissat, att i denna originalhandlings sigill andra och tredje orden varit skadade och att Hadorph eller den, som afritat sigillet för honom, ersatt det riktiga »*signo Xristus*» med »*servant qdqd*»[2]. För min del är jag fullt öfvertygad, att så har skett. Ty utom att *qdqd* förefaller misstänkt i en sigillomskrift, blir omskriften meningslös, då sigillet har en gumse till sinnebild. *Därtill kommer, att detta sigill med denna omskrift ej hittats under någon urkund mer än den ofvan nämnda,* under det att, som vi sett, gotlandsallmogen eljest beseglade med det ofvan beskrifna sigillet. Det af Hadorph återgifna kunna vi således utan tvekan utmönstra.

Sedan jag sålunda klargjort trenne urkundsaftryck, för hvilka det här ofvan beskrifna sigillet användts, är det lättare att ge skäl för, att detta sigill var landsbygdens äldsta.

Om detta ej varit det äldsta, måste ett annat ha varit det. Lindström har[3], trots det att han medger, att det hadorphska aftrycket är misstänkt och att ett sigill med där förekommande omskrift icke någon annorstädes finnes kvar hvarken som stamp eller som aftryck, likväl icke tvekat att göra ett sigillnummer af detta och bygger därpå

[1] Öfversättningen enl. *Lindström, Anteckningar,* II, s. 9.

[2] *Gothl. Saml.,* I, s. 101.

[3] *Anteckningar,* II, s. 9.

följande hypotes: »*Om det föregående* (han har förut beskrifvit det som jag kallat landsbygdens äldsta) *till en början var stadens gutniska råds sigill, troligen ända till 1332, hvarefter ett nytt, gemensamt för gutar och tyskar (n:o 8*[1]*) antogs, så är det antagligt, att detta var landets, Gutnaltingets egentliga, och efter 1332 ersattes af det förra, orsaken okänd*». Enligt Lindström skulle saledes det hadorphska sigillet vara det äldsta. Det blir onekligen en rätt egendomlig användningshistoria detta sigill enligt L. får. Till 1332[2] skulle det ha varit landsbygdens, därefter ersattes det af stadens och så användes det igen 1449 (enl. den hadorphska urkunden), hvarefter det åter ersattes af det gamla stadssigillet. Lindström har nämligen uppgiften, att det sista »*användes ännu på slutet af 1500-talet*»[3]. Utan tvifvel en rätt kuriös historia för ett sigill, som aldrig existerat!

Men om jag således ej kan vara med om, att det hadorphska sigillet var det äldsta för landsbygden, »Gutnaltingets egentliga», så blir frågan, om något *annat* funnits, som kan anses hafva blifvit begagnadt före det, som jag antagit vara landets äldsta. Något sådant sigill har ej påträffats hvarken under någon urkund eller i någon sigillstamp, som genom sin prägel visat sig vara af lika hög ålder.

---

[1] Anger nummerföljden i Lindströms beskrifning på sigillen.

[2] Hvarför detta bestämda årtal är mig okändt. Månne emedan i företalet till *WStL*, hvilket enl. L. anses tillkommet 1332 (*Anteckningar*, II, s. 456, n. 2), säges: "*unde gaf uns. dat we hebben scolden en inghesegel. von beyden tunghen?*" Om så är, är årtalet mer än tvifvelaktigt. Se nedan.

[3] *Lindström*, ibid., s. 9.

Hvarför Lindström m. fl.[1] uppställt hypotesen om det hadorphska sigillet, är ej svårt att finna. Lindström har den traditionella åsikten om det gotländska visbysamhället, att det var det äldsta och ett från landsbygden rättsligt skildt samhälle redan före 1288. Det bör då äfven ha haft sitt eget sigill. I urkunden af 1280 om stapeln (se ofvan) har han läst inne i texten, att de sigill, som användes vid beseglingen, kallades »*sigillis nostre ciuitatis*» och i sigill-aftrycken under urkunden har han funnit, att det ena af dessa sigill var det med omskriften: »Gutenses signo o. s. v.» Detta sigill har därför gjorts till »*stadens gutniska råds sigill*». Men landsbygden var äfven en rättslig korporation. Äfven den bör ha haft sitt sigill. Intet sådant har funnits annorstädes än under senare urkunder. Men detta är det-samma som »stadens gutniska råds». Landsbygden måste då förut haft ett annat och det hadorphska sigillet har fått göra tjänst som detta äldsta sigill.

Med den förklaring af förhållandena, som jag förut i afhandlingen gifvit, blir denna hypotes om två gotländska sigill i äldsta tid oriktig. Då det gotländska visbysam-hället rättsligt hörde till landsbygden, använde det samma sigill som denna landsbygd. Att detta sigill inne i texten till 1280 års urkund kallas »stadens» är en oegentlighet, som jag förut (s. 99, n. 1) förklarat. Den låg för urkunds-redaktorn så nära till hands, att det skulle ha väckt vår förvåning, om den icke tillkommit.

Vi kunna därför på goda grunder fastslå, att det af oss här ofvan beskrifna sigillet hela tiden var den gotländ-

[1] Hauberg, a. a., s. 27, anm. 2, har utom hos Hadorph funnit detta sigill "*sammen med det ene førnævnte med Lilien under et Aktstykke fra 1280*". Men detta är ett förbiseende.

ska landsbygdens. Visbygotländingarna använde detta till 1288, men efter exemptionen från landsbygden fingo de ett eget sigill. Jag skall nu öfvergå till en beskrifning af detta.

B. De gotländska borgarnas sigill.

Mig veterligt har detta sigill ej förut af någon beskrifvits. Den hypotes, som jag i det föregående uppställt om de båda visbysamhällena, har ledt mig till efterforskningar efter ett särskildt sigill för det gotländska visbysamhället, hvilket sigill detta samhälle skulle ha begagnat efter skilsmässan från landsbygden. Efter att förgäfves ha eftersökt ett sådant sigill under flera urkunder, utställda af de gotländska visbyborgarna efter 1288[1], fann jag ett bref, da-

[1] Jag angifver här, hvilka urkunder jag sett och hvad jag funnit angående deras sigill. Underkastelseurkunden 9/8 1288 (*S. T.*, I, n:o 144) är beseglad med båda stadssamhällenas sigill *(sigilla nostra)*, men urkunden finns nu kvar blott i afskrift, hvarför vi ej kunna få någon kunskap om sigillens utseende. — Bref från Visby till Osnabrück, af obestämdt år, men på grund af sitt innehåll att datera omkr. 1294 (*Lüb. UB.*, I, n:o 643). På af mig framställd förfrågan i Osnabrücks stadsarkiv, där originalurkunden förvaras, har från Archivar Herr Doktor Bär ingått det benägna svar, att "*weder an der bezeichneten Urkunde, noch an einer andern des hiesigen Staats-archivs ein Siegel der advocati et consules Gotlandiæ erhalten ist*". — Bref från Visby till Greifswald 28/6 1309 (*Kosegarten*, *Pomm. u. Rüg. Geschichtsdenkmäler*, I, s. 82 f). Det är beseglad med "*sigilla nostra*", men syns finnas kvar blott i afskrift. — 10/9 1318 (*DS.*, III, n:o 2161): finns blott i afskrift. — Bref från Visby angående en donation till Åbo domkyrka 14/8 1320 (*DS.*, III, n:o 2251). Finns enl. anteckning i urkundboken i "*Registr.(um) Eccl.(esiæ) Aboens(is)*", som är en samling afskrifter, hvilka f. n. förvaras i Riksarkivet i Stockholm. Herr Lektor Gustav Cygnæus i Åbo, till hvilken jag vändt mig, har godhetsfullt meddelat, att "*originalhandlingarna äro samtliga längesedan förstörda, hvarför ingen upplysning . . . på den vägen står att finna*".

teradt »*wisby anno domini M° CCC° XLI° in festo beati Bartholomei apostoli*» ($^{24}/_{8}$ 1341) och utfärdadt af »*Aduocati et Consules Wisbyenses*»[1], där urkundutgifvaren antecknat, att på originalet äfven det gotländska sigillet fanns i behåll, ehuru »något skadadt». Jag vände mig då till Staatsarchivar Herr Professor P. Hasse i Lübeck, som med utmärkt tillmötesgående lämnat mig följande upplysningar om sigillen till nämnda urkund. Det tyska sigillet är väl bibehållet, visar det bekanta liljeträdet och har omskriften: »Sigillum Theutonicorum in Gotlandia manencium» (se därom under C). Det gotländska visar »*den Widder, nach links (heraldisch) schreitend, mit Nimbus und Siegesfahne, vor sich den Kelch*». — Omskriften är till största delen sönderbruten, men i sigillets öfre kant kan läsas: S + HOC W och i dess undre: AGI. Bibehållne äro dessutom fyra fragment: ESIG; NOG'; TEN; SE;, som passa bra till hvarandra och som med förskjutning af S vid korset i sigillkanten skulle gifva slutet

Lindström (*Anteckningar*, II, s. 9) kan dock med stor säkerhet säga, att den ifrågavarande urkunden är den sista, under hvilken det af mig under A. beskrifna sigillet "*begagnades som stadens sigill*". Då visbyborgarna åtminstone i *en* urkund *efter* 1288 bevisligen ha begagnat ett *annat* sigill än det gamla landssigillet, så är det högst tvifvelaktigt, att det sistnämnda sigillet begagnats under denna urkund. För öfrigt är denna icke den *sista*, under hvilken visbygotländingarna satte eget sigill. — I en urkund af $^{23}/_{7}$ 1323 (*DS.*, III, n:o 2412) ha "*consules utriusque lingue*" tillsamman med *tre* andlige bevittnat ett bref, utfärdadt af en kyrkoherde i Maria. Alla ha satt sina sigill under. Dessa äro nu förstörda, men *sex* sigillremsor finnas kvar. Däraf syns, att nämnda »consules» begagnat *två* sigill. — En urkund af 1333 (*H. UB.*, II, n:o 533) är kvar blott som transsumt. Den har dock säkert äfven haft två sigill, ehuru vi ej kunna veta något om deras utseende. — En urkund af $^{21}/_{3}$ 1341 (*DS.*, V, n:o 3552) är förseglad med "*sigilla nostra*", af hvilka det tyska är bibehållet, men det gotländska är förstördt.

[1] *DS.*, V, n:o 3592.

af omskriften: Signo Gutenses. Om nu blott detta förelåge — fortsätter Professor H. —, skulle man kunna konstruera upp en leonisk hexameter: »*Hoc Wisbycenses signantur signo Gutenses*». Men mot denna konstruktion framhåller H. själf, att framför signo står ett tydligt E och att i nedre kanten stå bokstäfverna AG med en rest af en tredje. Professor H. slutar sitt bref med, att det ej finns ett andra exemplar af detta sigill i Lübecks arkiv och att han därför ej kunnat komplettera hvad som fattas i sigillomskriften.

Ty värr har det ej lyckats mig att finna en annan urkund med detta sigill, som kunde gifva en lösning af de här funna fragmenten. Ej heller har jag lyckats lägga något nytt till hvad Professor H. gissningsvis framställt om omskriftens tolkning.

Så mycket är emellertid visst, att vi här stå inför ett nytt sigill, som hvarken är det gamla gotländska landssigillet eller det af Magnus Eriksson påbjudna gemensamma sigillet för tyskar och gotländingar (se nedan E). Men enligt den föregående beskrifningen är det en *öfvergångsform* mellan dessa båda sigill. Det har kvar landssigillets *gumse med fanan,* men som *nya* heraldiska element har det en *nimbus kring gumsens hufvud* och *en kalk framför gumsen.* Vi få längre fram se, att dessa nya element upptogos på det gemensamma stadssigillet, ehuru med förändringar och tillägg.

Det nya sigillets karakter öfverensstämmer således förträffligt med den ställning, som visbygotländingarna enligt den föregående undersökningen intogo efter 1288. De hade som stadssamhälle utgått från landssamhället och sammanslötos omsider med det tyska stadssamhället.

Det här afhandlade sigillet hade ej lång användningstid. Jag får tillfälle att tala därom under E.

C. De tyska borgarnes sigill.

Detta sigill finns afbildadt i Urk. Gesch. II, Tab. I, fig. B. Det föreställer ett liljeträd med en hufvudstam, från hvilken tvänne parvisa förgreningar utgå och i hvars topp en lilja prunkar. Äfven det öfversta grenparets nedersta utsprång ha hvar sin lilja i topparna. Omskriften lyder: »*Sigillum Theutonicorum in Gotlandia manencium*», d. ä. de på Gotland stannande tyskarnas sigill.

Redan i det föregående har jag anmärkt, att benämningen »de på Gotland stannande tyskarna» sannolikt, när sigillet präglades, var en stereotyperad beteckning för de tyska borgarne, hvilken beteckning börjat användas, innan de »stannande tyskarnas» gille öfvergått till stadssamhälle [1].

När sigillet började användas, kan ej med bestämdhet afgöras. Likväl är det troligt, att det skett redan under förra hälften af 1200-talet [2]. Någon med detta sigill försedd urkund ha vi emellertid ej bevarad från tidigare datum än $^{26}/_{10}$ 1280 [3]. En urkund af tidigare datum ($^{7}/_{9}$ 1280 [4]) har säkert beseglats med detta sigill, men detta är nu bortslitet från remsan [5].

---

[1] Se ofvan s. 48, n. 1.

[2] Rigas borgare hade sigill åtminstone så tidigt som år 1226, *Bulmerincq*, a. a., s. 34.

[3] *S. T.*, I, n:o 136, *Lüb. UB.*, I, n:o 406. — Om Sartorii förväxling af sigillen se ofvan s. 123, n. 1. Hauberg, a. a., s. 25, har samma fel.

[4] *S. T.*, I, n:o 135. — Möjligen är en odaterad urkund (*Lüb. UB.*, I, n:o 751) tidigare.

[5] Lindström (*Anteckningar*, II, s. 11) säger om här afhandlade sigill: "*begagnades 1280 under samma urkund som N:o 1* (om numrets betydelse se ofvan s. 127, n. 1) *samt samma år d. 26 Nov.*" Här föreligger ett dubbelt förbiseende. "*N:o 1*" begagnades under den urkund, som L.

De tyska borgarna ha begagnat detta sigill långt in på 1300-talet. Vi ha nämligen flera urkunder kvar, hvilkas sigill äro väl bibehållna[1]. Liksom de gotländska visbyborgarnas sigill ersattes äfven de tyska visbyborgarnas af det gemensamma stadssigillet. Se därom nedan E.

D. **De tyska gästernas sigill.**

Detta sigill har efter själfva sigillstampen, som förvaras i Fornsamlingen i Visby allm. läroverk, afbildats af H. Hildebrand[2] samt mindre noggrant af F. Spurrel[3] och Wallin[4].

Sigillet föreställer ett liljeträd eller en liljebuske, som vid roten delar sig i trenne stänglar (jfr ofvan C), af hvilka de på sidorna ytterligare förgrena sig men den i midten ensam uppbär en lilja (jfr ofvan C). Omskriften lyder: »*Sigill(um) Theuthonicor(um) Gutla(n)dia(m) frequentantium*» d. ä. de Gotland besökande tyskarnas sigill. Till diametern är det något mindre än C och förefaller genom formernas större enkelhet och a-vokalens nasalering (Gutla'dia') vara af äldre datum. Då båda sigillen visa en omisskänlig släktskap, syns det vara rättast att anse C såsom efterbildadt efter D.

Att detta sigill verkligen begagnats af de tyska gäs-

---

daterat "*d. 26 Nov.*", ehuru i st. f. nov. skall stå okt. Den 26 nov. har väl tillkommit genom "*septimo kalendas Nouembris*".

[1] Urkund af $^{30}/_{6}$ 1288 (*Lüb. UB*, I, n:o 524), af $^{21}/_{3}$ 1341 (*DS.*, V, n:o 3552) och $^{24}/_{8}$ 1341 (*DS.*, V, n:o 3592).

[2] *Sv. Med.*, I, s. 336 samt i *Silfverstolpes Hist. Bibl. N. F.* Band I, s. 93, fig. 1.

[3] *The Archæological Journal of the Archæological Institute of Great Britain and Ireland*, XII, s. 260.

[4] *Gothl. Saml.*, I, Tab. III, fig. 4.

terna i Visby se vi af en urkund från 1287, den ofvan omtalade strandrofsurkunden [1]. Efter aftrycket på denna urkund har Sartorius låtit taga en afbildning [2]. Figuren i denna afbildning öfverensstämmer i det närmaste med figuren i de ofvan nämnda [3]. Omskriften är däremot skadad, men hvad som finns kvar ådagalägger till fullo, att här begagnats det efter de ofvannämnda afbildningarna beskrifna sigillet [4].

Men om identiteten mellan Sartorii afbildning och afbildningarna efter sigillstampen får anses utom allt tvifvel, är därmed fastslaget, att det ofvan beskrifna sigillet kallades »*sigillum omnium mercatorum*», ty så kallas det inuti själfva texten till 1287 års urkund [5]. Det är då också detta sigill, som användes under de tyska gästernas fördragsurkund med fursten af Smolensk 1229 och som där kallas »alla köpmäns sigill» [6].

---

[1] Se ofvan s. 82, n. 3.

[2] *Urk. Gesch.*, II, Tab. I, fig. A. Om förväxlingen af sigillen se ofvan s. 123, n. 1.

[3] De smärre olikheterna torde få tillskrifvas den tecknare, som Sartorius användt.

[4] Med orätt påstår däremot Grandinson (a. a., I, s. 84), att det skadade aftrycket enl. Sartorii afbildning kan *"fulländas till: Sigill' Thevthonicor' Gutlandiam frequentantium"*, såsom det finns i Wallins afbildning. En jämförelse visar, att så ej är. — Vi måste förklara olikheterna såsom beroende på mindre noggranna afteckningar eller på att en annan stamp begagnats för 1287 års urkund.

[5] *Ut autem premisse arbitrationes robur habeant perpetuæ firmitatis, sigillum omnium Theuthonicorum mercatorum ad evidentiam pleniorem huic scripto est appensum, DS.*, II, n:o 940.

[6] Se ofvan s. 95. Om Koppmanns åsikt om 1229 års urkundssigill se ibid. K. utgår ifrån, att de tyska köpmanssällskapen i utlandet lika litet som senare de tyska städernas förbund förde egna sigill. Men

Den nämnda urkunden är den första, under hvilken här afhandlade sigill bevisligen begagnats. Hur länge det funnits förut, veta vi ej [1]. Den sista urkunden, under hvilken det såsom de tyska gästernas sigill mig veterligt finns i behåll, är det ofvan nämnda kreditivbrefvet af 1291 [2]. Under 1290-talet ha protester mot dess begagnande gjorts [3] och vi ha redan sett, hur 1299 ett formligt förbud mot dess användning på Gotland utfärdades [4]. Såsom de tyska gästernas sigill hade det därmed spelt ut sin roll.

E. **Staden Visbys äldsta sigill.**

Detta sigill finns afbildadt hos Wallin [5] och Lindström [6]. Det är en hoparbetning af B och C. Från det förra har det fått gumsen med nimbus och fanan samt kalken framför gumsen. Från det senare har det erhållit liljeträdets öfre del, men liljorna äro mera stiliserade och detaljerna äro mera heraldiskt stela än på förebilden. Dessutom ha nya element tillkommit, som visa, att man försökt att få ett så rikt utstyrdt sigill som möjligt. Så ha på liljans öfversta delar placerats trenne dufvor (?) och omskriften

---

detta antagande motsäges hvad dess första del beträffar af 1287 års urkund.

[1] Lindströms antagande (*Anteckningar,* II, s. 12), att det är "*högst från medlet af 1200-talet*", är ogrundadt.

[2] Se ofvan s. 86. — Enligt Lindström (*Anteckningar,* II, s. 13) har det 1556 begagnats under en urkund, som utfärdades af 12 borgare i Visby, hvilka fritogo borgmästaren där för ett visst domslut.

[3] Se Rigas bref till Visby 1295, *H. R.,* I, n:o 71.

[4] Se ofvan s. 94 f.

[5] *Gothl. Saml.,* I, Tab. II, fig. 1.

[6] *Anteckningar,* II, s. 14, fig. 2. Lindström angifver äfven därstädes, hvarifrån han fått sin afbildning.

omslutes af koncentriska snoddlika cirklar. Till den inre af dessa sluter sig ett bågornament, som i alla bågspetsar och bågvinklar har stiliserade blad. Omskriften lyder: »*Sigillum civitatis Wisbycensis*» d. ä. staden Visbys sigill.

Heraldiskt märkliga äro isynnerhet gumsens vekare former och förminskade horn och nimbus kring hufvudet, hvilket allt syns tyda på, att det senare på gotländska sigill och fanor förekommande Agnus Dei redan nu föresväfvat sigilltillverkaren. Hauberg[1] har gjort uppmärksam på, att den mynttyp, som under 1300-talet började präglas på Gotland och som har Agnus Dei till sinnebild, har påverkats af de flandriska guldmynten. Det är sannolikt, att gumsens förändring till Agnus Dei har förorsakats af samma påverkan.

Detta sigill har, som jag redan förut påpekat[2], tillkommit för att beteckna gotländingarnas och tyskarnas sammansmältning i stadssamhället och deras likställighet därstädes. Då företalet till Visby stadslag omtalar, att Magnus Eriksson påbjöd detta sigill, och detta företal tillkommit i andra fjärdedelen af 14:e årh., kunna vi däraf bestämma sigillets tillkomsttid. I full öfverensstämmelse därmed finna vi under urkunder, utfärdade af tyskar och gotländingar i Visby, att man ännu så sent som år 1341[3] beseglat med »*sigilla nostra*», således med visbygotländingarnas och visbytyskarnas båda sigill, men i en urkund af 1347[4] ha de begagnat »*sigillum nostrum*». Ty värr är sigillet under denna urkund bortfallet, men sannolikt ha vi här en af de första användningarna af det förut beskrifna

[1] *Aarbøger* 1891, s. 25 ff.

[2] Se ofvan s. 117.

[3] Se ofvan s. 129, n. 1 och 130 n. 1.

[4] Se *DS.*, V, n:o 4182.

gemensamma stadssigillet. Det kungliga påbudet skulle då ha trädt i verkställighet under 1340-talet[1].

För min del håller jag före, att detta var det *äldsta* gemensamma stadssigillet. Hauberg däremot anser[2], att det hos Wallin, Gothl. Saml. I, Tab. II, fig. 2, och hos honom själf afbildade »*Signum Wisbycense*» är det äldsta. Men utom att gumsen på detta signum fått helt ge vika för ett lamm med bakåtvändt hufvud (sådant man finner det i den senare gotländska heraldiken) och att liljeformen afviker långt mera från urtypen i detta signum än i sigillet, är det föga troligt, att de båda borgarskapen, som nyss haft hvar sitt praktfulla sigill, skulle ha åtnöjt sig med detta enkla signum. Detta är däremot sannolikt det signum, som användes i Visby för första gången $^{25}/_{7}$ 1370 under ett pundtullskvitto[3].

---

[1] Om Lindströms åsikt se ofvan s. 127 och n. 2.

[2] *Aarbøger* 1891, s. 27.

[3] *W. Mantels, Der zweite hanseatische Pfundzoll*, s. 254 jmfr s. 252 ff.

Rättelser.

S. 43 rad 17 nedifrån *står:* l, *läs:* s.
» 44 » 11 » » »den afskrift af Henriks privilegiebref, som o. s. v.» *läs:* en afskrift af Henriks privilegiebref
» 106 » 14 » » Ordens *läs:* ordens